

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARIÆ
2025

COMMUNICATIONES
ARCHÆOLOGICÆ
HUNGARICÆ

2025

Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, 2025

Főszerkesztő / editor-in-chief
SZENTHE GERGELY

Szerkesztő / editor
FÜZESI ANDRÁS

A szerkesztőbizottság tagjai / editorial board
CSIPPÁN PÉTER, IVAN BUGARSKI, HORIA I. CIUGUDEAN, MARKO DIZDAR,
GÁLL ERWIN, LANGÓ PÉTER, LÁNG ORSOLYA, LENGYEL GYÖRGY, MORDOVIN MAXIM

Szerkesztőség / editorial office
MNMKK Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Tár
H-1088, Budapest, Múzeum körút 14–16.

A folyóirat cikkei elérhetők / journal access: <http://ojs.elte.hu/comarchhung>
Kéziratbeküldés és szerzői útmutató / submission and guidelines: <http://ojs.elte.hu/comarchhung/about/submissions>

© A szerző(k) / Author(s)
Ez egy nyílt hozzáférésű tudományos folyóirat, amely a [Creative Commons CC BY-NC 4.0 licence](#) alapján, megfelelő hivatkozással, nem üzleti célra, szabadon felhasználható. / This is an open-access scientific journal distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International Licence](#) (CC BY-NC 4.0).

ISSN 0231-133X (Print)
ISSN 2786-295X (Online)

Folyóiratmenedzser, technikai szerkesztő / Journal manager, technical editor
Váczai Gábor

Felelős kiadó / publisher responsible
Dr. Habil. Zsigmond Gábor, elnök, főigazgató / General Director of the HNM

TARTALOM – INDEX

T. BIRÓ Katalin

Emlékek és adatok Dobosi Violáról (1942–2025)	5
---	---

Katalin T. BIRÓ – Judit REGENYE – Annamária BÁRÁNY

Results of the study of Kup-Egyes prehistoric settlement	19
Kup-Egyes őskori településének vizsgálati eredményei	80

Zsuzsa HEGEDŰS – Klára P. FISCH

The Hunyadihalom culture's site at Gelej-Husztly-Arkay-dűlő	81
A Hunyadihalom-kultúra lelőhelye Gelej-Husztly-Arkay-dűlő lelőhelyen	122

Mario GAVRANOVIĆ – Aleksandar KAPURAN

Workingman's death – Burials of Bronze Age copper producers in Eastern Serbia	123
Munkáshalál – Bronzkori réztermelők sírjai Kelet-Szerbiában	137

Victor SAVA – Florin GOGÂLTAN

Settlement dynamics in the Lower Mureş region during the 2nd millennium BCE	139
Az Alsó-Maros mente településtörténeti változásai a Kr. e. 2. évezredben	189

BÓKA Gergely

Tájformálás és komplex változások a késő bronzkori Délkelet-Alföldön	191
Landscape transformation and complex change in the South-Eastern Great Plain during the Late Bronze Age	223

Mira MAJDÁN

A new Iron Age settlement at Töttös, Southwestern Hungary: Preliminary report	225
Egy új vaskori település: Töttös, Délnyugat-Magyarország. Előzetes jelentés	250

Anita KIRCHHOF

Old and new aspects of the iconographic interpretation of the Dirke mosaic of Aquincum	253
Az aquincumi Dirké mozaik ikonográfiai értelmezésének régi és új aspektusai	277

MARSI Attila – LIBOR Csilla – MIKLÓS Dóra Georgina – LYUBLYANOVICS Kyra – VIDA István

Szarmata temetkezések Jászfényszaru, Hatvani-határ lelőhelyről	279
Sarmatian graves from Jászfényszaru, Hatvani-határ	344

Michel KAZANSKI

The Huns in the Cimmerian Bosporus	347
A hunok a Kimmer Boszporusznál	364

Danijela ROKSANDIĆ VUKADIN

A Late Roman pit (SU 19/20) from the Glagoljaška 16 site in Vinkovci (Eastern Croatia)	365
Késő római gödör (SU 19/20) a Vinkovciban (Kelet-Horvátország) található Glagoljaška 16. lelőhelyről	387

SZÉNÁSY-LACZKÓ Virág

Avar kori településrészlet Tatabánya-Zöld-dombi-dűlő lelőhelyről	389
Part of an Avar Period settlement at Tatabánya-Zöld-dombi-dűlő	416

Máté FÜLÖP – Zsolt Csók

Pottery in the Castle of Bologa (Sebesvár, Romania) from the first half of the 18th century	417
Egy 18. század első feléből származó kerámia leletegyüttes Sebesvárról	447

SZARMATA TEMETKEZÉSEK JÁSZFÉNYSZARU, HATVANI-HATÁR LELŐHELYRŐL

MARSI Attila¹ – LIBOR Csilla² – MIKLÓS Dóra Georgina³ –
LYUBLYANOVICS Kyra⁴ – VIDA István⁵

Jászfényszaru, Hatvani-határon útépitéshez kapcsolódó próba- és megelőző feltárás során keskeny sávokban szarmata kori objektumok kerültek feltárára. A tanulmány a lelőhelyről előkerült temetkezéseket mutatja be, részletesen ismertetve a sírokat és a hozzájuk tartozó körárkokat és leletanyagukat, majd a megfigyelt sajátosságokat tágabb kontextusba helyezi. A közlés magába foglalja az embercsontok, az állatcsontok és a geológiai anyag bemutatását is. A temető a késő szarmata időszakra keltezhető, legkorábban a 3. században létesítették, használata a 4. században még biztosan folyamatban volt.

Sarmatian features were explored in the narrow trenches opened during the evaluation and preventive excavations in preparation for road construction works in Jászfényszaru, Hatvani-határ. The paper presents the unearthed graves, including a comprehensive description of the features and the associated ditched enclosures, as well as a detailed analysis of the find material—grave finds, human and animal skeletal remains, and geological samples—and the interpretation of the discerned characteristics in a wider archaeological context. The cemetery was associated with the Late Sarmatian Period; it was established in the 3rd century AD at the earliest, and it was certainly still in use during the 4th century AD.

Kulcsszavak: késő szarmata kor, Barbaricum, római kor, temető

Keywords: Late Sarmatian Period, Barbaricum, Roman Period, cemetery

A lelőhely környezete és régészeti kutatása

A szűkebb régió a Kárpát-medencei szarmaták lakta terület északi határvidékén található, perifériális helyzetéből adódóan kiemelkedő szerepe lehetett a környező népek (rómaiak, germánok) közötti kommunikáció, kereskedelem és a hadászat szempontjából is.

A Zagyva folyószabályozások előtti mocsaras árterét keleti oldalról alacsony dombhátak sorozata határolta, a magaslatokon szarmata kori lelőhelyek sora alakult ki, szinte minden megtelepedésre alkal-

mas területet kihasználva (Masek 2019, 46, 1. kép). Feltételezhető, hogy ezeket a településeket egykor egy Zagyvával párhuzamosan futó út kötötte össze, a mai 32-es út nyomvonala mentén. Ennek a késő szarmata korban fontos szerepe lehetett a közelben található Csörsz-árok külső és belső vonalának összekötésében is. Utóbbi Jászfényszaru déli határában húzódott, majd a Zagyva túloldalán egészen a Dunáig futott. A külső vonulat a Felső-Tisza-vidék felől közelítette meg a lelőhely környékét, attól kb. 1,5 kilométer távolságban kissé észak felé kanyarodott, majd Hatvan határában, a Zagyva partjának

► Received 28.2.2025 | Accepted 3.10.2025 | Published online 29.12.2025

¹ MNMKN MNM NRI Régészeti Tár, Új Gyűjteményi Osztály; ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Régészet Doktori Program, PhD hallgató; marsi.attila@hnm.hu; ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0827-0662>

² MNMKN MNM NRI Régészeti Tár, Új Gyűjteményi Osztály; libor.csilla@hnm.hu; ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-2700-2917>

³ MNMKN MNM NRI Archeometriai Labor; miklos.dora@hnm.hu; ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1774-8510>

⁴ MNMKN MNM NRI Régészeti Tár, Új Gyűjteményi Osztály; lyublyanovics.kira@hnm.hu; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9330-8797>

⁵ MNMKN MNM Éremtár; vida.istvan@hnm.hu; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7886-5392>

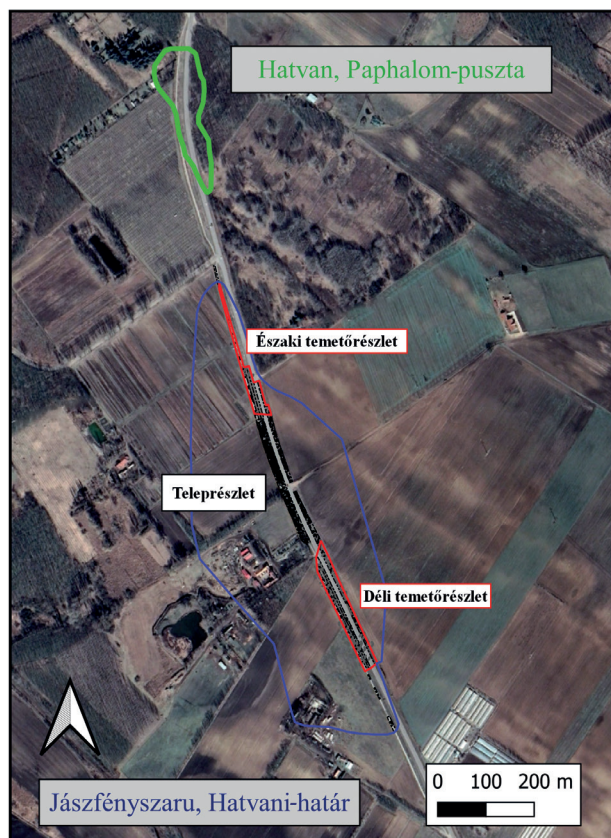
közelében jelenlegi ismereteink szerint véget ért (Garam et al. 2003, 127, Karte B, 133, Karte 3. 5, 139, Karte 6. 11, 141, Karte 7. 12). A sáncok jelenléte mellett a térség stratégiai fontosságát bizonyítja a Hatvan, Nagygyombos lelőhelyen feltárt római őrtorony maradványa és a hozzá tartozó épületek, amelyek az árokrendszer említett végződésétől mintegy 12,5 km-re északra kerültek elő. Az őrtorony kiépítésére a Valentinianus-korban került sor a bélyeges téglák tanúsága alapján (Soproni 1970, 25; Mócsy 1972, 101) (1. kép).

Jászfényszaru, Hatvani-határ lelőhely (lelőhely azonosító: 69799) nagyobb része Jászfényszaru, kisebb része Hatvan közigazgatási területén fekszik, a 32-es számú főút mentén (2. kép). A lelőhely Langó Péter és Kolozs István 1995-ös helyszíni szemléje során vált ismertté (Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/2113>). Az ásatás és az azt megelőző terepbejárás alapján a lelőhely 22,56 hektárt fed le, a régészileg feltárt rész nagysága 1,28 hektár, amely mindössze 6%-át teszi ki a lelőhely teljes területének.

1. kép. A lelőhely tágabb környezete. Lila: a lelőhely, piros pont: Hatvan-Nagygyombos római őrtorony, piros vonalak: Csörsz árok vonalai, szaggatott vonal: feltételezett Zagyva menti útvonal. Alaptérkép: Második katonai felmérés (Arcanum Adatbázis Kft, letöltés dátuma: 2024. 04. 18.)

Fig. 1. The site and its wider surroundings. Purple: the site, red dot: Roman watchpost at Hatvan-Nagygyombos, red lines: Limes Sarmatiae, dashed line: supposed route along the Zagyva River. Base map: Second Habsburg Military Survey (Arcanum Database Ltd, accessed on 18. 04. 2024)

2. kép. A lelőhely elhelyezkedése. Alaptérkép: Google Earth, letöltés dátuma: 2024. 04.18.

Fig. 2. Position of the site on a Google Earth map (accessed on 18. 04. 2024)

A 32-es főút szélesítéséhez és egy bicikliút építéséhez kapcsolódó megelőző feltárást a MNM végezte el. 2014-ben egy kisebb területet érintő próbafeltárás, 2015-ben megelőző feltárás zajlott (Skriba, Larsson 2019, 79–80), amelyet geofizikai felmérés előzött meg (5. kép). A megközelítőleg észak-déli irányú ásatási szelvény feltárasakor szarmata kori telep és temető részletét sikerült dokumentálni, az előkerült leletek az MNM Régészeti Tár Új Régészeti Gyűjteményébe kerültek. A feltárások során 1115 stratigráfiai egységet dokumentáltak, melyek a feltárt terület déli határánál elhelyezkedő hat darab, az ásatáson őskoriként meghatározott gödör kivételével a római korra keltezhetőek. A lelőhelyen a Jász Múzeum szervezett terepbejárást 2024 márciusában, amely fémkeresős kutatással is kiegészült.

Jelen írás a 36 szarmata kori, a teleppel legalább részben egykorú temetkezés értékelésére vállalkozik. A megfigyelt sírok pontos száma kérdéses, néhány sírra a bizonytalanul kirajzolódó árokkeret utal, ezek meghatározása a kis ásatási terület és az objektumok állapota miatt nem mindig egyértelmű. Négy eset-

ben az objektum (14–15, 25., és 32.) sírként való meghatározása bizonytalan, a minimális sírszám így 32. Antropológiai anyag 13 sírgödörből került elő (1–13.). Embercsont nélküli, de nagy bizonyossággal azonosítható sírgödör/árokkeret 16 esetben fordult elő (16–24., 26., 28–31.). 14 alkalommal csak az árokkeret szakaszait tárták fel, a hozzájuk tartozó sírgödört nem (14–19., 21–22., 25., 29., 31., 35. és 36.). Geofizikai méréssel három további temetkezést lehetett azonosítani, ezek egyelőre nincsenek feltárva (27., 33. és 34.), három sírt különböző okokból csak részlegesen tudtak kibontani (13., 20. és 30.). Számolnunk kell akár teljesen megsemmisült, nyomtalanul eltűnt sírokkal is.

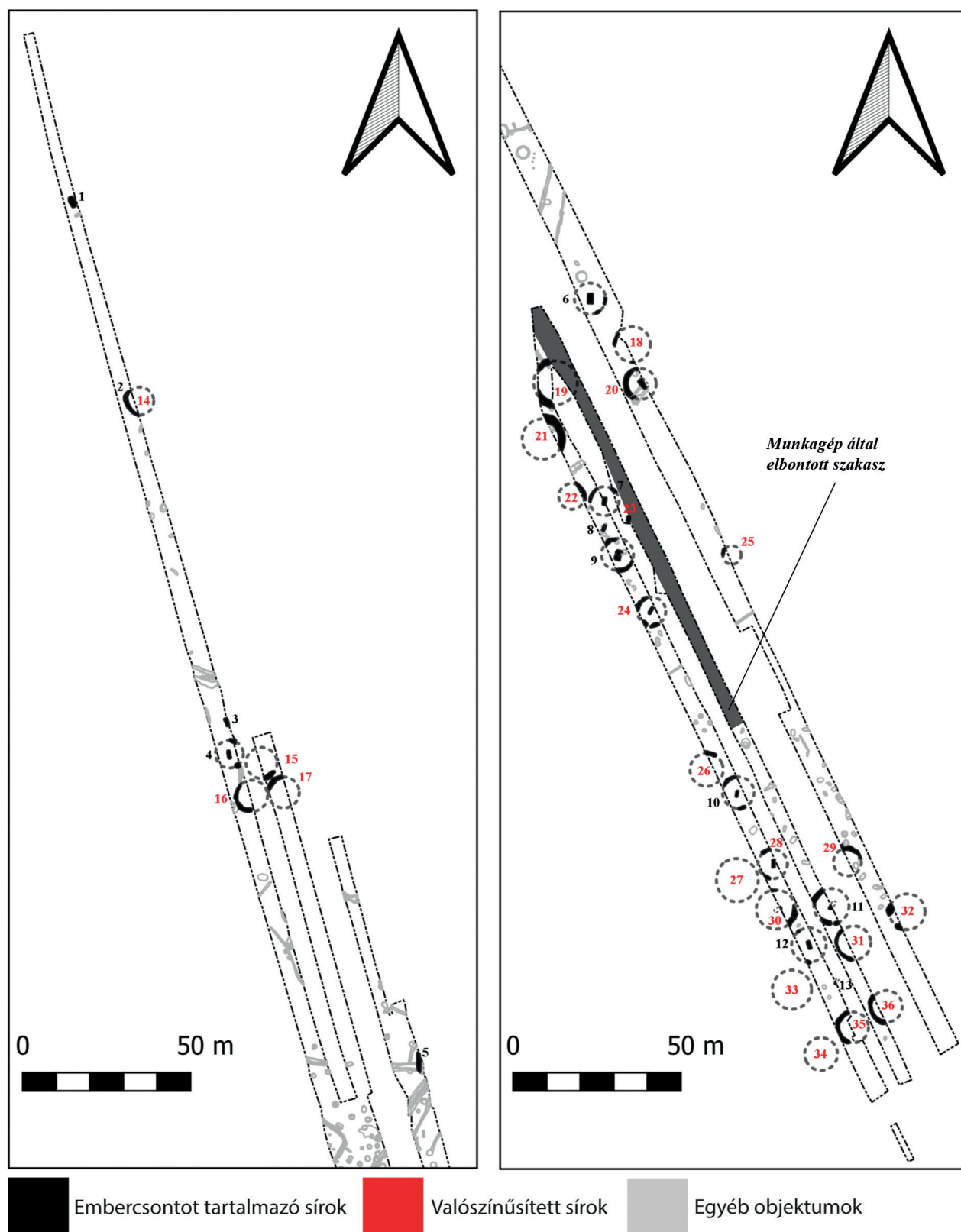
A környék szarmata koráról Prohászka Péter után (Prohászka 2000) Masek Zsófia írt összefoglaló tanulmányt (Masek 2019). Részletes lelőhelyközlések hiányában azonban a Jászág szarmata korának régészeti rekonstrukciója jelenleg nem lehetséges. A tárgyalt lelőhelyről Skriba Péter és Nicklas Larsson írt a Jászfényszaru régészeti múltját bemutató kötetben, amely a jelen cikkben elemzett leletek közül többet közöl (Skriba, Larsson 2019). Két közeli szarmata kori lelőhely anyagával régészhallgatók foglalkoznak, első eredményeikről alapszakos szakdolgozataikban számoltak be. A lelőhelytől mindössze kétszáz méterre található Hatvan, Paphalom-pusztá lelőhely, anyagát Gönczi-Nagy Gergő dolgozza fel (Gönczi-Nagy 2023), Jászfényszaru, Pipis-halom lelőhely vizsgálatával pedig Giczy Franciska foglalkozott, mely a Hatvani-határtól kb. három kilométer távolságra, déli irányba helyezkedik el (Giczy 2023).

A lelőhely szerkezete, egykori térhasználat

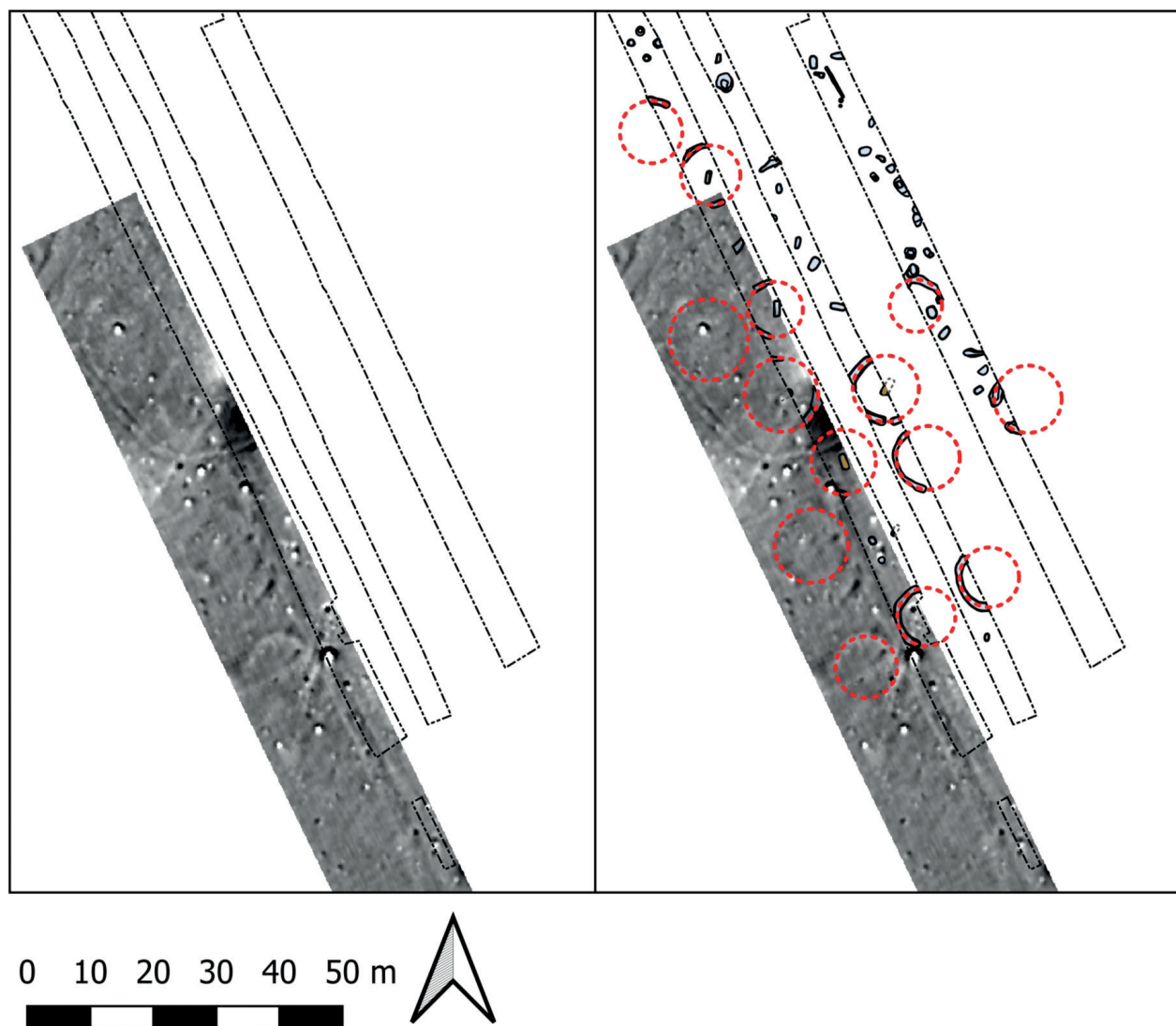
A feltárt terület központi részén sűrűn elhelyezkedő telepobjektumok találhatók. A település leletanyaga legalább részben a késő szarmata korra keltezhető, így egykorú a temetkezésekkel. A falu észak–déli kiterjedése a határoló árkok alapján kb. 280 méter, nyugat–keleti kiterjedése nem meghatározható. A temető(k) észak–déli irányban lehatárolhatóak a sírok gyérülése és a negatív geofizikai eredmények alapján, legfeljebb délen számíthatunk még néhány sírra. A temetők nyugat–keleti kiterjedésével kapcsolatban nem rendelkezünk támpontokkal, azt sem lehet kizárni, hogy a két sírmező a telep körül összeért. A sírok a település északi és déli oldalán kerültek elő, a temetkezések számára kijelölt területet a településobjektumoktól többszörös árokkal határolták el (3–4. kép). Elképzelhető a sírok körül

3. kép. A település és a telepet északról és délről határoló árkok. Alaptérkép: Google Earth, letöltés dátuma: 2024. 04.18.
Fig. 3. The settlement with perimeter ditches in the north and south on a Google Earth map (accessed on 18. 04. 2024)

4. kép. A sírok elhelyezkedése. Bal oldal: északi temetőrészlet; jobb oldal: a déli temetőrészlet
 Fig. 4. The position of the graves. Left: the northern cemetery part, right: the southern part

5. kép. A lelőhely déli részénél végzett geofizikai felmérés eredménye. Bal oldal: a geofizikai felmérés; jobb oldal: a geofizikai felmérés értelmezése és a feltárt objektumok

Fig. 5. Geophysical survey of the southern part of the settlement. Left: the survey image, right: the interpreted survey image and the excavated features

talált szórványos objektumok alapján, hogy a telep és temető között fennállt valamilyen fokú térbeli átfedés. Ezen objektumok és a telep határainál futó árkok időrendi helyzete bizonytalan.

A változó domborzati tulajdonságok miatt a lelőhely egyes szakaszai eltérő feltárási adottságokkal rendelkeznek. A telep a mélyebb, vastag szubhumusz által borított területen feküdt, a temetkezések az erózió által erősen lepusztított homokos dombhátakon találhatók. Az utóbbi objektumoknak jobb esetben is csak az alja volt megfogható. A déli temetőrészletnél a feltárást a korábbi fasor földben maradt gyökérmaradványai is megnehezítették. A főút melletti objektumokat újkori útárkok bolygatta meg a lelőhely teljes hosszában, illetve egy régészek-

kel nem kooperáló munkagép egy sávjában (4. kép) kivitelezési mélységig szedte fel a talajt.

Északon a települést határoló árokrendszerből mintegy 80 méterre találhatók az első sírok. Itt a déli csoportnál ritkásabb csoportot (egykorúság esetén) egy kettős árok osztja egy 3 sírből álló északi, illetve egy 5 sírből álló délebbi csoportra. Az utóbbi öt temetkezés közül négy (4., 15–17. sír) rosszul megfigyelhető körárai szinte érintik egymást, a kissé különálló sír (3.) talán árokkeret nélküli volt (a feltárók szerint északon nem voltak a terepi viszonyok mellett egyértelműen megfigyelhető árokkeretek (Skriba, Larsson 2019, 84). A 2. sírt egy ovális árokba ásták bele, amely feltételeken egy további sír (14.) árokkereteként értelmezhető.

A legtávolabbi, 1. sír 50 méterre helyezkedik el ezektől, a településtől már 270 méterre (!) található. A sír már a Hatvan, Paphalom-pusztai lelőhely szarmata telepéhez fekszik közelebb.

A déli sírcsoportban a települést lehatároló ároktól a legközelebbi sír (6. sír) 15 méterre található. Az északi oldalhoz hasonlóan itt is két csoportot lehetett megfigyelni: a mintegy 40 m-es sírmentes sávot egy (szintén ismeretlen időrendű) árok vágja ketté. A településhez közelebb eső csoportban tíz árokkeretes, és mindössze két árokkeret nélküli sír volt. Az árokkeretek itt a legtöbb esetben markánsan lemélyülő jelenségek. Az említett ároktól délre eső, legdélebbi csoportban található a legtöbb temetkezés, 14 sír. A körárkok ezen a területen csak nyomokban voltak dokumentálhatók. A sírok közötti objektumok aránya különösen magas, ezek részben kikopott temetkezések és árokkeretek maradványai is lehetnek. A telepen nem kerültek elő olyan körkörös struktúrák, amelyek a körárkokhoz hasonlóak lennének, tehát a temető területén levő ívelt árkok feltételezen árokkeretekként értékelendők.

A temetkezések között mind az északi, mind a déli sírcsoportban szórványosan gödörök és árkok helyezkedtek el. Ezek az objektumok a temetkezéseket/árokkereteket néhány esetben elmetszették, de fordított rétegtani helyzetre is volt példa, így ezek megásása feltehetően több periódusban történhetett. A tudatos térhasználatról árulkodik, hogy az élők és a holtak számára fenntartott területeket árkokkal és üresen hagyott térrel választották el egymástól. A temetkezések a falu területéről jól láthatóak voltak, a körárkok és a sírhalmok látványa a mindennapi élet részét képezte.

A temetkezések, az árokkeretek és a leletek leírása

Az objektumok változó állapota miatt azok meghatározása nem mindig egyértelmű: a valószínűsített temetkezéseket az embercsontokat is tartalmazó, biztosan sírként értékelendő jelenségek bemutatása után ismertetjük.

Embercsontot tartalmazó objektumok

1. sír (SNR 1095) (6. kép)

Tájolás: sírgödör: ÉNY-DK (336–156°), csontváz: ismeretlen. *Sírméret:* h.: 3,38 m, sz.: 1,8 m (a fotó-dokumentáció alapján szélteben túlbontott lehet), relatív m.: 0,61 m, abszolút m.: 1,37 m. A sírgödör téglalap alakú, lekerekített sarkú, oldala erősen rézsús, alja enyhén ívelt. Betöltése szürkésbarna humusz. A sír közepén, a hossz tengely

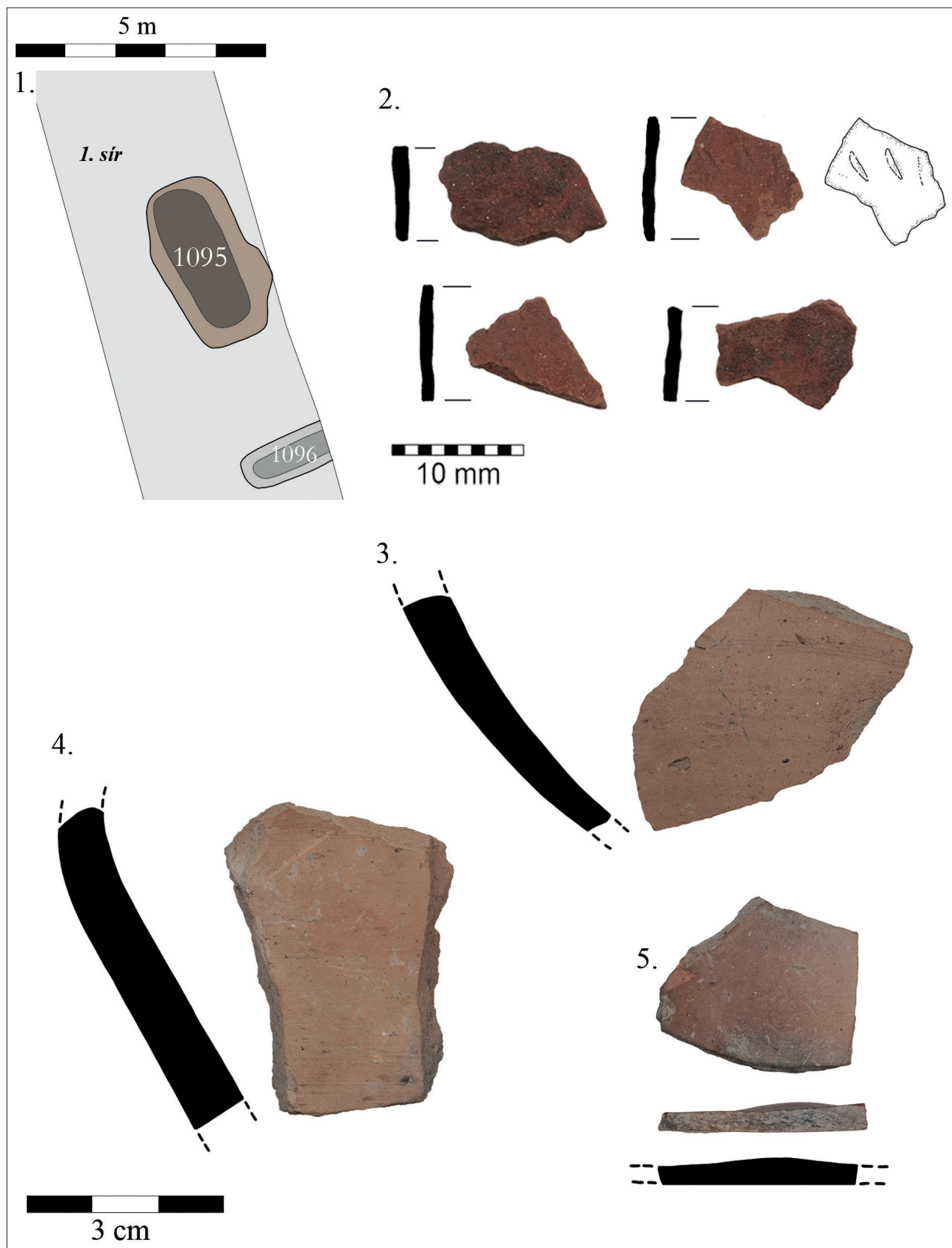
mentén került elő egy combcsont töredéke, nem eredeti helyzetben. A sír bolygatott volt. *Antropológia:* nem meghatározható nemű, 20 évesnél idősebb (adultus+). *Leletanyag:* a sír betöltéséből előkerült hét *kerámiatöredék*, mindegyik gyorskorongolt, soványítatlan, oxidált égetésű. A töredékek közül négy, nagyon apró darab biztosan egy edényhez tartott, ezeken élénkvörös bevonat látszik, illetve finom rovátkolt díszítés is kivehető (6. kép 2). Egy töredék esetleg az edény részét képezhette (6. kép 3), két sárga színű oldaltöredék biztosan más edényhez tartozott (6. kép 3–4).

2. sír (SNR 1097) (7–8. kép)

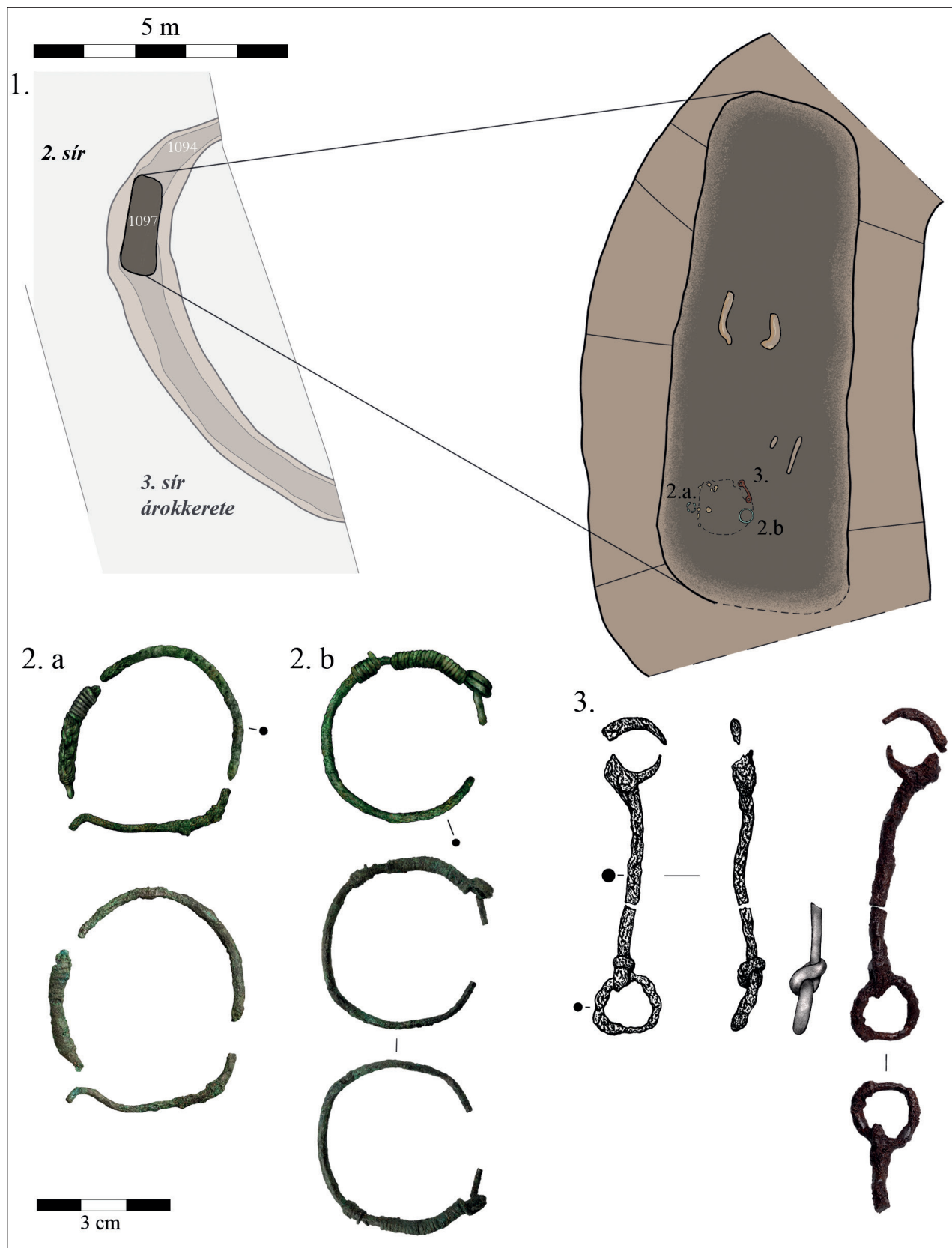
Tájolás: sírgödör: É–D (8–188°), csontváz: D–É (kb. 7–187°). *Sírméret:* h.: 2,1 m, sz.: 0,8 m, relatív m.: 0,67 m. Téglalap alakú, lekerekített sarkú, enyhén rézsús oldalú, kissé teknős aljú sírgödör. A csontváz háton fekszik, fejjel dél felé. A csontok nagyon rossz megtartásúak. A dokumentáció szerint a váz nem bolygatott, a nyakperec állapota esetleg részleges bolygatottságra utalhat. A sír ráasták egy ívelt árokra (SNR 1094, 14. feltételezett árokkeret), a temetkezés nem metszi az árok oldalait, a sír megásása így az árokkal való tudatos interakcióként értékelhető. A sírgödör mélysége kissé meghaladja az árokét. *Antropológia:* 30 évesnél idősebb (adultus+) nő. *Leletanyag:* 1. *Fülbevalópár* a koponya két oldalánál (bal oldali fülbevaló: 7. kép 2.a, jobb oldali fülbevaló: 7. kép 2.b), hiányosak, valószínűleg hasonló típusúak lehettek. Nagy átmérőjű, hurkos-kampós záródású, bronzhuzalból készült fülbevalók. A dupla menetű hurok kialakítása után a drótot elvékonyították és ívének kb. negyedéig visszatekercselték a fülbevaló testére. Az egyik példányon látható, hogy a sírba összekapcsolt állapotban került be. A kevésbé hiányos fülbevalón mérhető átm. kb. 3,8 cm, t. 2,59 g, drót v.: mindkét leletnél 0,3 cm. 2. *Vas ruházati kellék* (7. kép 3) a koponya jobb oldalán, közvetlenül a fülbevaló alatt helyezkedett el. Kicsi, zablához hasonló formájú tárgy, pontos funkciója ismeretlen (fülbevaló/nyakperec része/ruhakapocs?). A vékony, többé-kevésbé egyenes vashuzal két végéből egy-egy hurkot formáztak. A hurkokba egy-egy vaskarika van belefűzve, amelyek a huzalhoz korrodálódtak. Töredékes, becsült eredeti h.: kb. 7,5 cm, jelenlegi sz.: 1,5 cm, v. (karika): kb. 0,3 cm, v. (középső tag): 0,3 cm, lyuk átm.: kb. 1 cm, t. (egyben): 2,59 g. 3. *Trimetál nyakperec (?) darabja* (8. kép 1.a–b): három különböző fémhuzalból (ezüst, réz, vas) tekercselt, jelenlegi állapotában pálcika alakú tárgy, amely párhuzama alapján talán nyakperec maradványa lehet. Két töredék, az egyik a bal fülbevaló töredékeivel együtt lett elcsomagolva, a másik töredék azonos lehet a sírrajzon bal oldalt, a vas ruházati kellékkel megközelítőleg szimmetrikusan elhelyezkedő lelettel. H.: 3,7 cm, sz.: 0,4 cm, t.: 1,14 g.

3. sír (SNR 1064) (9. kép)

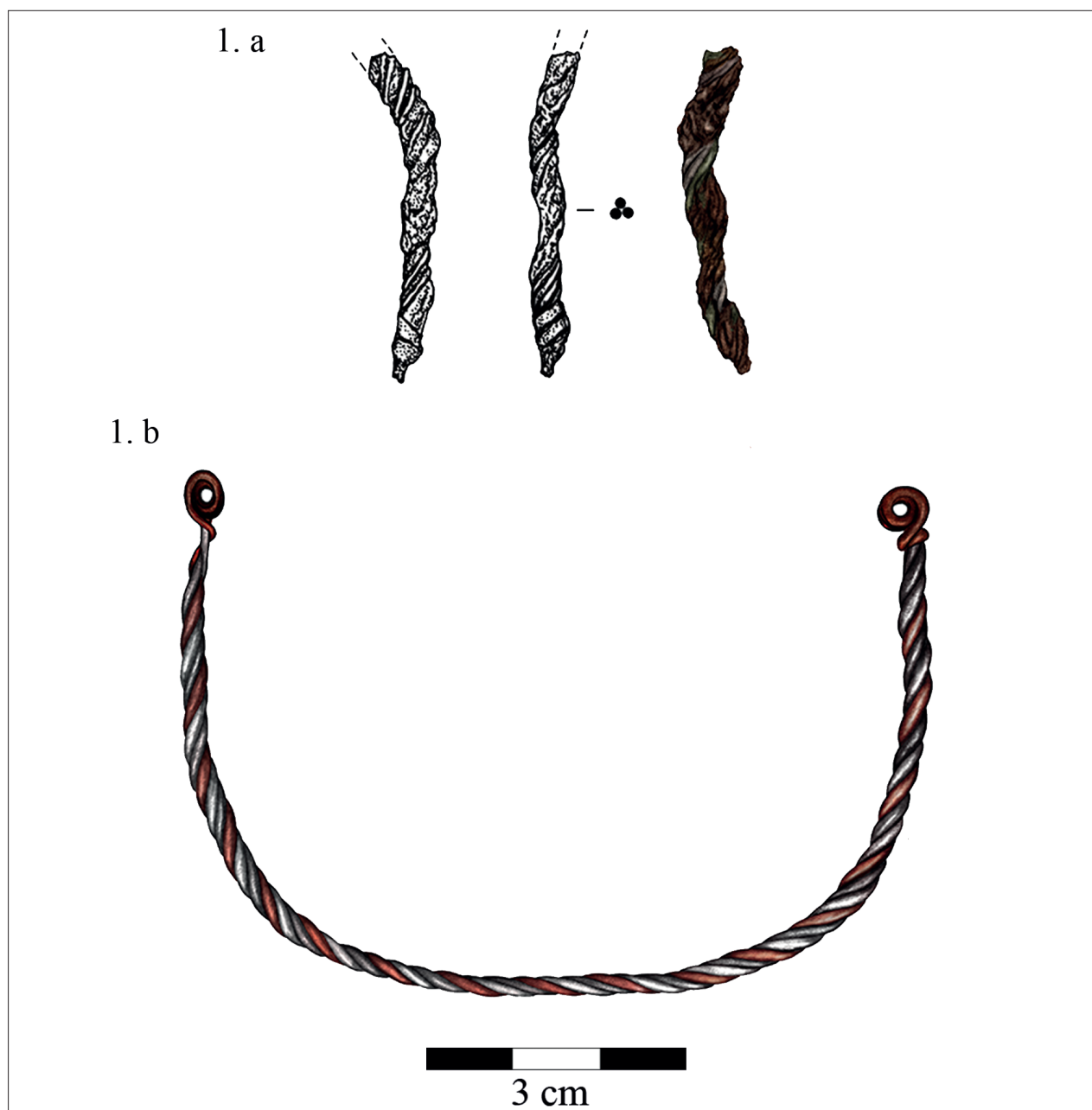
Tájolás: sírgödör: ÉÉNY-DDK (341–161°). *Sírméret:* h.: 2,6 m, sz.: 1 m, relatív m.: 0,32 m. Kissé lekerekített sarkú, téglalap alakú, függőleges oldalú, egyenes aljú

6. kép. 1. sír. 1: A sír és annak pozíciója; 2–5: a sírgödörből előkerült leletek
Fig. 6. Grave 1. 1: Grave map and the position of the feature; 2–5: finds from the grave

7. kép. 2. sír. 1: A sír és annak pozíciója; 2–3: a sírgödörből előkerült leletek
 Fig. 7. Grave 2. 1: Grave map and the position of the feature; 2–3: finds from the grave fill

8. kép. 2. sír. 1a: A sírgödörből előkerült lelet; 1b: annak rekonstrukciója
Fig. 8. Grave 2. 1a: A find from the grave; 1b: its reconstruction

sírgödör. Betöltése sötétbarna, apró világos sárgásbarna pöttyökkel kevert, szerves anyag tartalmú homok. Bolygatott, a csontvázból csak egyetlen csont került elő ismeretlen helyről. *Antropológia*: juvenis (15–20 év) korú, nem meghatározható nemű egyén jobb combcsontja, patológiás elváltozás nem azonosítható. *Leletanyag*: 1. *Kerámia*: Gyorskorongolt, soványítatlan, mállekony anyagú, krémszínű edény négy nem összeillő, kopott felszínű töredéke (sírkerámia maradványai?). A törésfelület belseje a külső részekhez képest szürkésebb. Az edény eredeti felülete kopás miatt nem vizsgálható. A talpkorong éle lekerekített (9. kép 2). Alj átm.: 4,5 cm, jellemző falv.: kb. 0,7 cm.

4. sír (SNR 1060) és árokkerete (SNR 1062, SNR 1063) (9. kép)

Tájolás: sírgödör: ÉÉNY-DDK (348–168°). *Sírméret*: h.: 2,5 m, sz.: 1 m, relatív m.: 0,42 m, abszolút m.: 0,82 m körül. Lekerekített sarkú, téglalap alakú, rézsús oldalú, egyenes aljú sírgödör. A csontok a bolygatott sír közepén kerültek elő rendezetlen kupacban, közöttük minden testtájék reprezentált. A sír betöltése sötét, erősen humuszos. *Antropológia*: juvenis (13–16 év) korú, nem meghatározható nemű egyén maradványai, a koponyából csak kevés töredék maradt meg, a váz közepes megtartású és hiányos. Patológiás elváltozás nem azonosítható. *Leletanyag*: 1. *Állatcsont*: szarvasmarha combcsont töredéke.

Árokkeret: átm.: kb. 9,5 m, sz.: 1,2–1,4 m, relatív m.: 0,25–0,4 m, abszolút m.: 0,66–0,87 m. Az északkeleti és délkeleti szakasz feltárt. Az északkeleti szakasz rézsús oldalú, megközelítőleg egyenes aljú, betöltése szürkésbarna homok, a déli szakasz rézsús oldalú, ívelt aljú, betöltése barna homokos humusz. Mindkét szakasz a sír hossz tengelyének vonalában megszakad, lekerekítetten végződik, ez esetleg bejárat(ok) nyoma lehet. Különösen valószínű ez a déli szakasznál, ahol az árok meredeken végződik. A körárkot délen egy másik árokra ásták. *Leletanyag*: nincs.

5. sír és az azt megsemmisítő árok (SNR 509) (10. kép)
Tájolás: sírgödör: É–D?. Mivel a sírt az azt bolygató árok teljesen eltüntette, a temetkezés tájolása megegyezhetett az É–D tájolású árokéval. *A bolygató árok méretei*: h.: 5,2 m, sz.: 1,12 m, relatív m.: 0,39–0,84 m. Rézsús oldalú, enyhén ívelt aljú árok. Déli részén lemélyül, betöltése sötétbarna homok. Az északi részéből, az aljánál került elő egy emberi állkapocs és egy ezüstérme, valamint egy vaskés pengetőredéke. Feltehetően az árok által szétdőlt temetkezés maradványa, maga a sírgödör nem volt megfigyelhető. *Antropológia*: adultus-maturus (35–44 éves) korú férfi erősen férfias jelleggel bíró állkapcsa. Az életkor a fog kopása alapján becsült, amely az életmód miatt könnyen félrevezető lehet. Patológiai elváltozások nem voltak láthatók. *Leletanyag* (A temetkezés és az árok leletei már nem választhatóak külön biztonsággal.): 1. *Ezüstérem* (10. kép 2): Otho denarius. Előlapon: [IMP M] OTHO CA[ESAR AVG TR P], fej jobbra, hátlapon: [PAX ORBIS TERRARVM], Pax balra áll, jobbjaiban ág, baljában caduceus. A verde Roma, verés éve: 69, t.: 2,09 g, RIC 4. 2. *Vaskés* (10. kép 3) penge töredéke és a hozzá tartozó nyéltüske (?) töredéke, egymáshoz nem illeszkednek. A penge ívelt hátú, a hegyrész és a penge nyéltüske felé eső vége is hiányzik. A nyéltüske erősen töredékes. Pengetőredék h.: 5,2 cm, sz.: 1,7 cm, nyéltüske h.: 1,5 cm, sz.: 0,4 cm. 3. *Kerámiatöredékek*: tíz gyorskorongolt, soványítatlan és négy korongolt, homokos-finom kavicsos soványítású kerámiatöredék. Egyértelműen sírkerámiaként értelmezhető töredék nem volt közöttük, a kerámiák többsége biztosan a temetkezést megsemmisítő árok anyagához tartozott.

6. sír (SNR 316) és árokkerete (SNR 314, SNR 315) (11. kép)

Tájolás: sírgödör: É–D (2–182°), csontváz: D–É (0–180°). *Sírméret*: h.: 3,15–3,2 m, sz.: 1,68–1,8 m, relatív m.: 0,4–0,5 m. A sírgödör téglalap alakú, függőleges falú, alja egyenes, betöltése erősen kevert. A sír feltárta jól elválíkt az altalajtól. A sírgödör oldalánál változó szélességű padkákat alakítottak ki. A váz nyújtott helyzetben, a test mellett kinyújtott karokkal feküdt. A koponya a bal oldalára billent. A sír bolygatatlan, de az erősen agyagos talaj miatt a csontok rossz magtartásúak voltak. *Antropológia*: maturus korú (40–49 éves) férfi. A kézcsontok és bor-

dák hiányosak, az állkapocs nagy része sem volt meg. A koponya hiányos, ám viszonylag jó állapotú, a váz közepes megtartású. Egy ágyéki és egy háti csigolyán sérv nyomait lehetett látni, amely a gerinc terheltségét mutathatja. A fogazat erősen kopott, lyukas fog is megfigyelhető. *Leletanyag*: 1. *Vascsat* (11. kép 2) ép, a combok között, a jobb szeméremcsont végénél került elő. A kissé háromszöges átmetszetű csatkeret kisméretű, ovális alakú, némileg megvastagodó. A csatpecsek lapos, szélessége állandó. H.: 2,7 cm, sz.: 2 cm, csatkeret v.: 0,3–0,6 cm, t.: 2,13 g. 2. *Kerámiaedény* (11. kép 3) a láb végénél, bokák között (kiegészített). Bikónikus, téglasárga színű, puhára égetett, gyorskorongolt, soványítatlan tál. Korongnyomok csak a belső oldalon vehetők ki, itt valószínűleg nem volt felületkezelés. A perem kissé kihajló, enyhén megvastagodó. Oldala a perem alatt egyenletesen befelé ívelt, a hastörés alacsony, éles, alja talpkorongos, közepe enyhén homorú. Nyakrészén finom tagolás fut körbe. Az edény nem egészen forgásszimmetrikus. Peremátm.: 11,7 cm, aljátm.: 6 cm, m.: 6,5 cm, jellemző falv.: 0,5 cm.

Árokkeret: átm.: 10 m körül, sz.: 0,7–0,8 m, relatív m.: 0,04–0,14 m. *Leírás*: sekély mélysége miatt egy-egy keleti és délkeleti rövid szakasz volt megfigyelhető. Rézsús oldalú, egyenes aljú, betöltése szerves anyag tartalmú homok. *Leletanyag*: nincs.

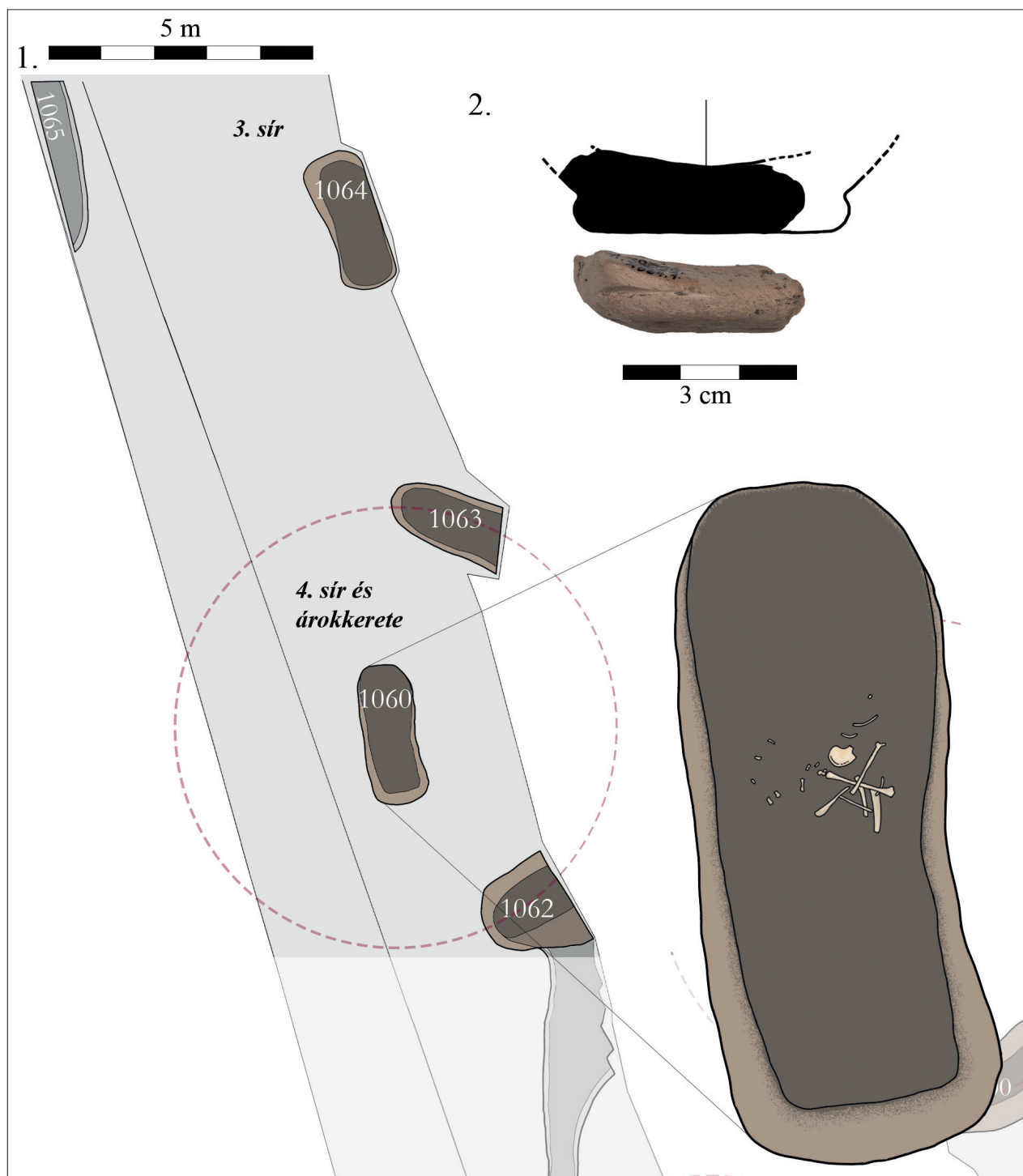
7. sír (SNR 964) és árokkerete (SNR 24 = SNR 966, SNR 925) (12. kép)

Tájolás: sírgödör: É–D (12–192°). *Sírméret*: h.: 2,3 m, sz.: 1,05 m, relatív m.: 0,32 m, abszolút m.: 0,92 m. Lekerekített sarkú, téglalap alakú sír, oldala enyhén rézsús, alja egyenes. Az objektum betöltése világosbarna homok. A sír bolygatott betöltésében kerültek elő a csontok és a leletek, egyik sem eredeti pozícióban. *Antropológia*: a sír csontanyaga eltűnt. *Leletanyag*: 1. *Üveggyöngy* (12. kép 3) lilás színű, áttetsző üvegből készült, hosszúka, mindkét végén törött gyöngy, metszete mandula alakú. A gyöngy kiszélesedésével a lyuk átmérője is növekszik. Vége lekerékített lehetett. H.: jelenleg 1,2 cm, átm.: jelenleg 0,4–0,7 cm, t.: 0,3 g.

Árokkeret: átm.: kb. 9,5 m, sz.: 0,55–0,7 m, relatív m.: 0,12–0,4 m, abszolút m. 0,67 m. Ívelt aljú, rézsús oldalú körárok, betöltése barna homok. Északnyugati részéből egy hosszabb, az északkeleti részéből egy rövidebb szakasz feltárt. *Leletanyag*: 1. *kerámia* (12. kép 2) gyorskorongolt, soványítatlan, puhábbra égetett, tálhoz tartozó szürke oldaltöredék az északnyugati árokszakaszból (SNR 24).

8. sír (SNR 36, csont: SNR 37) (13. kép)

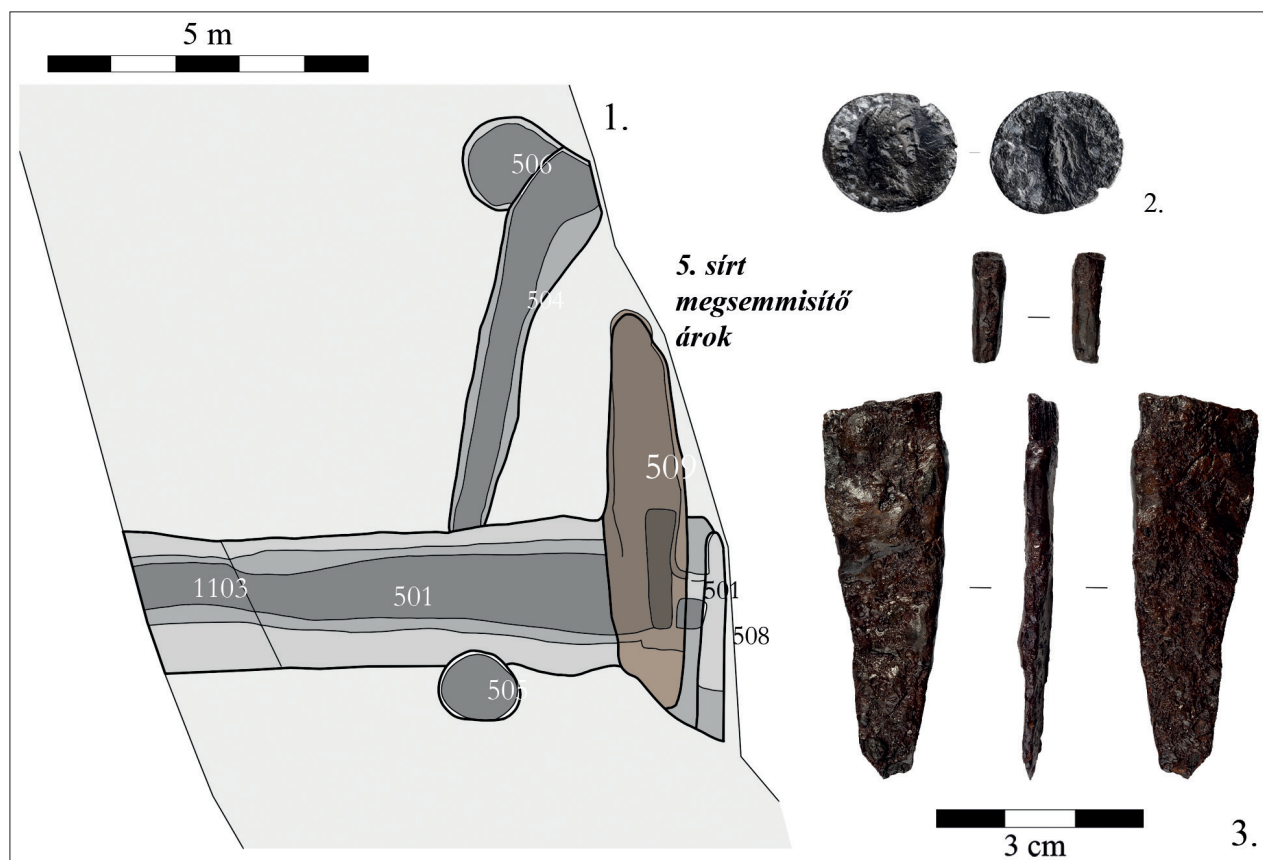
Tájolás: sírgödör: DNY–ÉK (23–203°), csontváz: DNY–ÉK (22–202°). *Sírméret*: h.: 2 m, sz.: 0,75 m, relatív m.: 0,25 m, abszolút m.: 0,57 m. A sírgödör téglalap alakú, lekerekített sarkú, meredek falú, egyenes aljú. A csontváz nyújtva, háton feküdt. A sír bolygatott, középtájon gödör vágta (SNR 34), de az első bolygatás az említett beásás megtörténte előtt is bekövetkezhetett: a sír környékén

9. kép. 3–4. sír. 1: A sírok és azok pozíciója; 2: a 4. sír gödréből előkerült lelet
Fig. 9. Graves 3 and 4. 1: The graves and their position; 2: a find from the fill of Grave 4

más, kerek objektumok is előkerültek, a gödör véletlenül is megbolygathatta a temetkezést. A gödör a felszínen egy félkör alakú foltként volt megfigyelhető, bontása során került elő annak alján a sírhoz tartozó csontváz. A sirt és a beásás gödrét egyszerre bontották ki, külön dokumentáció nem készült róluk. Eredeti pozícióban a lábszár bizonyos csontjai és a koponya maradtak. A koponyától kissé délre a két bolygatott felkarcsont párhuzamosan, egymás mellett

helyezkedett el. A sír déli szakasza egy kerek gödör betöltését (SNR 38) metszi. *Antropológia*: maturus (40–49 éves) korú férfi. A koponya hiányos, közepes megtartású, nincs állkapocs, a váz közepes megtartású, szintén hiányos. A fogazat erősebb kopást mutatott, a szájpadráson gyulladásnyom, illetve nem sokkal a halál előtt bekövetkezett fogvesztés is megfigyelhető. A bokánál enyhe peremesedés látható, ami az egyén korából adódóan alakul-

10. kép. 5. sír. 1: A sírt megsemmisítő árok; 2–3: az objektumból előkerült sírleletek
Fig. 10. Grave 5. 1: The ditch that destroyed the grave; 2–3: finds from the fill of the feature

hatott ki. *Leletanyag:* 1. Kerámiaedény a bokák között, gyorskorongolt, soványítatlan, sötétbarna, mállékony, töredezett anyagú gömbtestű edény (13. kép 2). Az edény pereme kissé kihajló, megvastagodó, lekerekítetten lecsapott élű, az edény alsó része kihasasodó, az alj kónikus profilú talpkoronggal van ellátva. A lelet megtartása annyira rossz, hogy a restaurálás során a maradványokat összetartó földet nem mindenhol volt érdemes eltávolítani. Peremátm.: 15 cm, alját.: nem mérhető.

9. sír (SNR 26 = SNR 959) és árokkerete (SNR 25 = SNR 963, SNR 958) (14. kép)

Tájolás: sírgödör: É–D (13–193°), csontváz: D–É?. *Sírméret:* h.: kb. 3,1 m, sz.: 1,7 m, „padkán” belüli sz.: kb. 1 m, relatív m.: 0,9 m, abszolút m.: 1,49 m. Téglalap alakú sírgödör, fala meredek, alja egyenes. 0,4 m mély, 0,3 m széles padkát alakítottak ki a sír széle körül. Az elhunyt fektetésének irányát a csontok alapján nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, de valószínű, hogy fejjel délnek fektették. A leletek nincsenek eredeti helyzetben, szinte az összes csont kikerült a sírból, a bolygatás a sír egészét érintette. A sírt keleti irányból egy beásás érinti, de lehet, hogy a temetkezést már előtte megbolygatták: a sír alja feletti vízszintes rétegek arra utalnak, hogy a temetkezés az említett beásás előtt hosszabb ideig nyitva állt. *Antropológia:* infans II. korú (11–12 éves) gyermek

maradványai. *Leletanyag:* 1. Borostyángyöngy (14. kép 2) csaknem ép, jó állapotú, repedt. Lekerekített élű korong, a furat két oldalról tölcselesen szűkül. Átm.: 1,8 cm, lyuk átm.: 0,5 cm, 0,4 cm-ig szűkül, v.: 0,6 cm, t.: 1,65 g. *Árokkeret:* átm.: 10,88 m, sz.: 0,85–1,14 m, relatív m.: 0,2–0,3 m, abszolút m.: 0,55–1,00 m. Az északnyugati és délkeleti szakasza feltárt, betöltése sötét szürke színű, tömött szerkezetű, enyhe szervesanyag tartalmú homok. Az északnyugati szakasz rézsűs oldalú, lapos aljú árok, amely rá lett ásva egy kisebb méretű gödörre (SNR 32 = SNR 962), illetve bizonytalan rétegtani viszonyban van egy másik gödörrel (SNR 960). A délnyugati rész ívelt falú, ívelt aljú. *Leletanyag:* 1. állatcsont: az északnyugati árokszakasz északi oldalán (SNR 25) egy kifejllett kecske bal alsó 3. zápfoga került elő.

10. sír (SNR 42 = SNR 941) és árokkerete (SNR 41 = SNR 942, SNR 940) (15. kép)

Tájolás: sírgödör: É–D (9–189°). *Sírméret:* h.: 2,08 m, sz.: 0,80 m, relatív m.: 0,22 m, abszolút m.: 0,7 m. Lekerekített sarkú, téglalap alakú, meredek falú, egyenes aljú sírgödör. Betöltésének felső része sötétbarna színű, szerves anyag tartalmú homok; az alsó része barnásszürke színű, tömött szerkezetű homok. Csontok és leletek a betöltésből. *Antropológia:* infans I. (2–5 év) korú gyermek maradványai. Töredékes, közepes megtartású koponya, nincs állkapocs

és nincs váz. A töredékességből adódóan további vizsgálatokra nem volt lehetőség. *Leletanyag*: a leletek a sírgödör északi feléből kerültek elő (SNR 42). 1. *Bronzérem* (15. kép 2): Galerius antoninianus (öntött utánzat?). Előlapon: GAL VAL MAXIMIANVS NOB[...], a sugárkoronás portré jobbra néz. Hátlapon: [CONCORDI]A MILITVM/[...], császár jobbra áll, baljában sceptrum, jobbjaival Victoriát vesz át balra álló, baljában sceptrumot tartó Jupiter jobbjaiból. Ismeretlen készítési helyű, az előkép verési ideje: 294–299. T.: 2,54 g, RIC?.

Árokkeret: átm.: 10,2 m, sz.: 0,7–1,1 m, relatív m.: 0,21–0,37 m, abszolút m.: 0,74–0,96 m. Az északnyugati szakasz rézsús oldalú, egyenes aljú, délnyugati irányban szélesedik és mélyül. Betöltése sötétbarnás szürke színű, magas szerves anyag tartalmú homok, barna színű homokfoltokkal kevert. A délkeleti szakasz ennek fala rézsús, alja egyenes. *Leletanyag*: nincs.

11. *sír* (SNR 916) és *árokkerete* (SNR 915) (16. kép)
Tájolás: sírgödör: ÉK–DNY (32–212°), csontváz: DNY–ÉK (204–24°). *Sírméret*: h.: a feltárt sírszakasz hossza 1,2 m, sz.: 1,33 m, relatív m.: 0,2 m, abszolút m.: 1,08 m. A sírgödör lekerekített sarkú, téglalap formájú, egyenes aljú, meredek falú, betöltése sárgásbarna homokos talaj. A csontváz feje déli irány felé volt tájolva. A sírt csak a medencéig lehetett feltárni, a többi rész a főút alatt van. A váz viszonylag rossz megtartású, az állkapocscsont másodlagos helyzetben volt. Karjai nyújtottak, kézfejei a csípőn nyugszanak. A temetkezés feltárt része bolygatatlan volt. *Antropológia*: adultus–maturus (35–44 éves) korú férfi csontváza. Hiányos, jó megtartású koponya, hiányos állkapocccsal. A váz közepes megtartású, hiányos. Közepesen kopott fogazata volt, patológiás elváltozást nem lehetett megfigyelni. *Leletanyag*: 1. *Vasfibula* (16. kép 2) a szegycsontnál. Egytagú, vasból készült, aláhajtott lábú fibula két töredéke. Erősen korrodálódott, deformált, a tű hiányzik. Legalább három rugómenete volt, a kengyel magasan ívelt lehetett. A kengyel tűtartó felé eső része hiányzik. A töredék vége felé gömbös alakú korrózió. A tűtartónak csak az alsó, tű beakasztására szolgáló része maradt meg, a kengyelre visszatekercselt drót indításával együtt. Teljes h.: nem mérhető, sz. a rugónál: kb. 0,9 cm, a kengyel vastagsága a tűtartó mögött, illetve a legmagasabb részen: 0,5 cm, tűtartó h.: 1,7 cm, tűtartó sz.: 0,5 cm, tűtartó magassága (végénél): 0,5 cm. 2. *Vaskés* (16. kép 3) a keresztcsont felett. Felső nyélállású, egyélű, egyenes hátú kés töredéke, a penge hegye hiányzik. A restaurálás előtti képen mintha falenyomat látszana a kés nyelének végén. H.: 11,4 cm, sz.: 1,7 cm, v.: 0,2 cm, t.: 12,58 g. 3. *Bronzpenz* (16. kép 4) a bal kézfejnél. Bizonytalan tetrarcha antoninianusának utánzata. Előlapon: feliratutánzat. Sugárkoronás, paludamentumos mellkép jobbra. Hátlapon: feliratutánzat. A császár jobbra áll, baljában sceptrum, jobbjaival Victoriát vesz át balra álló, baljában sceptrumot tartó Jupiter jobbjaiból. A készítés helye ismeretlen, az előképül szolgáló eredeti érem verési ideje 294–299. T.: 2,64 g, RIC?

Árokkeret: átm.: 12 m, a bejárat sz.: 0,8 m, sz.: 1,2–1,5 m, relatív m.: 0,28–0,35 m, abszolút m.: 1,17–1,28 m. Északnyugati és déli szakasza feltárt, a többi rész az ásatási felszínen kívül. Fala és alja ívelt, betöltése sötétbarna homokos talaj. A déli oldalon a bejárat jól megfigyelhető, két oldalon a körárok lekerekített záródású. A bejárat dél felé néz, tájolása kissé eltér a sír tájolásától. *Leletanyag*: nincs.

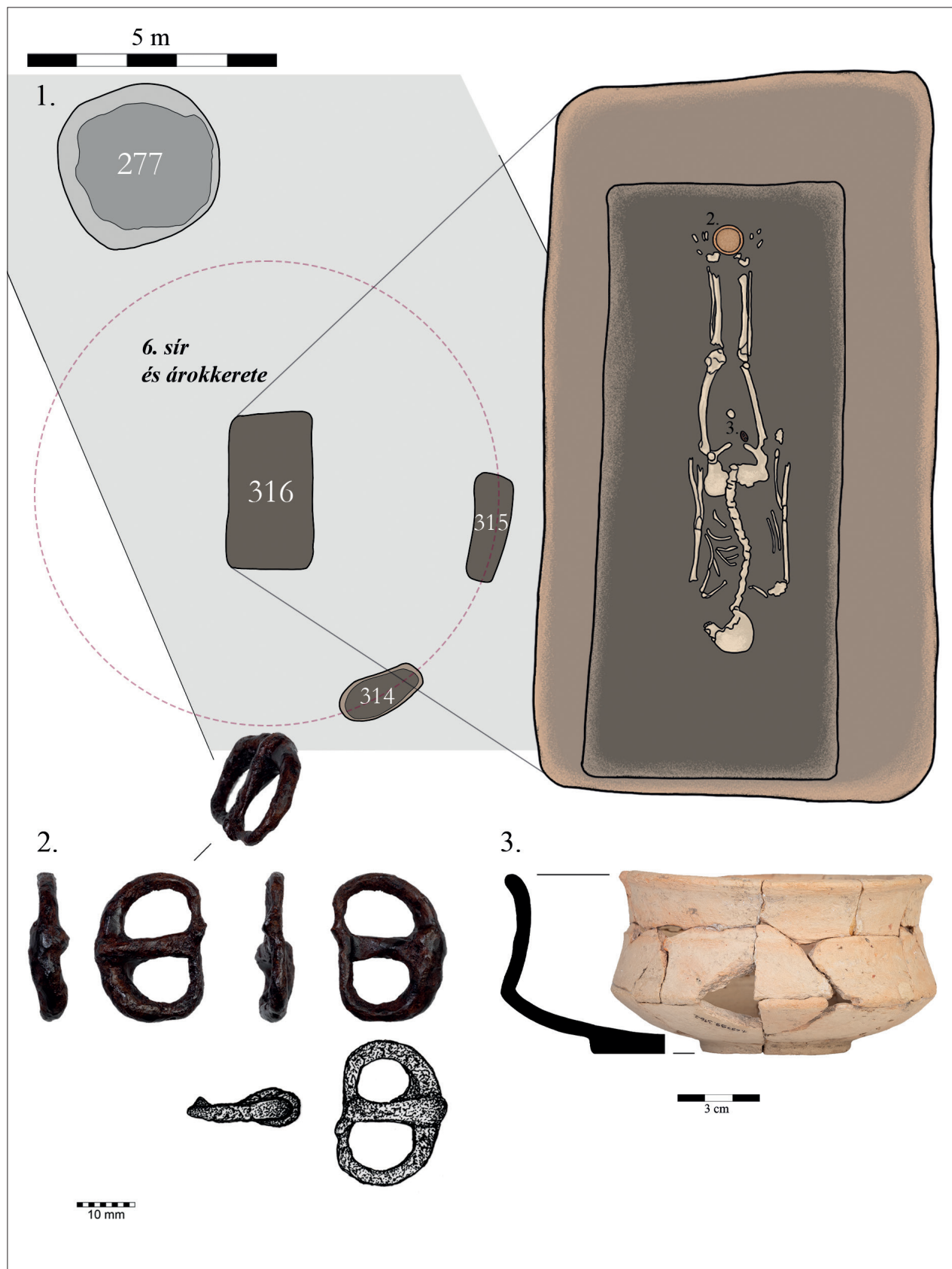
12. *sír* (SNR 46, csont: SNR 48) és *árokkerete* (SNR 931, SNR 932) (17. kép)

Tájolás: sírgödör: É–D (342–162°), csontváz: DDK–ÉÉNY (158–338°). *Sírméret*: h.: 2,5 m, sz.: 0,95–1,05 m, relatív m.: 0,47 m, abszolút m.: 1,46 m. A sírgödör téglalap alakú, lekerekített sarkú, meredek oldalú, egyenes aljú. A csontváz anatómiai rendben, háton fekvő, nyújtott pozícióban került elő. A karok a test mellett, a kézfejek a medencén nyugodtak, a koponya kelet felé fordult. A sír mellkasi része valószínűleg bolygatott, erre a hiányzó csontok utalnak, beásás nyoma azonban nem látszott. A koponya és a felkarcsontok eredeti helyzetben. *Antropológia*: Maturus korú (40–49 éves) nő. A váz sírban mért hossza: 165 cm. A váz részben hiányos: gerinc, bordák, alsó karok, kulcscsont, lapockacsontok nem maradtak meg, a medence rossz megtartású. A koponya hiányos, az állkapocs rossz megtartású. A fogazat erősen kopott, több fog lyukas, főleg az őrlőfogak. Még életében több fogát elveszítette. A gerinc patológiai szempontból nem vizsgálható, egyéb patológiai elváltozást nem sikerült megfigyelni. *Leletanyag*: 1. *Orsógomb* (17. kép 2) a jobb medencelapát mellett. Rosszul kiégetett, porózus, színe sötétbarna, barna. Anyagában növényi maradványok látszanak. Bikónikus formájú, szimmetrikus, a töréspontjánál lekerekített élű, a furat kör átmetszetű. M.: 2,8 cm, átm.: 4,3 cm, lyuk átm.: 1,1 cm, t.: 38,45 g. 2. *Kerámiaedény* (17. kép 3): tál a lábfejek alatt. Lapos, gyorskorongolt, soványítatlan, a törésfelület belseje kissé vörös színű. Enyhén bikónikus, oldala kissé ívelt. A perem rövid, enyhén kihajló, lekerekített, az alj lapos, a belső oldalon korongolt hullámok, alul a talp éle körül nagyon enyhe gyűrű figyelhető meg. Peremátm.: 14,1 cm, alj átm.: 5,4 cm, m.: 4 cm, t.: 167,84 g.

Árokkeret: átm.: kb. 11,7 m, sz.: 0,69–1,22 m, relatív m.: 0,32–0,38 m, abszolút m.: 0,98–1,53 m. Északnyugati és déli szakaszának egy-egy része feltárt. Oldala rézsús, alja északon egyenes, délen ívelt, betöltése az északon sárgaszemcsés sötétbarna talaj, délen fekete humusz. *Leletanyag*: nincs.

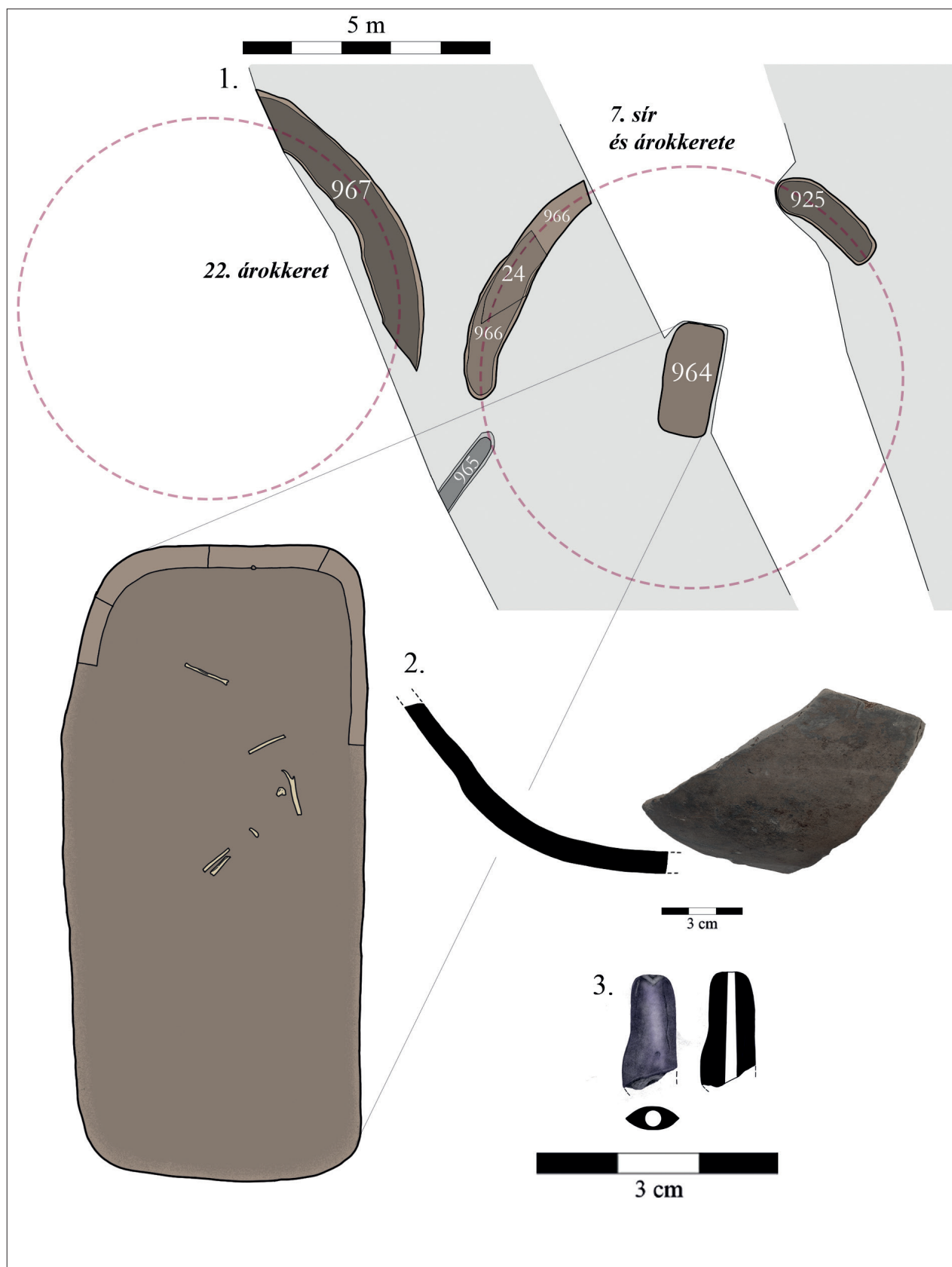
13. *sír* (SNR 930) (18. kép)

Tájolás: sírgödör: ÉK–DNY (bizonytalan, kb. 27–207°). *Sírméret*: feltárt szakasz h.: 0,96 m, sz.: 0,7 m, relatív m.: 0,31 m, abszolút m.: 1,42 m. Lekerekített sarkú, téglalap formájú, rézsús falú, egyenes aljú sírgödör. Csak a déli sarkát lehetett feltárni, a többi a szelvényfalán túl helyezkedett el. Betöltésében függőlegesen elváló sötétbarna talaj, illetve sárgásbarna homok alkotta rétegek voltak megfigyelhetőek, előbbiben vázas, nyújtott helyzetű emberi csöves csontok kerültek elő. *Leletanyag*: csontmaradványok, melyeket rossz megtartásuk miatt nem lehetett felszedni.

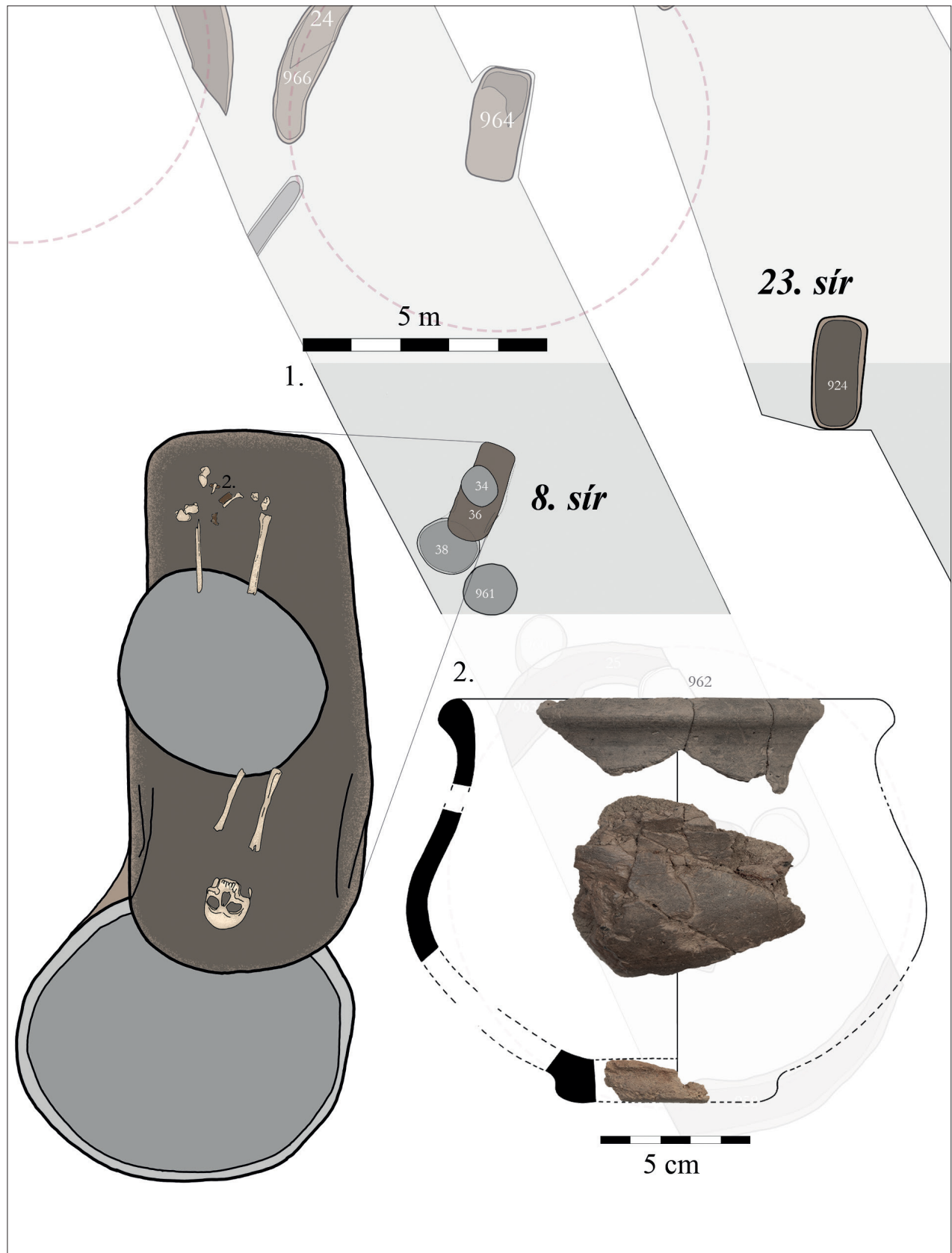

11. kép. 6. sír. 1: A sír és annak pozíciója; 2–3: a sírgödörből előkerült leletek

Fig. 11. Grave 6. 1: Grave map and the position of the feature; 2–3: finds from the grave fill

12. kép. 7. sír., 22. árokkeret. 1: Az objektumok és azok pozíciója; 2–3: a 7. sír gödréből előkerült leletek
 Fig. 12. Grave 7 with Feature 22, an enclosure ditch. 1: The features and their positions; 2–3: finds from the fill of Grave 7

13. kép. 8. sír és 23. feltételezett sír. 1. 1: Az objektumok és azok pozíciója; 2: a 8. sír gödréből előkerült lelet
 Fig. 13. Grave 8 and Feature 23, probably also a grave. 1: The features and their positions; 2: find from the fill of Grave 8

Embercsontot nem tartalmazó, valószínűsített sírok

14. feltételezett árokkeret (SNR 1094) (19. kép)

Átm.: nem számítható, sz.: 0,65–1,15 m, relatív m.: 0,28–0,37 m. Rézsűs oldalú, ívelt aljú, kissé ovális, „U” keresztmetszetű körárok. Nyugati oldala feltárt, betöltése szürkésbarna színű, szerves anyag tartalmú homok. Az északi oldalon erősen elkeskenyedik. Elképzelhető, hogy nem árokkeretről, hanem egy ívelt árokszakaszról van szó. Ebbe az árokba lett beleásva a 2. sír. *Leletanyag: 1. kerámia* (19. kép 2): Világosszürke, gyorskorongolt aljtöredék meredeken felmenő oldallal. M.: 18 cm, alj átm.: 9 cm, t.: 108,51 g. 2. *Örlőkő*: Finom őrlésre szolgáló andezit-bazaltos andezit alapanyagú őrlőkő töredéke.

15. feltételezett árokkeret (SNR 1100) (20–21. kép)
Átm.: kb. 10 m, sz.: 1,6 m, relatív m.: 0,79 m, abszolút m.: 1,4 m. Rézsűs falú, „U” keresztmetszetű, mély árok szakasz, betöltése szürkésbarna színű, szerves anyag tartalmú homok. Nyugati, délnyugati része az ásatási területen kívülre esett, a keleti, északi részének pedig nem látszott nyoma a felszínen. A közelében előkerült más körárkok alapján ez is árokkeret lehetett. A feltárt árok szakasz viszonylag mély, így nem világos, hogy a többi árok rész miért nem maradt meg. A körárok közepén nem került elő sír, az feltehetően nagyrészt a feltárt területen kívülre esett. Az egyes árok szakaszok és a sírgödör nyomát a modern utak okozta bolygatás is eltüntethette. Az objektum árokkeretként való azonosítása bizonytalan. Az árkot ráásták egy másik objektumra, amely a feltáratlan területen folytatódott. *Leletanyag: 1. kerámia* (21. kép 1): ovális testű, sárgás színű, két szalagfüllel ellátott korsó két töredéke. Az edény gyorskorongolt, soványítatlan, a törésfelület belseje szürkés színű. A perem enyhén megvastagodó, kissé kihajló, lekerekített élű, az edény nyaka rövid, oldala kihasasodó. Peremátm.: 16 cm.

16. feltételezett árokkeret (SNR 1061) (20. kép)

Átm.: 9 m, sz.: 0,65–1 m, relatív m.: 0,35 m, abszolút m.: nincs támpont. Az árok nyugati oldala lett feltárva. Északon és délen megszakad, ez esetleg bejárat(ok)ként értékelhető, különösen valószínű ez a déli oldalon. Oldala rézsűs, alja erősen ívelt, teknőszerű, betöltése szürkésbarna homok. Középen temetkezés nem került elő, noha annak legalább részben a feltárt területre kellett volna esnie. A körárok két másik objektummal találkozik, a délről (SNR 1069) meg lehetett állapítani, hogy azt a körárknál régebben ásták meg. Az északi árkot az árokkerettel egyszerre tárták fel. *Leletanyag: nincs.*

17. feltételezett árokkeret (SNR 1099) (20. kép)

Átm.: kb. 10 m, sz.: 1,2–1,5 m, relatív m.: 0,48 m, abszolút m.: 0,88 m. Egy körárok északnyugati szakasza. Rézsűs falú, „U” keresztmetszetű, ívelt aljú árok rész, betöltése enyhén kevert, sötétbarna, humuszos homok. A nyugati

és keleti szakasz a szelvényen kívülre esett, azonban a déli oldalon sem sikerült árok részét megfigyelni, noha annak a feltárt területen kellett volna húzódnia. Az egyes árok szakaszok és a sírgödör nyomát a modern utak okozta bolygatás is eltüntethette. A déli szakasz hiánya akár az árokkeret bejárataként is magyarázható. Temetkezést a körárkon belül nem találtak. *Leletanyag: nincs.*

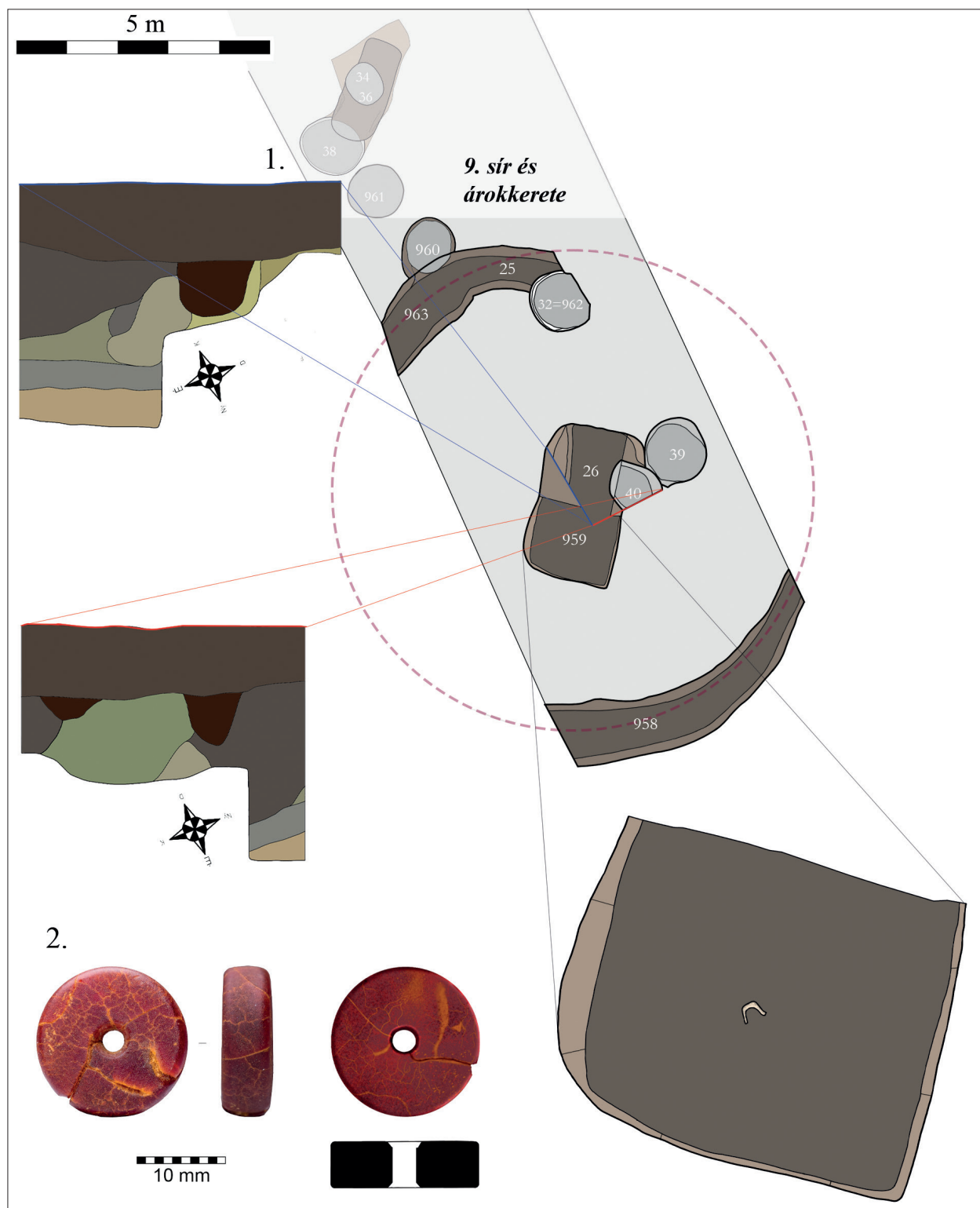
18. feltételezett árokkeret (SNR 309, SNR 313) (22. kép)

Átm.: kb. 11 m, sz.: 0,6–0,75 m, relatív m.: 0,3–0,35 m, abszolút m.: 1,06 m. Szinte függőleges falú, egyenes aljú, egy-egy északnyugati és déli szakasza feltárt. A déli lekerekített záródása esetleg a körárok bejárataként értékelhető. Betöltése sötétbarna színű. *Leletanyag: az északnyugati szakaszból került elő* (SNR 313). 1. *Kő*: bazaltos andezit, megmunkálásnak nincs nyoma rajta. 2. *Kerámia*: három puhább égetésű, gyorskorongolt, soványítatlan szürke töredék, illetve három homokkal soványított töredék. Két homokkal és finom kavicsal soványított fazék átlós bevagdálásokkal díszített peremtöredéke. Az egyik perem (22. kép 2) kissé megvastagodó, ferdén lecsapott, talán lassúkorongolt, a másik perem (22. kép 3) rövid, erősen kihajló, megvastagodó, gyorskorongolt. Peremátm.: 15 cm. Homokos-kavics szemcsés anyagú fazék aljtöredéke (22. kép 4), az aljperem markáns, alul homorú. Alj átm.: 8,4 cm. Összesen hat darab edény töredéke.

19. feltételezett árokkeret (SNR 21, SNR 972)

(23–26. kép)

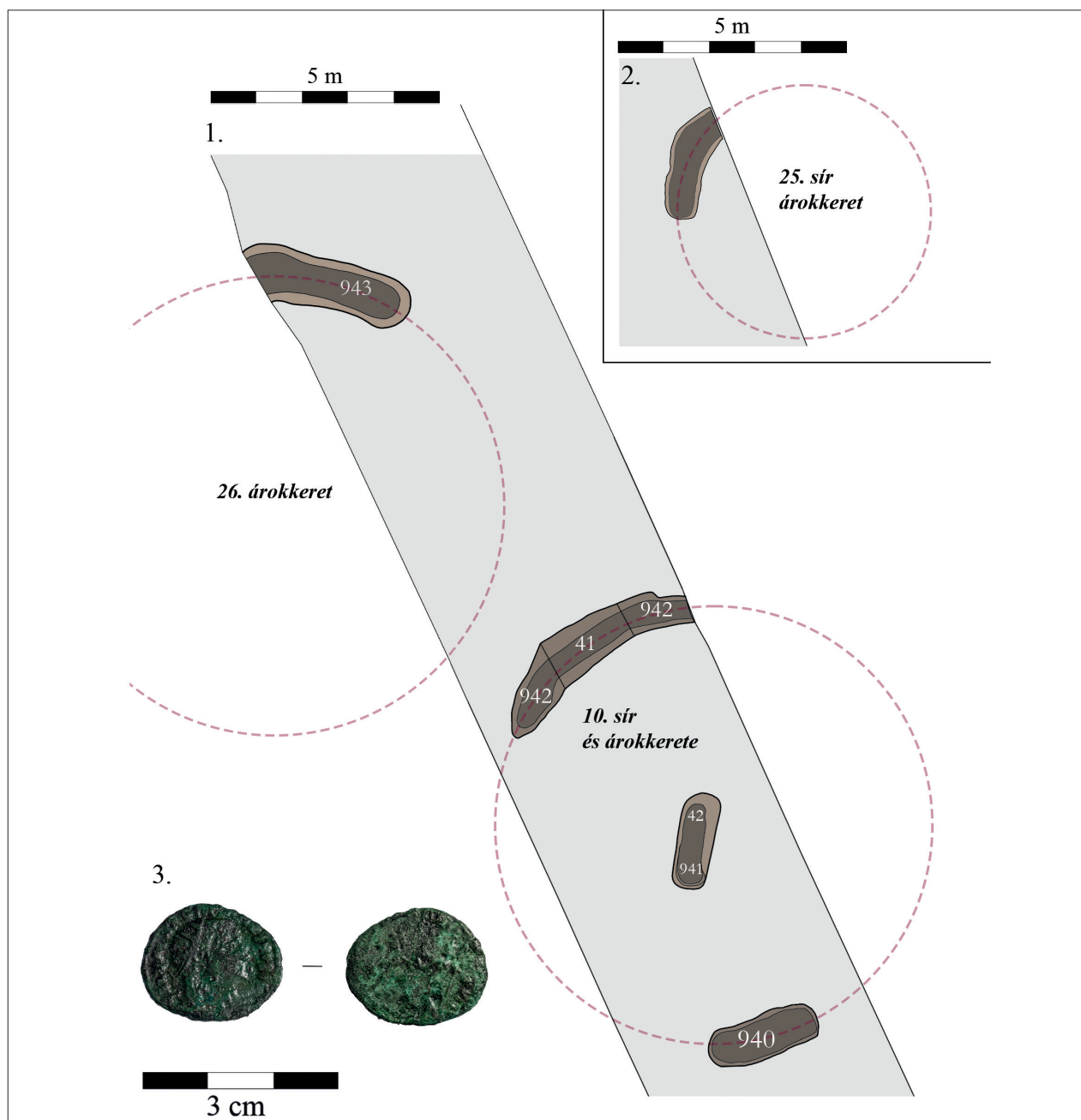
Átmérő: kb. 15 m, sz.: 1,5–1,98 m, relatív m.: 0,81–0,88 m, abszolút m. 1,44–1,71 m. Mély, „U” keresztmetszetű, rézsűs oldalú körárok, aljánál ellaposodik. Az árok betöltése barnásszürke színű, tömött szerkezetű, enyhe szerves anyag tartalmú, finom szemcsés homok. Két, egymással össze nem érő szakasza feltárt, nem megállapítható, rendelkezett-e bejáratl. Az északi árok szakasz keleti részét munkagép pusztította el. A temetkezésre a felette álló villanyoszlop miatt nem lehetett rábontani. Északi szakaszára egy egyenes árok lett ráásva, a déli szakasszal egy kisebb gödör érintkezett, utóbbiak rétegtani viszonya bizonytalan. *Leletanyag: az északi árok szakaszból* (SNR 972) kerámia, a déli szakaszból (SNR 21) kerámia és átlatsont került elő. 1. *Átlatsontok*: leletek SNR 21-ből. Egy ló összeroppant koponyája és állkapcsa. A csődőrfog jelenléte alapján egyértelműen mén. Minden fog teljesen, a gyökérig lekopott, a felső metszőfogak hiányoznak. Az alsó metszőfogak rágólapja lekerekített háromszögletű, magnyom már csak alig kivehető körvonal alakban látszik, ezek alapján az állat igen öreg, 30 éves vagy még idősebb volt. Fogszuvasodás volt megfigyelhető, de a fogmedrek nem gyulladtak. *Szarvasmarha* jobb sípcsontjának töredéke. *Szarvasmarha* combcsontjának töredékei. Fiatal, legfeljebb 3,5 éves *szarvasmarha* bal combcsontjának töredékei. *Szarvasmarha* bal kéztőcsontja. Fiatal (legfeljebb 4–5 éves) *kiskérődző* ágyékcsigolyájának töredéke. 2. *Kerámia*: leletek az árok déli szakaszának (SNR 21) betöltéséből. *Díszített kétfülű korsó* (25–26. kép) marad-

14. kép. 9. sír és árokkerete. 1: A sír és annak pozíciója, rétegtani viszonyai; 2: a sírgödörből előkerült lelet
 Fig. 14. Grave 9 and its enclosure ditch. 1: The grave, its position and layer sequence; 2: a find from the grave fill

ványai, az edény szinte hiánytalan. A kerámia darabjai a betöltésből, nem az árok alján kerültek elő. Lapított gömbtestű, kétfülű edény. Rövid, hengeres pereme alatt borda fut körbe, alatta a váll kónikusan szélesedik. A kerek átmetszetű, felfelé húzott fülek a bordából indulnak és a

has tetejéhez csatlakoznak. A korszó alja lapos, az alj pereme körül alacsony gyűrű fut körbe. Az edény szürke, a külső felülete némileg sötétebb színű, a törésfelület homogén. Gyorskorongolt, jól iszapolt agyagból készült, felületén helyenként kipattogzások láthatók. Az edény belső felül-

15. kép. A 10. sír és árokkerete és a 25–26. árokkeretek. 1: a 10. sír és a 26. árokkeret pozíciója;

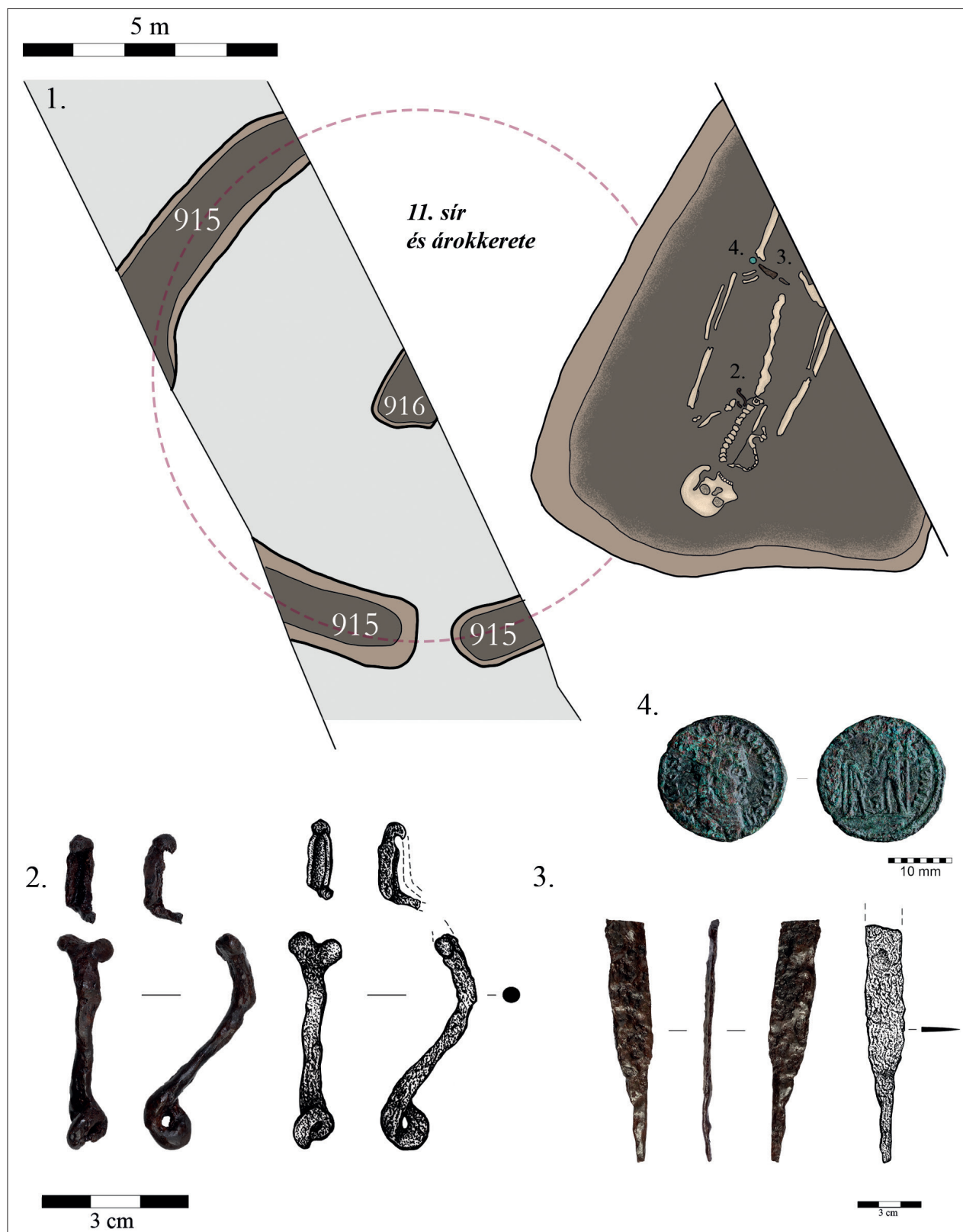
2: a 25. árokkeret pozíciója; 3: a 10. sír gödréből előkerült lelet

Fig. 15. Grave 10, its enclosure ditch, and Features 25–26, enclosure ditches. 1: The positions of Grave 10 and Feature 26;

2: the position of Feature 25; 3: find from the fill of Grave 10

etén korongolt hullámok látszanak, kívül alaposan eldolgozott, simított felületű. Mivel az edény erősen kopott, maga a besímítás csak kevés helyen tanulmányozható, helyenként jelenleg is fényes hatású. Az edény nyakán a felületkezelés függőleges irányú. A váll fölött díszítés figyelhető meg: körbefutó, függőleges vonalakkal határolt képmezők, a díszített és díszítetlen mezők váltakozva követik egymást. A díszített mezőket alulról egy vízszintes besímított vonal határolja, felül ilyen nem látszik, de ezt kopás is okozhatja. A díszített mezőkben egymás fölé

rendezett „V”, „W” és „M” motívumokból álló besímított minta. Peremátm.: 11,4 cm, alját.: 12 cm, t.: 3995 g, m.: 33 cm. Gömbös testű edény puha anyagú, gyorskorongolt, soványítatlan, téglasárga színű perem- és oldaltöredéke. Peremátm.: 10 cm (24. kép 1). Két, valószínűleg eltérő korsóhoz tartozó, téglasárga színű szalagfűl töredéke (24. kép 2–3). Meredek felmenő oldalakkal rendelkező, gyorskorongolt, szürke aljtöredék, alját.: kb. 13 cm (24. kép 4). Két jellegtelen gyorskorongolt, soványítatlan szürke oldaltöredék, egy finom homokot gazdagon tartalmazó

16. kép. A 11. sír és árokkerete. 1: A sír és pozíciója; 2–4: a sírgödörből előkerült leletek
 Fig. 16. Grave 11 and its enclosure ditch. 1: Grave map and the position of the grave; 2–4: finds from the grave fill

narancssárga edény oldaltöredéke. Egy durva, kerámiával soványított jellegű *oldaltöredék* is. Figyelemre méltó az oldaltöredékek alacsony aránya. Összesen kilenc darab

kerámia. Kerámia SNR 972-ből (összesen 3 töredék): jellegtelen gyorskorongolt *sírkorongolt oldaltöredék*, kopott, homokos soványítású *téglavörös oldaltöredék*.

20. feltételezett sír (SNR 305) és árokkerete (SNR 302) (27. kép)

Tájolás: sírgödör: ÉNY–DK (320–140°). **Sírméret:** h.: 3,3 m, sz.: több, mint 1,6 m, relatív m.: 1,4–0,44 m, abszolút m.: 0,92 m. Nagyméretű, lekerekített sarkú, téglalap alakú sírgödör. Alja kissé egyenetlen, fala rézsűs. A sírból csont nem került elő, valószínűleg bolygatás miatt, bár egyértelmű beásást nem lehetett megfigyelni. A sír délnyugati oldala elmetesz egy hosszú, keskeny árkot (SNR 306). **Leletanyag:** 1. bronz fibula (27. kép 2) a betöltésből, pontosabban nem meghatározott helyen került elő. Jó megtartású, ép, egytagú, felsőhúros, rézötvözetből készült aláhajtott lábú fibula. A kengyel magasan ívelt, ovális keresztmetszetű, átmérője egyenletes. A láb tövén szögletes panelben oldalról bevésített íves díszítés, a láb vége szintén négyszögletes panelben rosszul kivehető, véssett X motívum látható. A lapos tűtartó jobbra nyitott, az elkeskenyedő drót a kengyelre hétszer tekeredik vissza. A tű ép, keresztmetszete ovális. Teljes h.: 5,9 cm, jellemző sz.: 0,5 cm, t.: 12,16 g.

Árokkeret: átm.: 10,8 m, sz.: 1–1,45 m, relatív m.: 0,08–0,58 m, abszolút m.: 0,94 m. Rézsűs oldalú, ívelt aljú árok, amely déli irányba haladva folyamatosan kiszélesedik. Betöltés homogén sötétbarna színű homok. A keleti szakasz a szelvényen kívülre esett. Délnyugati része két, egymással párhuzamos árokkal (SNR 306, SNR 307), találkozik, amelyek valószínűleg idősebbek. Az északi részét egy kerek gödör (SNR 303) metszi. **Leletanyag:** nincs.

21. feltételezett árokkeret (SNR 22) (28–30. kép)

Átm.: kb. 15 m, sz.: 1,4–2 m, relatív m.: 1,1–1,4 m, abszolút m.: 1,9 m. Rézsűs oldalú, csak enyhén ívelt aljú, nagyméretű körárok, keleti, északkeleti szakasza feltárt, a többi rész a szelvényen kívül esett. Betöltés felső része sötét szürkésbarna, szerves anyag tartalmú, homogén homok, alsó része réteges kevert homokkal és kormos sávokkal. A két réteg jól elkülönült. Az árkot ráástá egykorábbi gödörre (SNR 969), illetve egy későbbi (SNR 968) gödör a körárok vonalát is elmeteszte. **Leletanyag:** 1. állatcsontok: kifejlett kutya részleges, töredékes váza, neme nem állapítható meg. A maradványok jó megtartásúak, csak a deponálás utáni töredezettséggel kell számolni. A maradványok anatómiai helyzetben lehettek, az állat a bal mellső lábát a mellkashoz felhúzza feküdt. A bal könyökízületben gyulladás jelei figyelhetők meg, az elváltozás az állat mozgását érdemben nem befolyásolta. Az egyik ágyékcsigolya *processus spinosus* enyhén oldalra görbült; ez kutyákban gyakran megfigyelt, az élő állatban akár tünetmentes elváltozás. Ennek a patológiás jelenségnek egyértelmű kóroktana nincs, és nem feltétlenül okoz mozgásszervi panaszt (Lawler 2016). A sípcsont alapján az állat marmagassága 53,4 cm volt. Egy másik kutya orsócsontjának töredéke. Kifejlett szarvasmarha bal kéz középcsontja. Bika, marmagassága 129,5 cm. Kifejlett szarvasmarha bal orsócsontjának töredéke. Kifejlett szarvasmarha első ujjperce. Szarvasmarha jobb karcsontjának töredéke. Szarvasmarha sípcsontjának töredéke. Szarvasmarha alsó állkapcsának rosszul meg-

őrződött töredékei, fogak nélkül. Nagytestű patás (ló vagy szarvasmarha) karcsontjának töredéke. Nagytestű patás (ló vagy szarvasmarha) koponyájának töredéke. Kifejlett juh bal alsó állkapcsának töredéke. 2. Kerámia: jellemzően puha anyagú, soványítatlan, gyorskorongolt kerámatöredékek. Egy krémszínű, kihajló, nem megvastagodó, ferdén lecsapott peremű tál (29. kép 1) töredéke, peremátm.: 17,5 cm. Erősen megvastagodó, lekerekített, krémszínű puha peremtöredék, erősen kopott. Peremátmérő nem számítható (29. kép 2). Felületen krémszínű, belül szürke, szokatlanul légbuborékosra égett oldaltöredék, egy igen nagyméretű buborék/hólyag is megfigyelhető (29. kép 3). Egy narancssárgásra égetett, erősen kihasasodó edényhez, feltehetően korsóhoz tartozó edény több kisebb töredékből összeállított oldaltöredéke. Felső részén korongolt tagolás nyoma látszik (30. kép 1). Egy krémszínű, erősen ívelt szalagfűl töredéke, a töré felülete szürkés színű (30. kép 2). Egy krémszínű, alul markáns, kónikus peremképzéssel rendelkező aljtöredék. Alját.: 9 cm (30. kép 3). Összesen 12 darab kerámia.

22. feltételezett árokkeret (SNR 967) (12. kép)

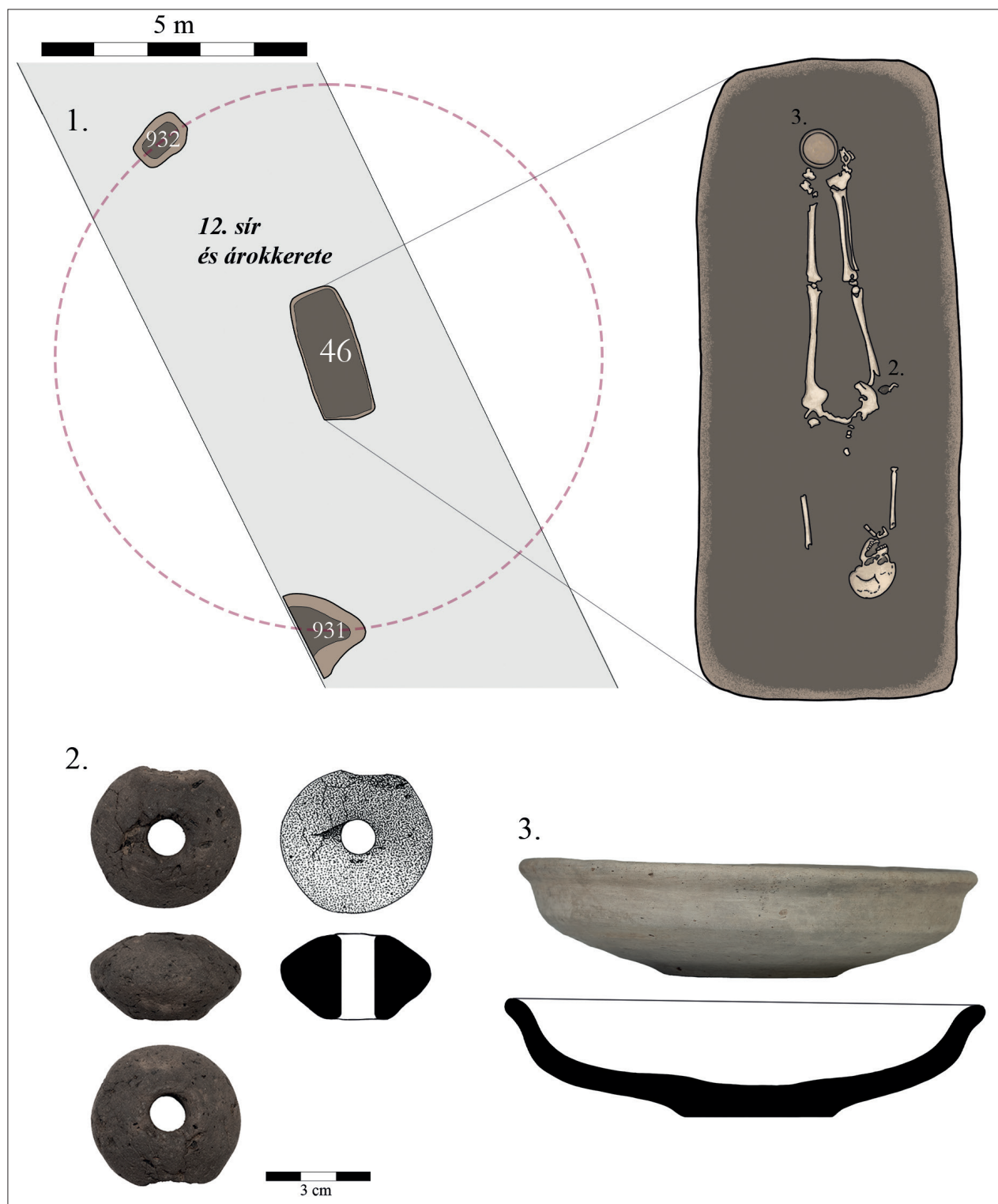
Átm.: kb. 8,2 m, sz.: 0,95 m, relatív m.: 0,26 m, abszolút m.: 0,86 m. A keleti negyede feltárt. Oldala rézsűs, alja egyenes, betöltése szürkésbarna színű, enyhe szervesanyag tartalmú homok. **Leletanyag:** 1. állatcsont: szarvasmarha szarvcsapjának töredéke. Az állat életkora és neme ismeretlen.

23. feltételezett sír (SNR 924) (13. kép)

Tájolás: sírgödör: ÉÉK–DDNY (4–184°). **Sírméret:** h.: 2,32 m, sz.: 1,04 m, relatív m.: 0,20 m, abszolút m.: 0,45 m. Nyújtott ovális, ívelt falú, egyenes aljú gödör, betöltése sötétbarna, homokos talaj. Csontváz nélküli, mérete, formája és tájolása alapján sír lehetett, feltételezhetően bolygatott. **Leletanyag:** nincs.

24. feltételezett sír (SNR 29=953) és árokkerete (SNR 28= 955, 35=954, 950, 952) (31–32. kép)

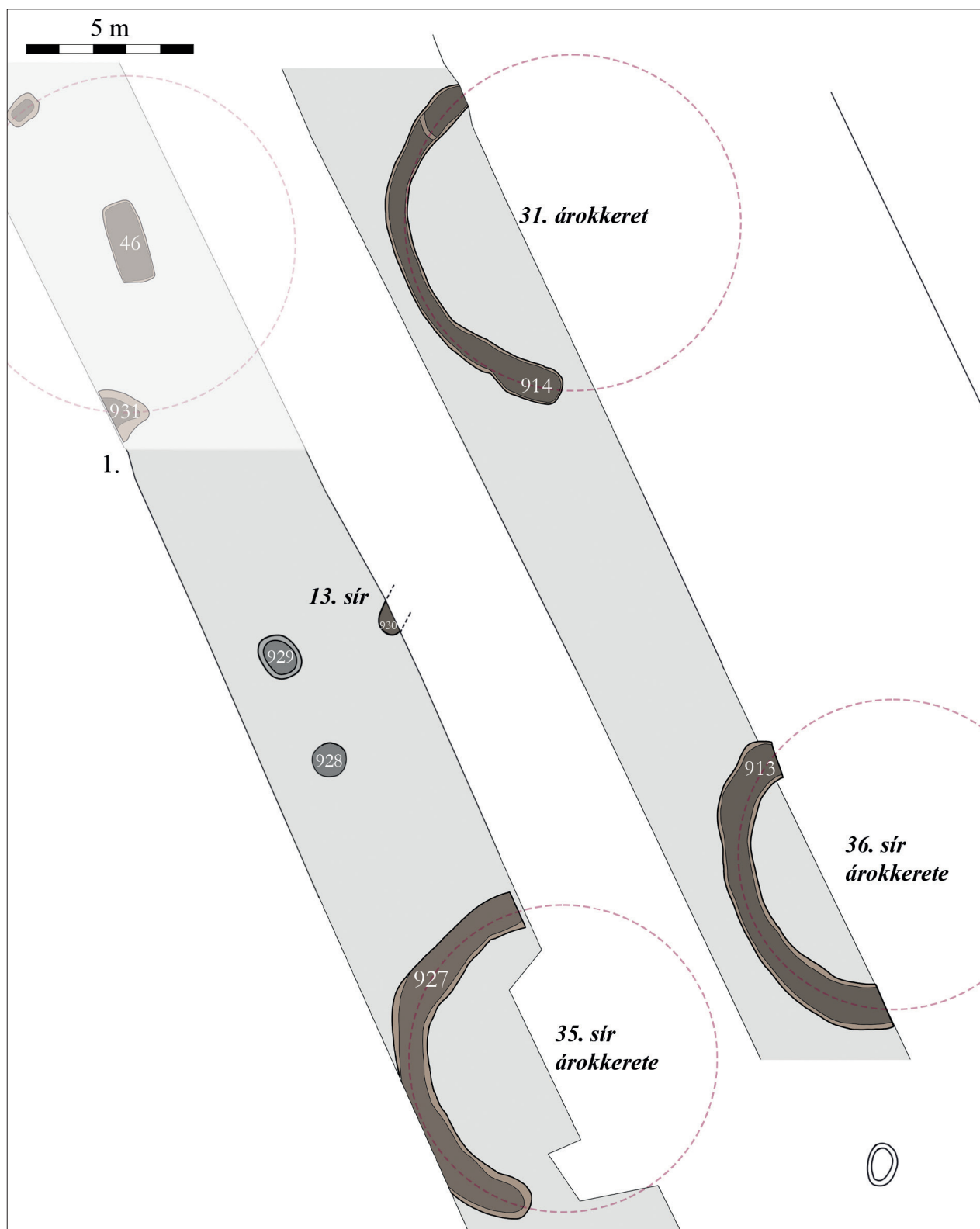
Tájolás: sírgödör: É–D (27–207°), csontváz: D–É. **Sírméret:** h.: 2,5 m, sz.: 0,85 m, relatív m.: 0,42 m, abszolút m.: 1,12 m. Nyújtott ovális, rézsűs falú, egyenes aljú sírgödör, melynek északi végén egy kis edénykét és nagyszámú üveg-, paszta- és borostyángyöngyöt találtak. Valószínűleg bolygatás miatt emberi maradványok nem kerültek elő, de az edény és a gyöngyök (ruhaalj hímezése?) alapján lábbal északi, tehát fejjel déli irányba volt fektetve az elhunyt. **Leletanyag:** minden lelet a sír északi oldalán (SNR 953) került elő. 1. Bronztű (31. kép 2) egyenletesen elvékonyodó, a vékonyabb részénél kör átmetszetű, a vastagabb végénél kissé ellaposodó tű. Mindkét vége hiányos. H.: 5,7 cm, átm.: 0,2 cm (szár), 0,2–0,25 cm (vastagabb vég), t.: 1,34 g. 2. Vaslemez (31. kép 3) szabálytalan alakú vékony, egyik oldalán falenyomattal. Két darabra tört, nem illeszthetőek össze. Nagyobb töredék h.: 2,5 cm, sz.: 1,9 cm, t.: 1,15 g, a kisebb töredék h.: 1,7 cm, sz.: 1,4 cm,

17. kép. A 12. sír és árokkerete. 1: A sír és annak pozíciója; 2–3: a sírgödörből előkerült leletek
 Fig. 17. Grave 12 and its enclosure ditch. 1: Grave map and the position of the feature; 2–3: grave finds

t.: 0,61 g. 3. Gyöngyök (31. kép 4; 32. kép 1): három hosszúkas, henger alakú *borostyángyöngy* ($1,7 \times 0,8$ cm; $1,5 \times 0,9$ cm; $1,1 \times 0,9$ cm) (31. kép 4.a). Hét matt piros, rövid henger alakú *pasztagyöngy* (jellemző hossz: 0,4–0,5 cm, jellemző átmérő: 0,7–0,8 cm, egyik csak 0,5–0,6 cm) (31. kép 4.b). Három áttetsző, poliédes *kék üveg-*

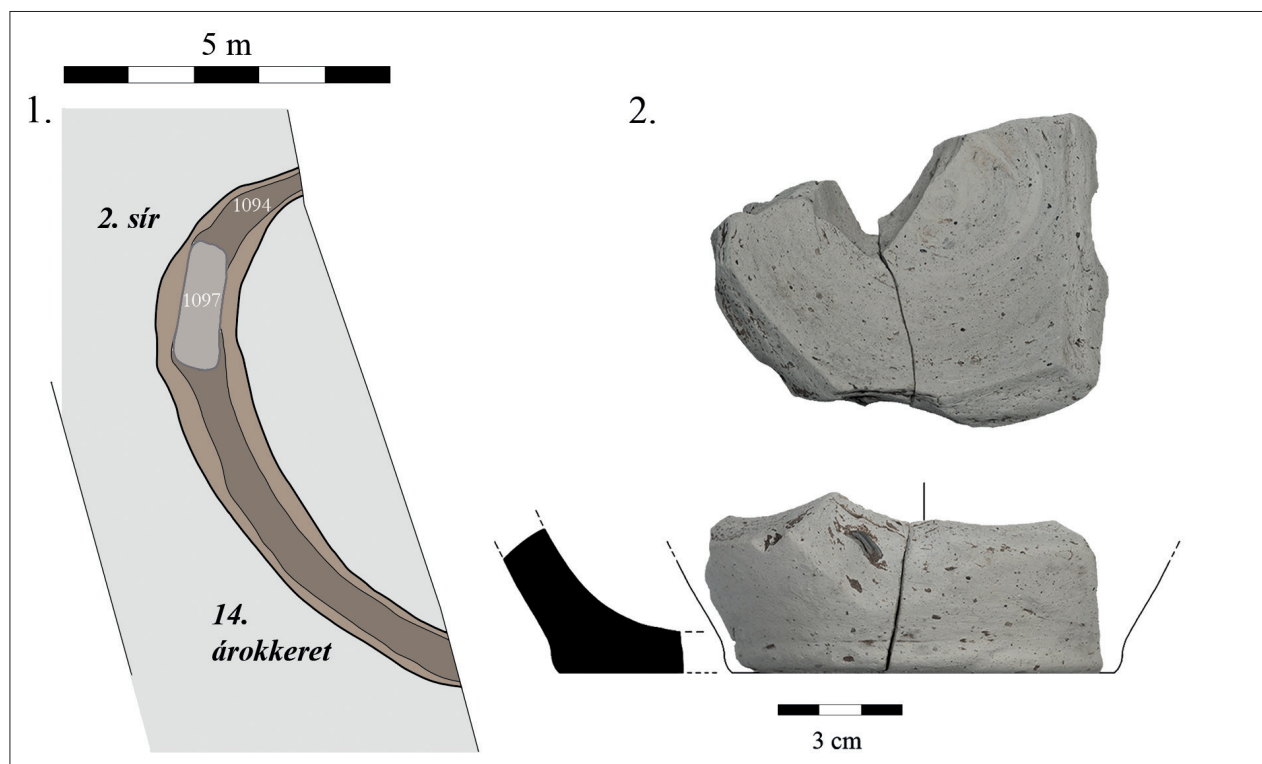
gyöngy (egyik csak egy szilánk, a másik kettő: $0,8 \times 0,8 \times 0,5$ cm; $0,9 \times 0,8 \times 0,7$ cm) (31. kép 4.c). Tíz *poliédeses lila*, kissé áttetsző *üveggyöngy* (töredékesek, rossz állagúak. Többük nincs értékelhető állapotban, jellemző h.: 0,8–1 cm, jellemző átm.: $0,4–0,7 \times 0,5–0,8$ cm). A gyöngyök az eltűnt edény közelében voltak, a terepi leírás szerint

18. kép. A 13. sír, valamint a 31. és 35–36. árokkeret pozíciója
 Fig. 18. Position of Grave 13 and Features 31, 35 and 36, enclosure ditches

„rengeteg” gyöngyöt találtak. Az edény eltulajdonítása-
 kor azonban számos gyöngy is kikerült a sírből. Bizonyos,
 hogy az ismertetett darabszámokhoz képest az említett tí-
 pusokból eredetileg több volt a sírban. 4. Edény (32. kép 1):

nincs meg, az ásatásról eltűnt, ellopták. Az ásatáson
 készült fénykép alapján sötétszürke színű, gyorskorongolt
 edény. Pereme enyhén kihajló, lekerekített élű, az edény
 teste perem alatt kónikusan kiszélesedik. Bár a tárgy alsó

19. kép. 14. feltételezett árokkeret. 1: Az árokkeret a beleásott sírral; 2: az árokkeretből előkerült lelet
 Fig. 19. The position of Feature 14. 1: The enclosure ditch with the grave dug into it; 2: find from the fill of the enclosure ditch

része a fotón nem látszik, de nagy eséllyel kettős kúpos alakú edény lehetett.

Árokkeret: átm.: 9,5 m, sz.: 0,58–1,1 m, relatív m.: 0,2–0,3/0,25–0,4 m, abszolút m.: 0,89 m. Enyhén ívelt aljú, rézsűs oldalú árok. Betöltése sötét szürkésbarna színű, magas szervesanyag tartalmú homok. Az északnyugati és a déli részen két-két rövid szakasz feltárt, a déli szakaszok közötti megszakítás a bejárat helyét jelezheti. *Leletanyag*: a délen feltárt árokrész nyugati szakaszából (SNR 952). 1. *Állatcsont*: szarvasmarha alsó állkapcsának töredékei. Az állat életkora nem megállapítható, a foggyökerek alapján kifejlett. 2. *Kerámia*: gyorskorongolt, szürke, soványítatlan korsó válltöredéke szalagfűl indításával (32. kép 2). Három gyorskorongolt, jellegtelen szürke *oldaltöredék* és egy külső oldalán fekete, belül barna színű, homokkal soványított, valószínűleg korongolt töredék. Összesen öt darab kerámia.

25. feltételezett árokkeret (SNR 734) (15. kép)

Átm.: kb. 6 m, sz.: 0,74 m, relatív m.: 0,15–0,4 m, abszolút m.: kb. 1 m. Rézsűs falú, keskeny, lejtős aljú, délnyugati végén félköríves záródású, délnyugat felé mélyülő árok, betöltése sárga homokszemcsés világosbarna homok. Körárok északnyugati része, a délnyugati záródás lehet a körárok bejárata, de ennek a nyílás tájolása és annak szokatlanul nagy átmérője ellentmond. Mivel csak igen rövid szakasról van szó, az objektum árokkeretként való azonosítása bizonytalan. *Leletanyag*: nincs.

26. feltételezett árokkeret (SNR 943) (15. kép)

Átm.: 11 m körül (?), sz.: 1,00 m, relatív m.: 0,26 m, abszolút m.: 0,61 m. Kissé ívelt árokszakasz, valószínűleg árokkeret. Az északi rész egy kis szakasz feltárt. Rézsűs falú, egyenes aljú, betöltése homokkal kevert világosbarna talaj. Keleti vége félkörös záródású, ami az árok bejáratát jelzi, bár tájolása ellentmond ennek. A körárok legnagyobb része nem maradt meg, nyugati oldala a szelvényen kívül található. *Leletanyag*: 1. *kerámia*: egy barnásszürke, fekete törésfelületű, kopott töredék. Soványító anyag nem látszik benne, azonban felülete érdes. Őskori kerámia.

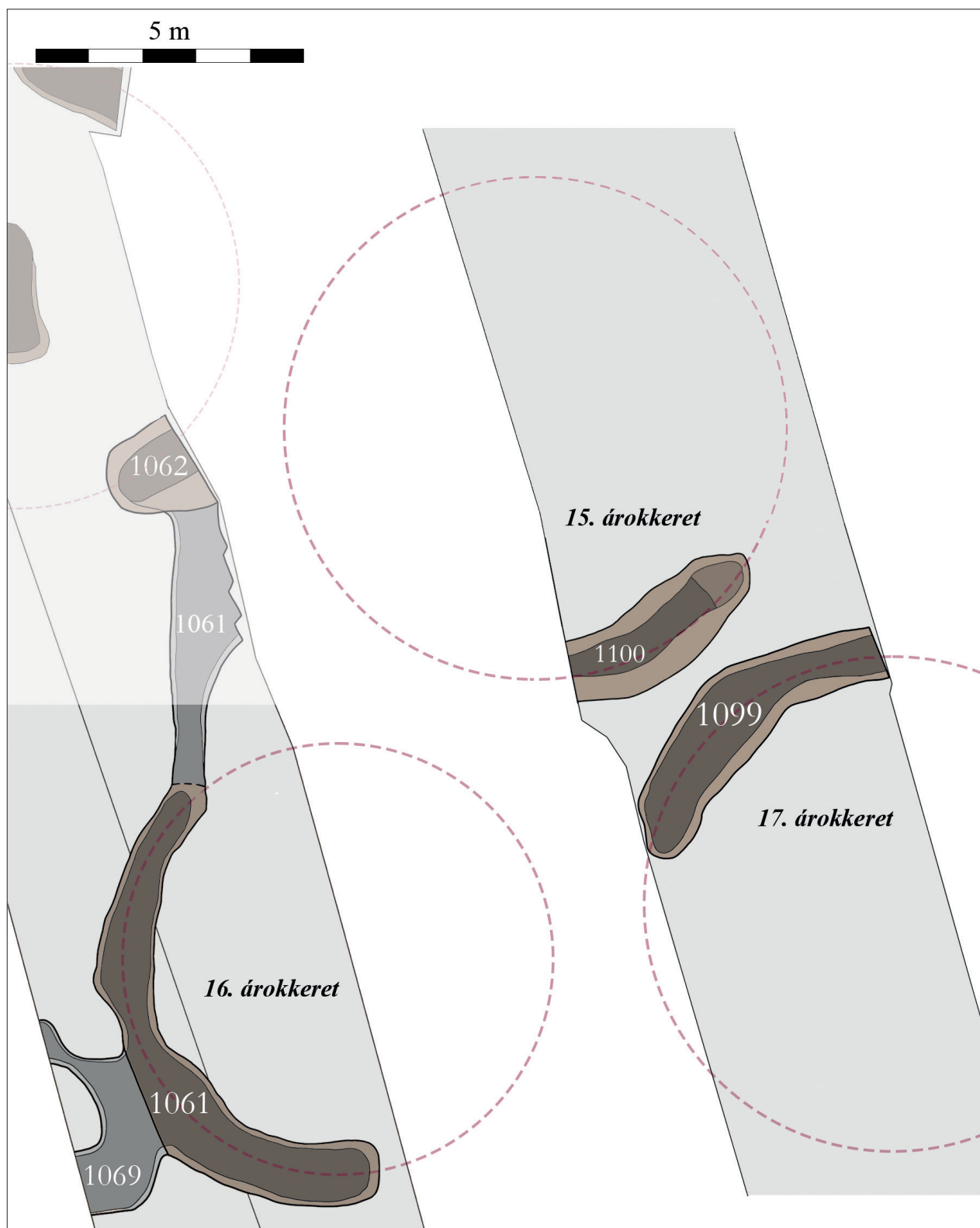
27. feltételezett árokkeret geofizikai jele (33. kép)

Átm.: kb. 14,5 m. Nagy átmérőjű körárok nyoma, vonala nem vehető ki tisztán.

28. feltételezett sír (SNR 938) és árokkerete (SNR 44 = SNR 939, SNR 937) (34. kép)

Tájolás: sírgödör: É–D (0–180°). *Sírméret*: h.: 2,40 m, sz.: 0,92 m, relatív m.: 0,34 m, abszolút m.: 1,52 m. Téglalap alakú, lekerekített sarkú, meredek falú, egyenes aljú sírgödör. Emberi maradványok nem voltak benne. Valószínűleg bolygatott, de beásásnak nyomát nem lehetett dokumentálni. *Leletanyag*: nincs.

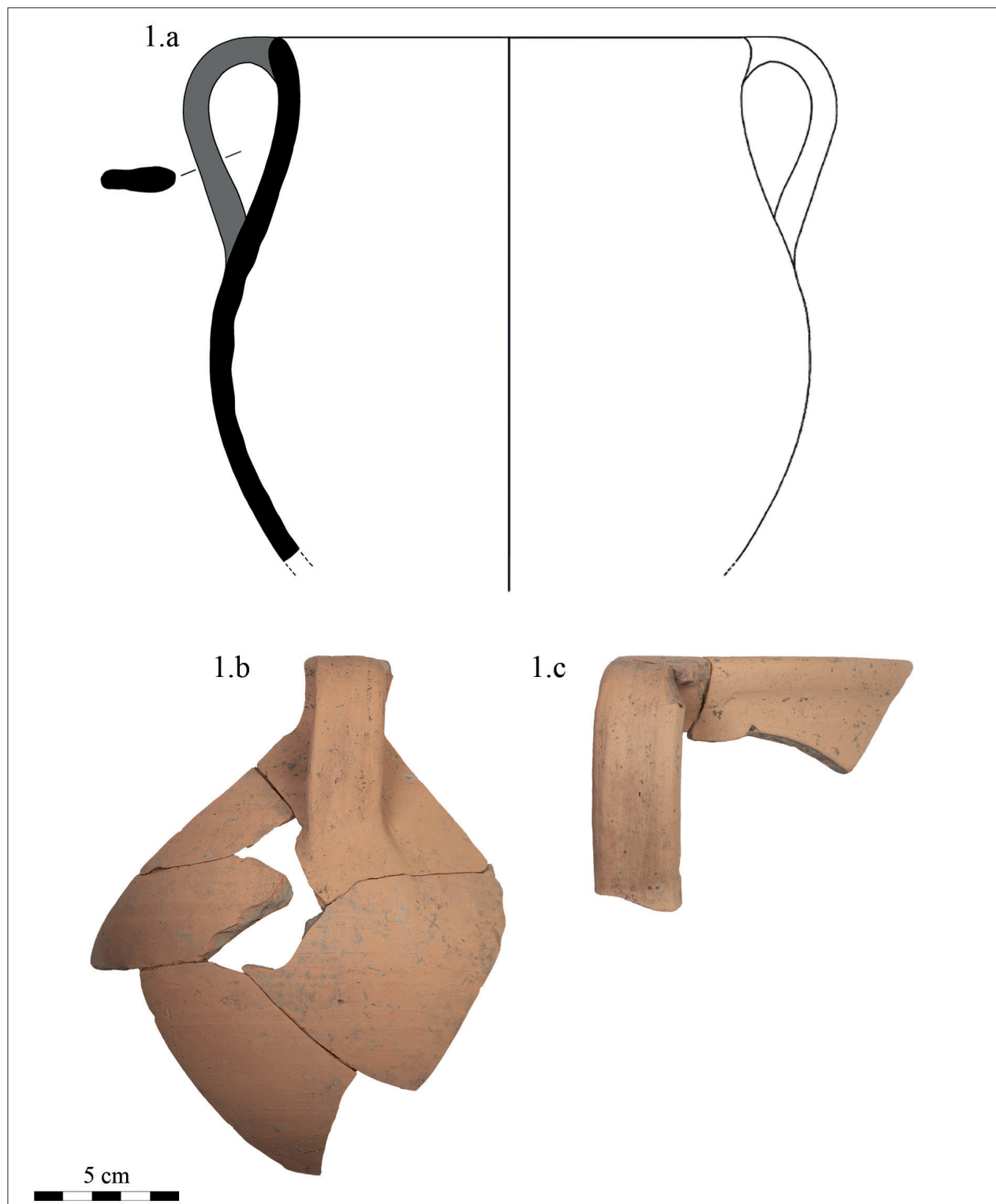
Árokkeret: átm.: 9,5 m, sz.: 0,8–1 m, relatív m.: 0,19–0,26 m, abszolút m.: 1,16–1,43 m. Az északnyugati és délnyugati részén van egy-egy szakasz feltárva. Fala rézsűs, ívelt

20. kép. 15–17. feltételezett árokkeretek elhelyezkedése
 Fig. 20. Positions of Features 15–17, probably enclosure ditches

csatlakozik egyenes aljához. Betöltése barnásszürke színű, mészszeccsel kevert homok. A bejárat a déli oldalon, az árok vége itt félköríves záródású. *Leletanyag*: nincs.

29. feltételezett árokkeret (SNR 904) (35. kép)
 Átm.: 9 m körül (?), sz.: 1,13 m, relatív mélység: 0,16 m. Rézsűs falú, egyenes aljú sekély árok, betöltése világosbarna homokos talaj. Vonala bizonytalan, nem biztosan

21. kép. A 15. feltételezett árokkeretből előkerült lelet
Fig. 21. A find from Feature 15, probably an enclosure ditch

árokkeret. Északkeleti negyede feltárt. *Leletanyag*: nincs.

30. feltételezett sír (SNR 935) és árokkerete (SNR 45 = SNR 934, SNR 936) (34. kép)

Tájolás: sírgödör: ÉK–DNY (kb. 61–241°). *Sírméret*: h.: ismeretlen, sz.: 1,08 m, relatív m.: 0,34 m, abszolút m.: 1,4 m.

Szabálytalanul kerek, ívelt falú és aljú, humuszos betöltésű sírgödör. Nyugati fele a szelvényen kívül, csak nagyon kis rész esett a feltárt területre, a geofizikai felmérésen a sírgödör jele kivehető. A sír szokatlan tájolását magyarázhatja, hogy az objektumot csak kis szakaszon lehetett megfigyelni, így annak irányítottága nem rajzolódott ki

megfelelően. A részleges feltártság miatt nem lehet tudni, hogy a sír bolygatott-e. *Leletanyag*: nincs.

Árokkeret: átm.: kb. 12,5 m, sz.: 0,75–1,6 m, relatív m.: 0,14–0,46 m, abszolút m.: 1,37–1,44 m. Északi részéből egy rövid szakasz, a délkeleti részéből egy hosszabb szakasz feltárt. A szelvényen túllógó nyugati vonala jól látszik a geofizikai felmérésen. Egyenes aljú, rézsús falú, betöltése sötét barnásszürke színű, szerves anyag tartalmú, tömört szerkezetű, finomszemcsés homok. *Leletanyag*: nincs.

31. feltételezett árokkeret (SNR 914) (18. kép)

Átm.: 10,5 m, sz.: 1,05 m, relatív m.: 0,05–0,21 m, abszolút m.: 1,27 m. A körárok nyugati oldala feltárt, a keleti oldal a szelvényen kívül fekszik. Fala rézsús, alja enyhén ívelt, betöltése barna, homokos talaj. A körárok bejáratát a déli oldalon az árok lekerekített záródása jelzi. *Leletanyag*: nincs.

32. feltételezett árokkeret (SNR 910, SNR 911) (36. kép 1)

Átm.: kb. 11,5 m, sz.: 1,6–1,95 m, relatív m.: 0,56–0,69 m, abszolút m.: 0,46 m. Északnyugati és déli részéből egy-egy rövid szakasz feltárt, az objektum árokkeretként való meghatározása bizonytalan. A szakaszok között hiátus az árokkeret délnyugati tájolású bejárata lehetett. Az északnyugati szakasz lépcsőzetes oldalú, egyenes aljú, betöltése világosbarna talaj, a déli rész rézsús falú, ívelt aljú, betöltése szürkésbarna humuszos homok. *Leletanyag*: nincs.

33. feltételezett árokkeret geofizikai jele (36. kép 2)

Átm.: kb. 11 m. A körárok vonala viszonylag jól kivehető, délen-délkeleten azonban elmosódik/megszakad, ennek oka a bejárat is lehet.

34. feltételezett sírnak és árokkeretének geofizikai jele (37. kép)

Átm.: kb. 11 m. Jelentős része határozottan kirajzolódik, délkeleti szakasza csak homályosan vehető ki. Elképzelhető, hogy a déli oldalon a bejárat látható, illetve a körárok közép-pontjában talán a temetkezés is megfigyelhető.

35. feltételezett árokkeret (SNR 927) (18. kép)

Átm.: 10,2 m, sz.: 1,1 m, relatív m.: 0,18 m, abszolút m.: 1,16 m. Fala rézsús, alja viszonylag egyenes, kétharmada a szelvényen kívül. A bejáratot az árok félköríves záródása jelezte. Betöltés sötétbarna talaj. *Leletanyag*: nincs.

36. feltételezett árokkeret (SNR 913) (18. kép)

Átm.: kb. 10 m, sz.: 1,07 m, relatív m.: 0,26 m, abszolút m.: 1,47 m. A körárok nyugati fele lett feltárva megszakítatlanul a szelvényben. Fala rézsús, alja egyenes, a nyugati részen ívelt. Betöltése barna homokos talaj. *Leletanyag*: nincs.

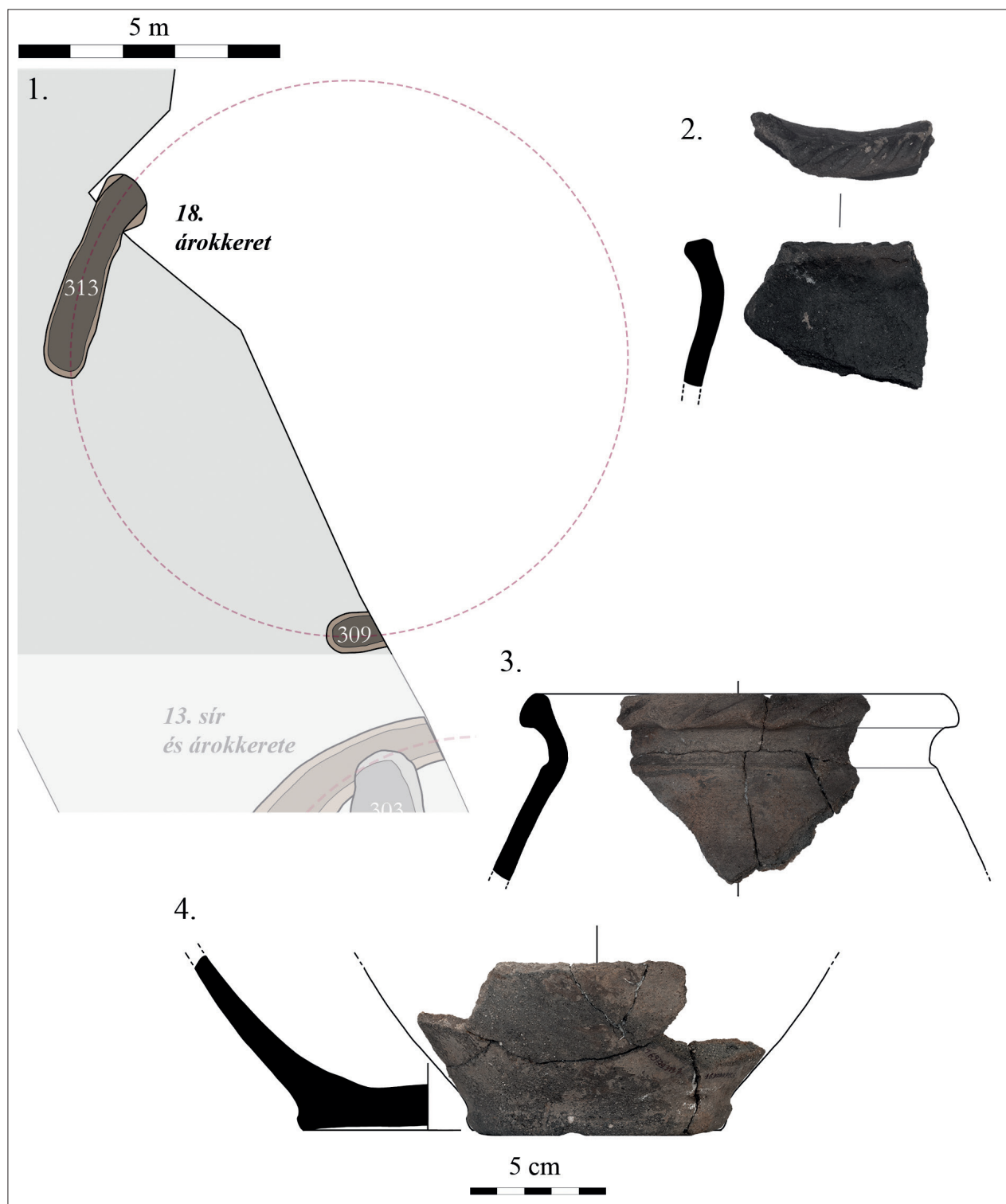
A sírbolygatás – néhány értelmezési lehetőség

A nemzetközi szakirodalomban eltolódás figyelhető meg a hagyományos narratíva (a társadalom értékrendjével szembenemő haszonszerzés, rablás) felől az ettől eltérő értelmezési lehetőségek irányába (Aspöck 2003, 229, Abb. 1; Klevnäs 2016, 204). Eszerint lehetséges, hogy a közösség bizonyos idő elteltével tabuk megszegése nélkül visszavehette a tárgyakat az elhunytaktól (Hänsel, Kalicz 1986, 52 nyomán). A „rablás” kifejezés helyett ma széles körben a neutrálisabb „bolygatás”, „utólagos manipuláció”, esetleg „újra felnyitás” („reopening”, Dobos 2014; Klevnäs et al. 2021; Aspöck et al. 2022) kifejezéseket használják.

A szarmata kori temetőkre jellemző az intenzív bolygatottság (Kőhegyi 1994, 277; Istvánovits, Kulcsár 2018, 308; Nagy 2018, II, 109; Pavlović et al. 2022, 630). Az egyes temetőközlések elsősorban a bolygatás idejével és annak módjával foglalkoznak. Kőhegyi Mihály a madarasi temető kapcsán négy bolygatási módot különített el: történhetett az szűk aknával, a koporsó összeomlása után nagyobb aknával, több sírt egyszerre megbolygató beásással, de többszörös „rablásra” is tudott példát felmutatni. A bolygatók által használt különböző módszerek arra utaltak, hogy a sírokat nem egyszerre, hanem hosszabb ideig „fosztogatták” (Kőhegyi 1994, 278–279). Mészáros Patrícia és Sóskuti Kornél három lelőhely bolygatási jellemzőiről értekezett (Mészáros, Sóskuti 2006). Tamara Pavlovic és szerzőtársai 20 lelőhely bolygatásait elemezték sokrétű szempont-rendszer alapján, motivációként a sírrablást azonosították (Pavlović et al 2022, 642). Ki kell emelnünk Nagy Margit munkáját, aki a Budapest XVII, Péceli út lelőhely bolygatásait aprólékosan elemzi, a bolygatásoknak négy kategóriáját különítve el. A szerző a patinanyomos csontok jelentőségével és a sírok közötti csontkeveredésekkel is foglalkozott (Nagy 2018, II, 111–125).

A szarmata kori bolygatások között egyeseket biztosan nem lehet sírrablásként értelmezni. A beásásokban talált állatmaradványok (Kőhegyi, Vörös 2011, 325, 285. kép; Tutkovics 2012, 36) vagy bizonyos testrészek hiánya alapján (Nagy 2018, II, 110–111) a rituális bolygatás valószínű. Az értékes javak megszerzésének is lehetett rituális aspektusa. A materiális motiváció valószínűsíthető az olyan eseteknél, amikor az aknával egyszerre több temetkezést bolygattak meg (pl. Kőhegyi 1994, 278).

Jászfényszarun szinte az összes sírt megbolygattak, legfeljebb három temetkezés (bizonyosan a 6., feltételelesen a 2. és a részlegesen feltárt 11. sír) volt

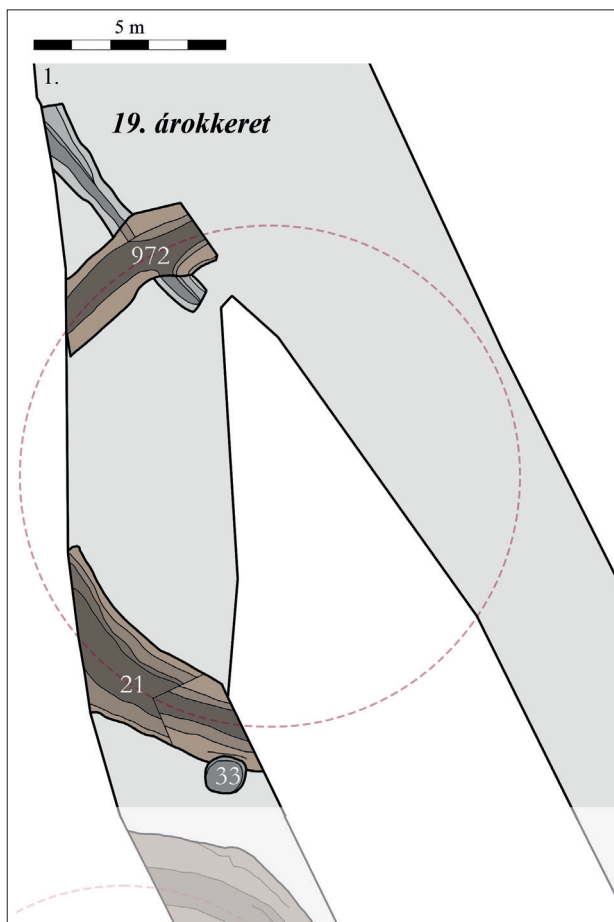

22. kép. 18. feltételezett árokkeret. 1: Az árokkeret és annak elhelyezkedése; 2–4: az árokkeretből előkerült leletek
 Fig. 22. Feature 18, probably an enclosure ditch. 1: The feature and its position; 1–4: finds from its fill

érintetlen. Ezek kivétel nélkül szegényesek voltak, vélhetően a bolygatók valamilyen jelzés alapján tudták, hogy melyik sírok tartalmaznak kevésbé értékes leleteket. A 13. sírban „nyújtott helyzetű” csőves-csontokat találtak, információhiány és a részleges

feltártság miatt a bolygatottság nem értékelhető. Lehetséges, hogy a temetkezés legalább részben bolygatatlan volt.

Nem a sír teljes felületét érintő bolygatást a lelőhely anyagában három esetben lehetett doku-

23. kép. A 19. feltételezett árokkeret és annak helyzete
Fig. 23. Feature 19, probably an enclosure ditch,
and its position

mentálni. A 8. sírnál a koponya és a lábszár csontjai maradtak meg eredeti helyzetben (13. kép 1). A bolygatók a bal felkar és a jobb alkar egy-egy hosszúcsontját egymással párhuzamosan helyezték vissza a koponya közelébe. A 24. feltételezett sírban csont nem volt, azonban a sírkerámia eredeti pozícióban maradt (31. kép 1). A 12. temetkezésnél a mellkas volt bolygatott, miközben a koponya, az egyik kulcsont és a felkarok eredeti pozícióban maradtak (17. kép 1). Ezt csak nagyon szűk, jól irányzott bolygatóknál és teljesen elbomlott lágyrészek esetén lehet kivitelezni.

Egy sírnál (4.) a teljes bolygatottság ellenére viszonylag sok csont maradt a sírgödörben, ezek a sír közepén egy halomban kerültek elő (9. kép 1), a bolygatás itt is a holttest elbomlása után történt. Valószínű, hogy itt a bolygatók áttörték a mára nyomtalanul elkorhadt koporsó tetejét, és a keletkezett nyíláson keresztül egy eszközzel a sír közepére húzták a csontokat (Thrane 1978, 16, Fig. 2).

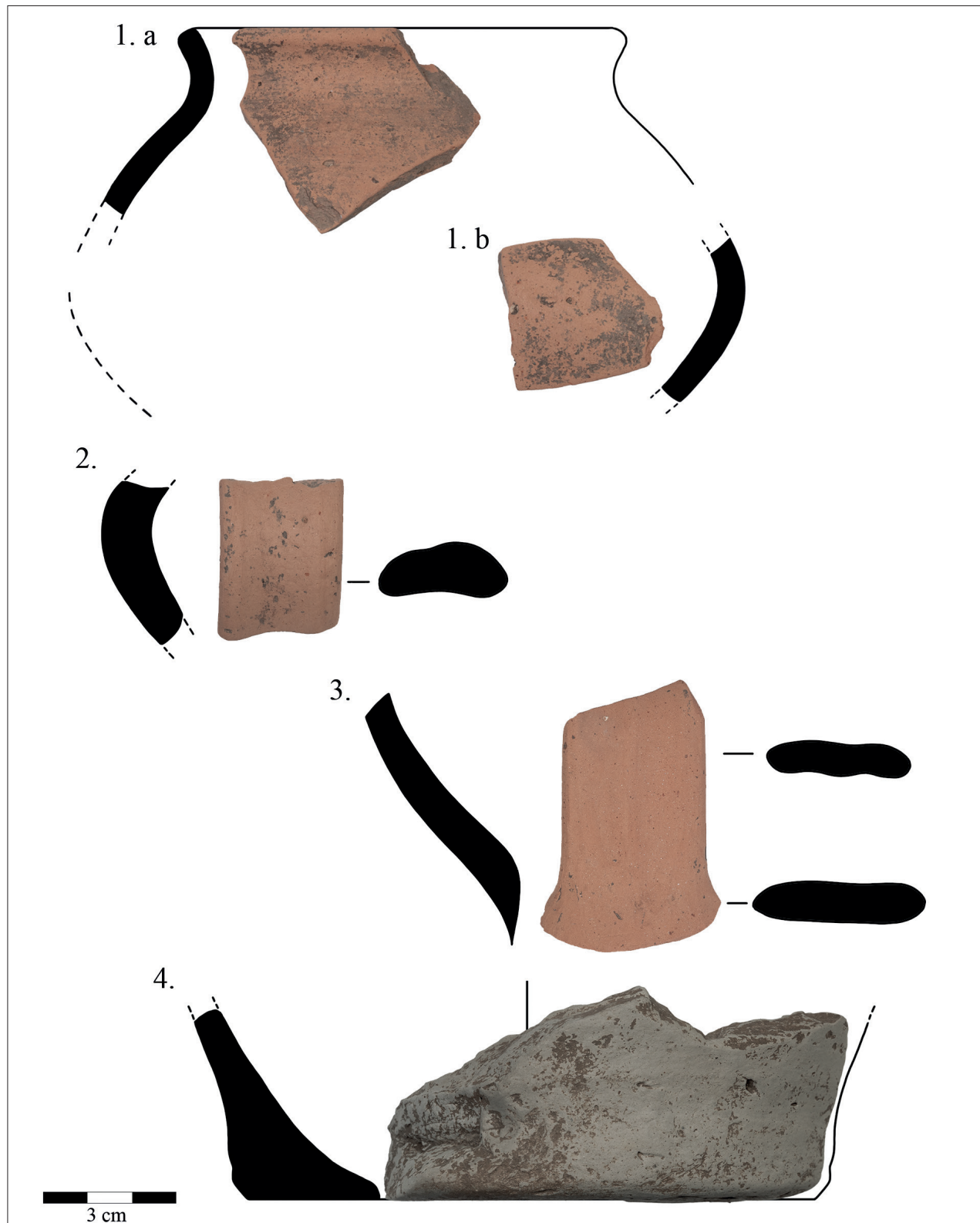
A lelőhely temetkezéseinek leggyakrabban csak minimális csontmaradványt lehetett találni (1., 3.,

5., 7., 9. és 10. sír). Ezekben az esetekben bolygatóknak híján kevés támpontunk lehet a bolygatás módjára vonatkozóan. A sírok felnyitása már a lágyrészek elbomlása után következett be, a temetkezésekre jellemző alacsony mélység (általában 1–1,5 m) hozzájárulhatott ahhoz, hogy a bolygatók a koporsó elkorhadása után könnyen ki tudták pakolni a sírgödör mellé a maradványokat.

Két csontanyagot egyáltalán nem tartalmazó, feltételezett sírgödörben (23. és 28.) semmilyen lelet nem került elő. Az üres sírokat sok esetben valószínűleg a minimális csontmaradványt tartalmazó sírok extrém esetének kell tekintenünk. Elképzelhető azonban az is, hogy a halottat még az elbomlás előtt egészben kihúzták a gödörből („A” típus, Aspöck 2011, 303) vagy a teljes sírt feltárták a bolygatáskor. Nem lehet kizárni e temetkezések jelképes sírként való értelmezését sem. A 20. valószínűsített sírban csont nem került elő, viszont egy nagyméretű bronzfibulát találtak a temetkezés betöltésében. Ezt a bolygatók a leletek összegyűjtésekor veszthették el, vagy a holttest kiemelése közben szakadhatott le viselőjéről. Elképzelhető az is, hogy a tárgy az elhunytat jelképezte a *pars pro toto* elv szerint. A 30. feltételezett sírban csak nagyon kis részét tudták az ásatók feltárni, a megásott szakaszban semmilyen lelet nem került elő.

A lelőhelyen biztosan a sír felnyitását célzó bolygatógödörrel sehol nem lehetett dokumentálni. A 8. és 9. sír környékén számos kerekded objektumot találtak, ezek közül a sírokat elmetező gödröket az ásatók „rablógödörként” értelmezték. Ezeket azonban a temetkezés első, tudatos felnyitása után is megáshatták. A teljesen feldúlt 9. sírnál a rétegtani megfigyelések többszörös beásásokra utalnak, a sírgödör alja közelében látható vízszintes rétegek pedig hosszabb ideig nyitva hagyott sírakra utalnak, tehát a bolygatás nem titokban történt (14. kép 1). A nem szándékosan bolygatott sírok közé sorolható az 5., amelyet egy későbbi árok tett tönkre.

A dokumentált bolygatások jelentős része jóval a temetés után, a lágyrészek elbomlását követően történt („C-D” típus, Aspöck 2011, 303). Ha a sírokat még a bomlás előtt is megbolygatták, akkor annak nyomát a későbbi manipuláció eltüntette. A holttest teljes elbomlásának idejét számos tényező befolyásolja, de jellemzően annak 10 éven belül meg kell történnie (Aspöck 2011, 306). Egyetlen sírnál valószínű csak, hogy a bolygatás jellegét befolyásolta a koporsó (4. sír), a többinél, amennyiben egyáltalán volt ilyen, az már elkorhadt. A koporsó elkorhadása

24. kép. 19. feltételezett árokkeret. 1–4.: Az árokkeretből előkerült leletek
 Fig. 24. Feature 19, probably an enclosure ditch. 1–4: Finds from the fill of the feature

legalább 10 évet vesz igénybe (Aspöck 2011, 306), tehát a sírok döntő többségénél a felnyitásukig legalább ennyi időnek el kellett telnie („D” típus, As-

pöck 2011, 303). A 31. sír manipulációja a mellkasi zónánál csak egy szűk területre fókuszált, tehát még látható jelzés segítette a bolygatók munkáját.

25. kép. 19. feltételezett árokkeretből előkerült korsó
Fig. 25. Jug from Feature 19, probably an enclosure ditch

Az árokkeretes rítus elemzése – az árokkeretek formája, szerkezete, mérete

A sírok körülárkolása a szarmata temetési rítus markáns jellegzetessége, meglétével a 2. századtól a korszak végéig számolni lehet (Vörös 1985, 157; Kulcsár 1998, 36; Kőhegyi, Vörös 2011, 357; Walter 2020, 13). A szarmata sírok köré ásott árokkeretekre körárokként való hivatkozás félrevezető: a Kárpát-medencei régészeti anyagban ismertek a kör alaktól eltérő, például szögletes kialakítású árokkeretek is (Vörös 1985, 156; Kulcsár 1998, 35; K. Tutkovics 2015, 241). Az árokkeretek lehetnek bejárat nélküliek (Kőhegyi, Vörös 2011, 248, 247. kép), vagy rendelkezhetnek egy vagy több bejáratral (Nagy 2018, II, 92–93).

A lelőhelyen feltárt árkok kialakítása rossz megfigyelhetőségük és részleges feltártságuk miatt sokszor bizonytalan. Valamennyi árokkeret kör alakú, egyedül a 14. valószínűsített sír kerítőárka ovális, lehetséges, hogy nem árokkeretről, hanem csak egy ívelt árokszakaszból van szó, amelybe a 2. sírt beleásták. Ovális alakú árokkeretek ismertek Katymár, Téglagyár (Zalotay 1954, 76–77) és Budapest, Péceli út lelőhelyen, utóbbi esetben az ovális árkot északon és délen is megszakították (Nagy 2018, II, 92).

Az árokkeretek rossz állapota miatt csupán néhány esetben volt a déli bejárat azonosítható. A 24. feltételezett árokkeret bejárata jól megfigyelhető: annak irányítása nem egészen egyezik a sír tájolásával, a sírgödör tengelyéhez képest keletebbre található. Ilyen jelenséget lehetett megfigyelni a 11. sír árkánál is, a 16., 31. és 35. valószínűsített körárokknál déli bejáratok voltak. Bizonyosan bejárat nélküli árkot a lelőhelyen nem azonosítottunk. Több bejárat (észak-déli) a 4. sírnál képzelhető el, de az erősen hiányos árokszakasz miatt ez kérdéses. A bejárat szélessége két esetben volt mérhető. A 24. feltételezett árokkeret bejárata 80 cm, a 28.-é 70 cm széles, ami más lelőhelyeken is általánosan jellemző (Vörös 1985, 156; Kulcsár 1998, 35–36; Bărcă, Cociș 2013, 41). Keskeny bejáratok Madarason (Kőhegyi, Vörös 2011, 1. térkép) és Budapest, Péceli úton (Nagy 2018, II, 6. kép) egyaránt jellemzőek.

A körárokra a rézsűs oldal és az ívelt vagy egyenes aljkialakítás volt jellemző. Ettől eltért a 18. valószínűsített árokkeret közel függőleges fala, illetve a 32. feltételezett árokkeret lépcsőzetes kiképzésű szakasza. Mivel az árokkeretek fala általában nem függőleges, így azok mérhető szélességét a humuszolás mélysége erősen befolyásolja. A szélesség egyazon körárok esetében is erősen ingadozó, 0,5–1 méter

körül alakul, különösen széles, két métert is elérő árkokat a teleptől délre eső síroknál lehetett megfigyelni: a feltételezett 19. és 21. árokkeretek kiemelkedőnek számítanak. Az ilyen széles árokkeretek a Barbaricum-ban nem jellemzőek (Vörös 1985, 156; Kulcsár 1998, 35–36; Bărcă, Cociș 2013, 41), de több esetben is megfigyelhetők voltak (pl. Budapest, Péceli út temetkezés nélküli árokkeret: Nagy 2018, II, 95, 18. táblázat; Madaras, Halmok 117., 664. és 666. sír: Kőhegyi, Vörös 2011, 1. térkép; Apátfalva, Nagyút 127. sír: Kujáni 2014, 105; Pócspetri, Nyírjes Felső-erdőszél 13. sír: Hullám 2012, 362, 2. táblázat; Óföldsé, Ürmös II., 153. körárok: Gulyás 2014, 27–28). Az említett jászfényszarui árkok leletanyaga is rendkívüli, ugyanis belőlük áldozati leletek, az előbbinél egy díszes korsó is előkerült. Eszerint az árokkeret szélessége bizonyos esetekben a társadalmi pozíció reprezentációjára is szolgálhatott.

Az árokkeretek becsült külső átmérője jobban vizsgálható adatnak bizonyult (38. kép). A két fentebb kiemelt árokkeret 15 métert megközelítő átmérője jóval meghaladja a lelőhelyen megszokott értéktartományt, hasonló adatot a két ároktól távolabb lévő, 27. feltételezett sír geofizikai módszerekkel azonosított árokkerete mutatott (33. kép). Bár az ilyen kiemelkedő árokkeretekhez gazdagon felszerelt temetkezés tartozhatott, azonban egyik esetben sem volt megoldható a sírgödör feltárása (2. táblázat, I. csoport).

A következő méretkategóriába (2. táblázat, II. csoport) a déli sírcsoportban egymás közelében feltárt négy temetkezés tartozik. A körárok többsége a 10,2 m mediánérték körül összpontosul, összesen 17 temetkezés (2. táblázat, III. csoport). Kisebb méretű, de még nem kiugróan szűk árok három temetkezéshez tartozott. Mivel a sírgödört ezeknél a körárokknál nem bontották ki, ezért az adatokat a leletanyagukkal összevetni nem lehetséges (2. táblázat, IV. csoport). A 25. valószínűsített körárok feltűnően kicsi, a röviden megmaradt íve alapján kb. 6 méteres átmérő szerkeszthető ki (2. táblázat, V. csoport). A körárok középpontja a feltárt területen kívülre esett, így a temetkezésről nem áll rendelkezésünkre információ. A kis átmérő nem állna párhuzam nélkül: Madarason 4,6 méteres árokkeretet is leírtak (Vörös 1985, 156, 40. lábjegyzet), összesen 11 darab, 7 méternél kisebb átmérővel rendelkező körárkot figyeltek meg. (Kőhegyi, Vörös 2011, 1. térkép). Budapest, Péceli úton két esetben publikáltak 6 méter körüli átmérővel rendelkező árokkeretet (Nagy 2018, II, 98, 19–20. táblázat).

26. kép. 19. feltételezett árokkeretből előkerült korsó eredeti pozícióban
Fig. 26. The original position of the jug in Feature 19, probably an enclosure ditch

Az árokkeretek a temetőrészlet keltezéséhez nem nyújtanak további támpontokat. Az árokkeret nélküli sírok igen ritkák, emiatt lehet, hogy ezek is rendelkeztek eredetileg olyan árkokkal, melyeknek sekélységük miatt nem maradt nyoma az altalajban. A megfigyelhető árkoknak is sokszor csak egy-egy nagyon rövid szakaszát lehetett ledokumentálni. Összesen öt sírnál nem figyeltek meg árokkeretet (1., 3., 8., 13. és a feltételezett 23. sír), illetve a 2. sírt magát az árokkeretbe ásták bele. Csak a 3., 8. és a 23. sírről lehet nagyobb bizonyossággal kijelenteni, hogy eredetileg sem volt árokkeretük, mert egyébként metszeniük kellene a szomszédos sír árkát, ez pedig a lelőhelyen nem jellemző. A három említett sír között közepes (3. sír, 2,6 m², 23. valószínűsített sír 2,41 m²) és kisebb méretű (8. sír 1,5 m²) egyaránt előfordult.

Az árokkeretek leletanyaga – kerámia

A lelőhely vizsgált anyagának nagyobbik részét a kerámiaedények, illetve azok töredékei teszik ki. Sírokból 14 darab, a hozzájuk tartozó árokkeretből összesen 37 darab kerámia származik.

Soványítatlan, gyorskorongolt kerámia

A kerámiák nagyobb hányadát az ilyen edények töredékei teszik ki, összesen 29 darab. Formai besorolás alapján 7 korsó, 2 gömbös testű edény, 1 tál, míg további 19 töredék nem kategorizálható. Van két, a szokottnál durvább anyagú töredék is (petrográfiai elemzés nélkül a soványítás lehetősége nem kizárható).

Korsók. A 19. feltételezett árokkeretből (SNR 21) egy nagyméretű, gazdagon díszített korsó került elő (25. kép 1), amely kb. 10 liter folyadék tárolására szolgálhatott. Feltehetően egészben helyezték a körárokba. A forma legközelebbi párhuzama a Tiszaföldvár, Téglagyár két kiöntőcsöves korsója. Az egyik korsót a tárgyalt edényhez hasonló komplex (nyakon fenyőfamatívumot használó) díszítéssel látták el (Vaday 1994, 116, Tab. II, 1). A másik tiszaföldvári kerámia formáját és arányait tekintve szinte meg-egyezik a vizsgált korsóéval, egyedül annak erősen megvastagodó peremképzése tér el attól (Vaday 1994, 116, Tab. II, 2). Eltérő az edények égetése: előbbi feketére, utóbbi téglavörösre égetett, a jászfény-szarui kerámia szürke színű. Formailag távolabbi

párhuzam Madaras, Halmok 637. sírjából előkerült hosszú nyakú, mélyen hasasodó edény (Kőhegyi, Vörös 2011, 128. tábla 1), amelyet Carinus császár aureusa leghamarabb a 3. század utolsó harmadától keltez.

A jászfényszarui korsó vállának díszítése mezőkbe rendezett motívumokból áll. A szabályos sorozatot az egyik fül mellett oda nem illő rövid vonalszakasz szakítja meg, ami arra utal, hogy nem begyakorolt díszítési módokról van szó. A motívumok legközelebbi analógiája a késő szarmata kori edényornamentikában az ún. fenyőfa és pálmafa alakú motívum, amely a Szolnok megyei anyagban (Vaday 1989, 327, Abb. 35, 10; Rákóczi-falva, Bagi-földek: Masek 2023, 605, 117. tábla, 4) és Békéscsaba, Ószőlők lelőhelyen (Jankovich 1989, 58. tábla 4; Masek 2023, 139) is előfordul. Máshol a fenyőfa és pálmafa alakú motívum egyszerre nem fordul elő egyazon kerámia díszítéseként. A kutatásban felmerült, hogy provinciális területeken a pálmaág és a fenyőfamotívum mögött római-barbár megkülönböztetést lehetne látni. Masek Zsófia szerint két díszítés között nem kell éles különbséget tenni (Masek 2023, 139), és ezt a két díszítési módot egyszerre felhasználó jászfényszarui lelet is megerősíti. Az edény keltezését a fenyőfa motívum alapján akár a 2–3. századra is tehetnénk (Békéssámsón, Erdőháti-halom 3. sír: Rózsa 2005, 73, 7. kép 2), de az a 4–5. században terjedt el széles körben. A különböző besimítási-fényezési technikák variálása, az osztott díszítő mezők használata, a murgai típusú korsókra jellemző galléros perem alapján a lelet leghamarabb a 4. századra keltezhető. A kiöntőcsöves korsók keltezése az 5. századnál korábbra nem tehető (Masek 2023, 40–41), a nagyfokú hasonlóság az említett tiszaföldvári példányokkal az ilyen késői keltezészt is elképzelhetővé teszi.

Az edény a déli bejárat környékén (tehát atipikus helyen, ld. később) helyezkedett el, ráadásul az ép edényeknél egyébként megszokottól (Wiesner 2023, 16) eltérő módon nem a körárok alján, hanem a betöltésből került elő (26. kép 1), vagyis a körárok megásása után bizonyos idő elteltével került elhelyezésre. Az edény teljes felülete erősen kopott, amely a kopás homogén volta alapján nem a használatból adódott, hanem az árokban lehetett az edény sokáig kitéve az időjárás viszontagságainak.

Egy kétfülű, széles szájú, körte alakú korsó került elő a 15. feltételezett körárokból (21. kép 1). A típus a Rákóczi-falva, Bagi-földek lelőhelyre kidolgozott tipológia alapján legjobban az ovális testű korsók csoportjába sorolható be, az egyik ottani edény viszony-

lag közel áll a jászfényszaruihoz (Masek 2023, 125, 41. kép 23). Masek Zsófia szerint a típus nagyobb méretű változata (talán a tárgyalt edény is ide sorolható) a késő szarmata anyagban általánosan elterjedt (Masek 2023, 126). A Szolnok megyei anyagban nyakon függőlegesen kialakított díszítőmezőkkel kiegészülve is megjelenik (Vaday 1989, 327, Abb. 35. 10). Vaday a típust a 2. és 4. század közé keltezi, tehát igen hosszú életű formáról van szó. Ennek nem mond ellent a Madaras, Halmok lelőhely 59. temetkezésében talált kerámia: a sírt koporsókapcsok, vékonyfalú üveg-pohár és a sír temetőszéli helyzete (Kőhegyi, Vörös 2011, 253, 340, 7. térkép) keltezi a szarmata kor késői periódusára. A típus késői előfordulását bizonyítja a tiszaföldvári telep pusztulási rétegéből előkerült edény is (Vaday 1997, 98, 10. kép 1). Hasonló, de jobban kihasasodó példány ismert Budapest, Pécel út 265. sírjának árkából is (Nagy 2018, I, 94. t. 8). Párducz Mihály bordás nyakú változatot közölt Ároktőről (Párducz 1950, 61, CXLI. t. 12).

A szalagfülek töredékeit nagy bizonyossággal tarthatjuk korsók maradványainak. Két eltérő edényhez tartozó töredék került elő a 19. feltételezett árokkeretből (24. kép 2–3), illetve egy a 21. sír árkából (30. kép 2). Ugyaninnen származik egy oldaltöredék, amelynek felső szélénél vízszintes tagolás nyoma (valószínűleg bekorongolt vízszintes vonal) vehető ki (30. kép 1). Mivel a belső felület intenzíven hullámos, valószínűleg nem nyitott edényhez tartozott, formája inkább a széles hasú korsókhoz köti a töredéket. Jó párhuzam említhető ehhez Madaras-Halmokról (Kőhegyi, Vörös 2011, 42. t. 6). A 24. sír árkában szalagfülindításos oldaltöredéket találtak (32. kép 2), a fül a kerámia vállára támaszkodott.

Gömbös testű edények. Biztosan vagy feltételesen gömbös testű edény töredékéből 2 darab került elő az árok anyagából. A 19. valószínűsített körárokból egy téglaszínű gömbös testű edény két töredéke is előkerült, lehetséges, hogy egy egészben elhelyezett (vagy szándékosan összetört) edény megmaradt töredékeiről van szó (24. kép 1) (a közelében talált egész korsó sem az árok alján került elő, így az edény pusztulásának lehet oka a szántás vagy a humuszolás). A kerámia jó formai párhuzama említhető a 8. sírből (13. kép 2) (ld. ott). A 7. sír körárkában egy nagyon erősen ívelt, enyhén megtörő oldalú töredéket találtak (12. kép 2), esetében szintén valószínű, hogy gömbös testű edényhez tartozott.

Tál. Peremátmérője (17 cm) alapján tálhoz tartozhatott a 21. sír árokkeretének egy töredéke (29. kép 1).

2. táblázat. Az árokkeretek kategorizálása külső átmérőjük alapján

Table 2. Classification of enclosure ditches based on external diameter

	Sírszám	Árokkeret átmérője
I. csoport	19.	15
	21.	15
	27.	15
II. csoport	30.	12,5
	11.	12
	12.	11,7
	32.	11,5
III. csoport	18.	11
	26.	11
	33.	11
	34.	11
	9.	10,88
	20.	10,8
	31.	10,5
	10.	10,2
	35.	10,2
	6.	10
	15.	10
	17.	10
	36.	10
	4.	9,5
	7.	9,5
	24.	9,5
	28.	9,5
IV. csoport	16.	9
	29.	9
	22.	8,2
V. csoport	25.	6

A perem ívelten kihajló, enyhén megvastagodó, éle ferdén lecsapott. S-profilú vagy bikónikus tál részét képezhette.

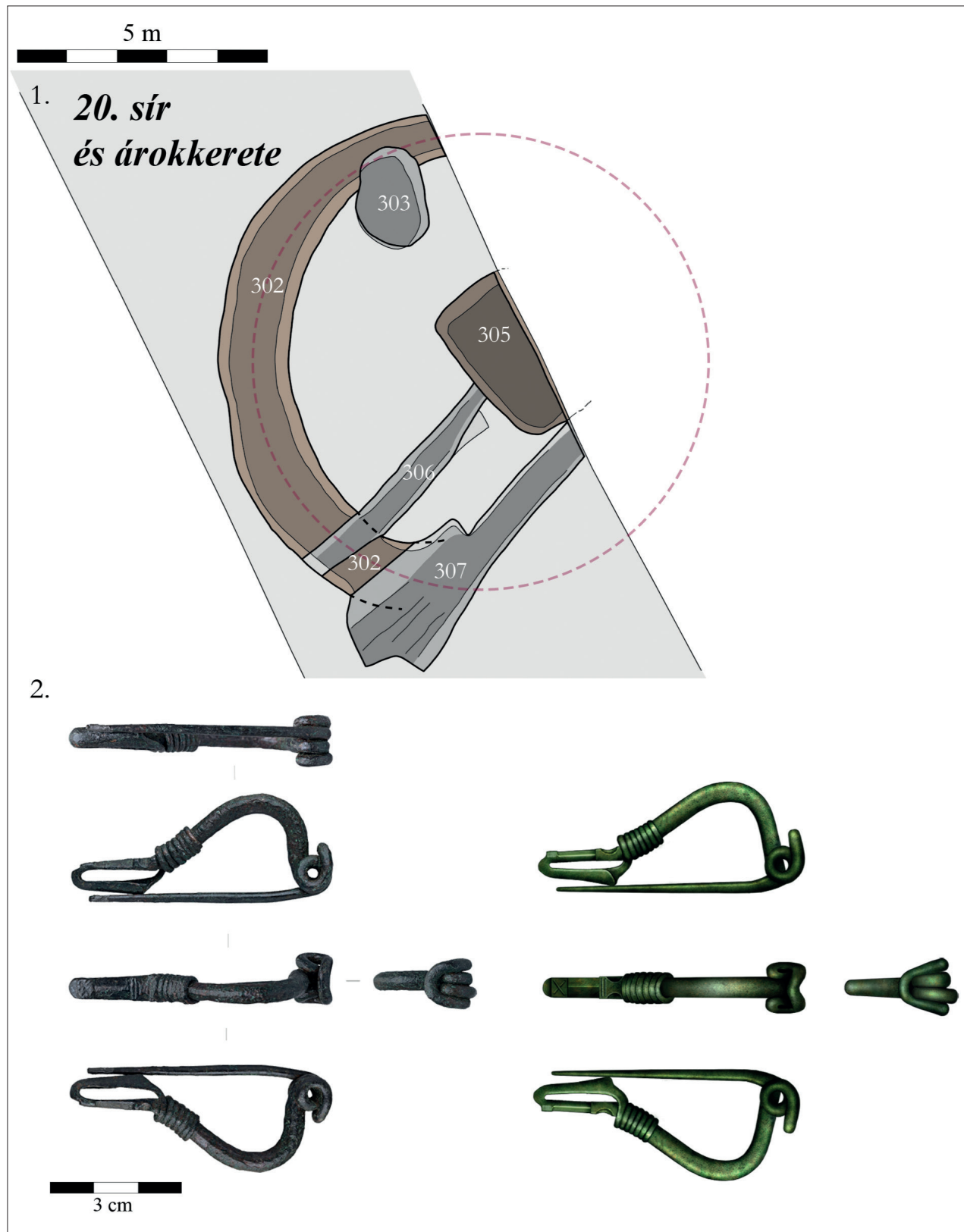
Típusba nem sorolható töredékek. A feltárt körárok-
ból összesen 20 kerámatöredék került elő, amelyet
nem lehetett edénytípushoz sorolni. Megvasta-
godó peremű edény oxidált égetésű töredéke került
elő a 21. feltételezett körárokból (29. kép 2). Erősen
lekerekített, kifelé és befelé egyaránt vastagodó, kö-
zel függőleges peremek leggyakrabban a (különösen
a gömbös testű) tálakra jellemzőek, de korsóknál,

és ritkábban hombároknál is előfordulnak (Masek
2023, 24. kép). A szájtátmérőt a lelet töredékessége
miatt nem lehetett a típus eldöntéséhez segítségül
hívni. A soványítatlan aljtöredékek (19. kép 2; 24.
kép 4; 30. kép 3) intenzíven megvastagodóak, a
viszonylag nagy átmérő alapján valószínűleg egyik
esetben sem tállal van dolgunk. A 21. valószínűsített
körárokból laposabb aljú, vaskos aljtöredék került
elő (30. kép 3), amely leginkább tál vagy szélesebb
haskiképzésű korsóként képzelhető el, a markáns
talpperem és égetési módja alapján feltehetően nem
hombár. Ebbe a csoportba sorolható még a 4 oxi-
dált és 8 redukált oldaltöredék is. A 21. körárokból
származó, felületén krémszínű, de beljebb szürke
töredék törésfelülete habos, buborékos (29. kép 3).
Egy rendkívül nagy, 1,7 cm körüli (!) átmérőjű bu-
borék az edény falvastagságát lokálisan megnöveli, a
hiba a kerámia eltörése előtt is szembeötlő lehetett.

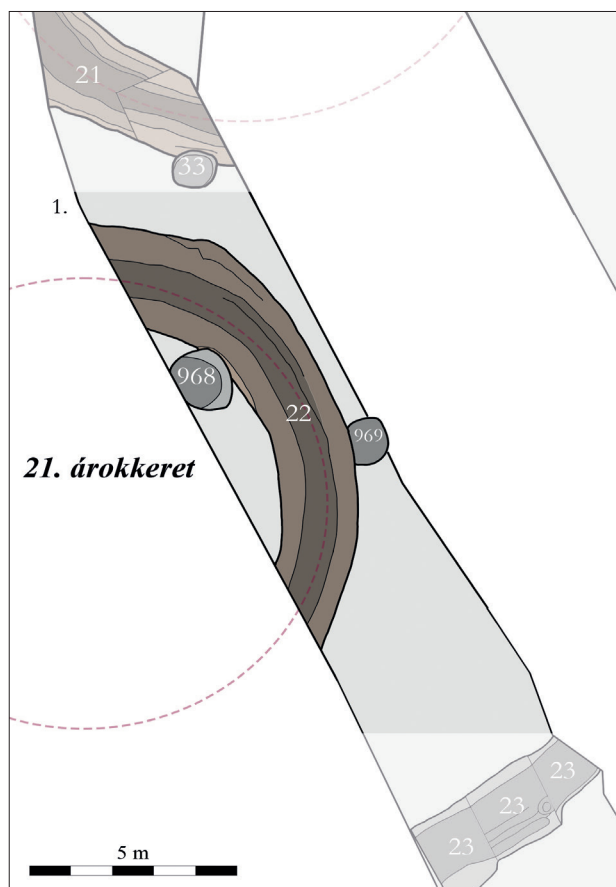
Soványított kerámiák (fazekak)

Összesen 6 töredék (2 perem, 1 alj és 3 oldal) tartozik
a soványított anyagú, korongolt, főzésre is alkalmas,
fazék formájú edények közé. A fazekak mindig ko-
rongon készültek, a legtöbb esetben a gyors- vagy
lassúkorongolt technikát nem lehet elkülöníteni.
Kiegészítésük egyenetlen, réteges, felületük színe válto-
zatos, a világos krémszínű/sárgásbarna és a sötét-
barna/fekete árnyalatai között változik, esetenként
vöröses/rózsaszínes és szürkés tónus is megfigyel-
hető. Az edények soványítása speciális: a jászfény-
szarui töredékekre jellemző durva homokos, nagyon
finom kavicsos, csillám nélküli összetétel a korszak-
ból alig ismert. A soványítás lokális jellegét bizo-
nyítja a közeli Jászfényszaru, Szeméttelp 1. lelőhely
késő szarmata kori leletanyaga (Gulyás, Masek
2019, 91; Masek 2023, 160–161, 176). A Hatvani-
határ telepanyagában az ilyen kerámiák gyakoriak,
általánosan használt főzőedények lehettek. Mivel
a leletcsoportot a temető anyagában csak kis töre-
dékek képviselik, feldolgozása a telepanyag kontex-
tusában lesz elvégezhető.

Az árokkeretekből előkerült fazékperemek for-
mailag igen változatosak. Mind valamilyen mérték-
ben kihajlóak és megvastagodóak, díszítetlenek vagy
átlós bevagdálással ellátottak. A 18. feltételezett árok-
keret erősen megvastagodó, ívelten lecsapott peremű
fazeka a rovátkolt fazékperemek közé tartozik (22.
kép 3), a perem alatti tagolás és a perem belsejében
látható enyhe fedőhorony alapján gyorskorongolt.
Egy ugyanonnan származó peremtöredék (22. kép
2) egyenetlen felszíne inkább a lassúkorongolt tech-

27. kép. 20. feltételezett sír és árokkerete. 1: A sír és annak pozíciója; 2: a sírgödörből előkerült leletek
 Fig. 27. Feature 20, probably a grave, and its enclosure ditch. 1: Grave map and the position of the feature; 2: grave finds

28. kép. 21. feltételezett árokkeret és pozíciója
Fig. 28. Feature 21, probably an enclosure ditch,
and its position

nikára utal. Hasonló rovátkolt peremkialakítás a Jászfényszaru, Szeméttelp 1. lelőhelynél szintén előfordult egy korongolt fazék esetében (Gulyás, Masek 2019, 201, 81. fazék).

Soványított fazékalj az említett körárokból szintén előkerült (22. kép 4), az edény kihasasodó lehetett a hasrész indítása alapján. A töredékeknél megfigyelhető a gyorskorongolt kerámiákra jellemző markáns, magasított talpperem, és a kissé homorú talp. További jellegtelen oldaltöredékek valószínűleg fazékok darabjaiként értelmezhetők.

Az árokkeretek leletanyaga – állatcsontok

A lelőhely állatcsont anyagában 20 egyed azonosítottunk (Lyublyanovics 2024), melyek közül 15 nagytestű patás, ezen belül 12 szarvasmarha, egy ló volt biztosan meghatározható. Az anyagban 3 kiskérődző (egy juh és egy kecske), valamint két kutya maradványa található. A sertés kivételével tehát a korszak összes megszokott háziállata előfordult, vadállat maradványait nem lehetett azonosítani.

Vágásnyomot nem lehetett megfigyelni a leleteken, a hosszúcsontok friss (nedves) állapotban, spirálisan törtek. Az állatmaradványok egyetlen csont kivételével (4. sír, ld. a sírmellékleteknél) nem a sírgödrökből, hanem az árokkeretekből származnak. Döntő többségük két valószínűsített, egymással szomszédos körárból (19. és 21.) származik. Az utóbbi (SNR 22) tartalmazta a csontok döntő többségét (53 csontból 42), ám az objektum felülreprezentáltságát a kutyaaváz okozza. Feldolgozásnak, égésnek nincs nyoma egyetlen maradványon sem; így esetleg elképzelhető, hogy nyersen lettek deponálva.

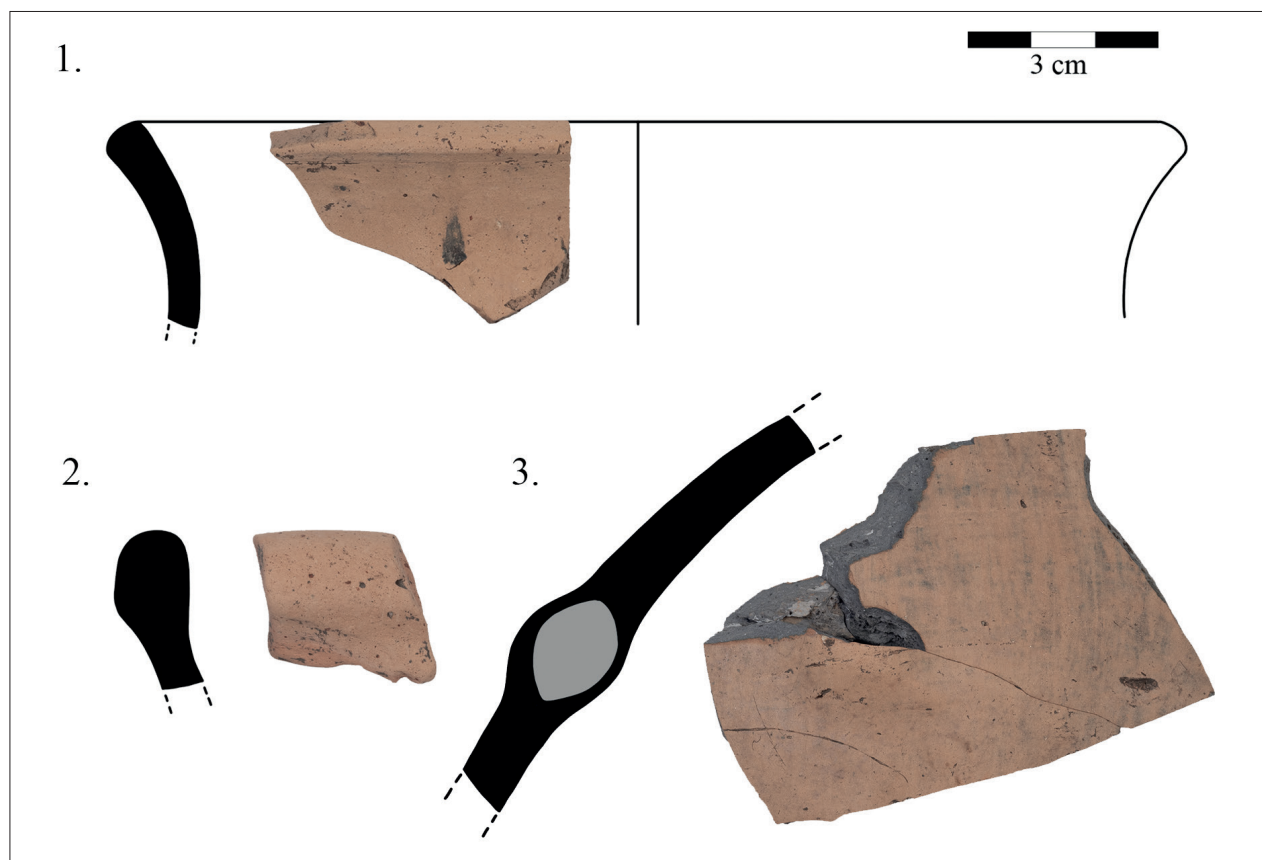
A szakirodalmi adatok szerint szarmata árokkeretekben leginkább lókoponyát és kutyaavázakat találtak: lovat 32 esetben, marha- és kutyaavázakat 13-13 esetben írtak le (Lyublyanovics 2024, 1. táblázat). Egyéb állati maradványok árokkeretből ritkán kerültek elő (összefoglalóan Kulcsár 1998, 73; Istvánovits, Kulcsár 2015, 104–105, 2. táblázat). Jellemző lelet a lófej vagy annak részei, az állat attribútumaként a sírba helyezett koponya, állkapocs vagy fog. A teljes kutya mellett a sírokban előfordulhatnak marha-, sertés-, kiskérődző- és baromficsontok. Kutyaavázak az árokkeretekben, a sírokban, illetve a sírok közelében kialakított gödrökben is előkerültek (Kulcsár 1998, 72).

Kutyaavázok

A 21. feltételezett körárokból (SNR 22) származó kutya részleges váza anatómiai helyzetben feküdhett, a vázrészek hiányát a szántás és/vagy a humuszolás okozta. Koponyája szintén az árokban lehetett, mert az állkapocs töredéke előkerült. Az árokkeretekben előkerülő kutyaavázak szinte mindig teljes vagy részleges vázak, szórt leletekkel nemigen találkozunk, ezt részben okozhatja a szórványos állatcsontok alacsonyabb publikáltsági aránya. A jászfényszarui kutyaaváz mellett egy másik példány orsócsontjának a töredékét lehetett azonosítani, az árokba eredetileg tehát két ebet is eltemethettek, mint Csanádpalota, Országhatár lelőhelyen (Walter 2020, 20), vagy Pócspetri, Nyírjes Felső-erdőszélén, ahol két váz mellett két további egyed maradványai voltak fellelhetők (Bárány 2012, 525–528).

A körárkokban elhantolt kutyák mindig felnőtt, kifejlett állatok. A jászfényszarui 53,4 cm-es mar magassága a korszak kutyáinak átlagos méretét közelíti (Lyublyanovics 2024, 4. táblázat). A könyökízületén megfigyelt elváltozás lehet idős kor következménye is.

Bökönyi Sándor három Bács-Kiskun vármegyei lelőhely kutyaavázai alapján kétféle szarmata kutya-

29. kép. A 21. feltételezett árokkeretből előkerült leletek (1–3)

Fig. 29. Finds from the fill of the Feature 21, probably an enclosure ditch (1–3)

típust körvonalazott: egy agárszerű, egyenes és hosszú arcorrú, keskeny homlokú, vékony csontozatú típus, a másik tömörsibb fejű, íveltebb agykoponyájú változat (Bökönyi 1976, 56–61). A típusokat különböző szarmata lelőhelyeken mutatták ki (Csánádpalota: Walter 2020; Bánhalma: H. Vaday, Vörös 1977; Pócspetri: Bárány 2012; Apagy: Vörös 1990). A Jászfényszarun előkerült állat besorolását a metrikus adatok nem tették lehetővé (Lyublyanovics 2024, 1. diagram).

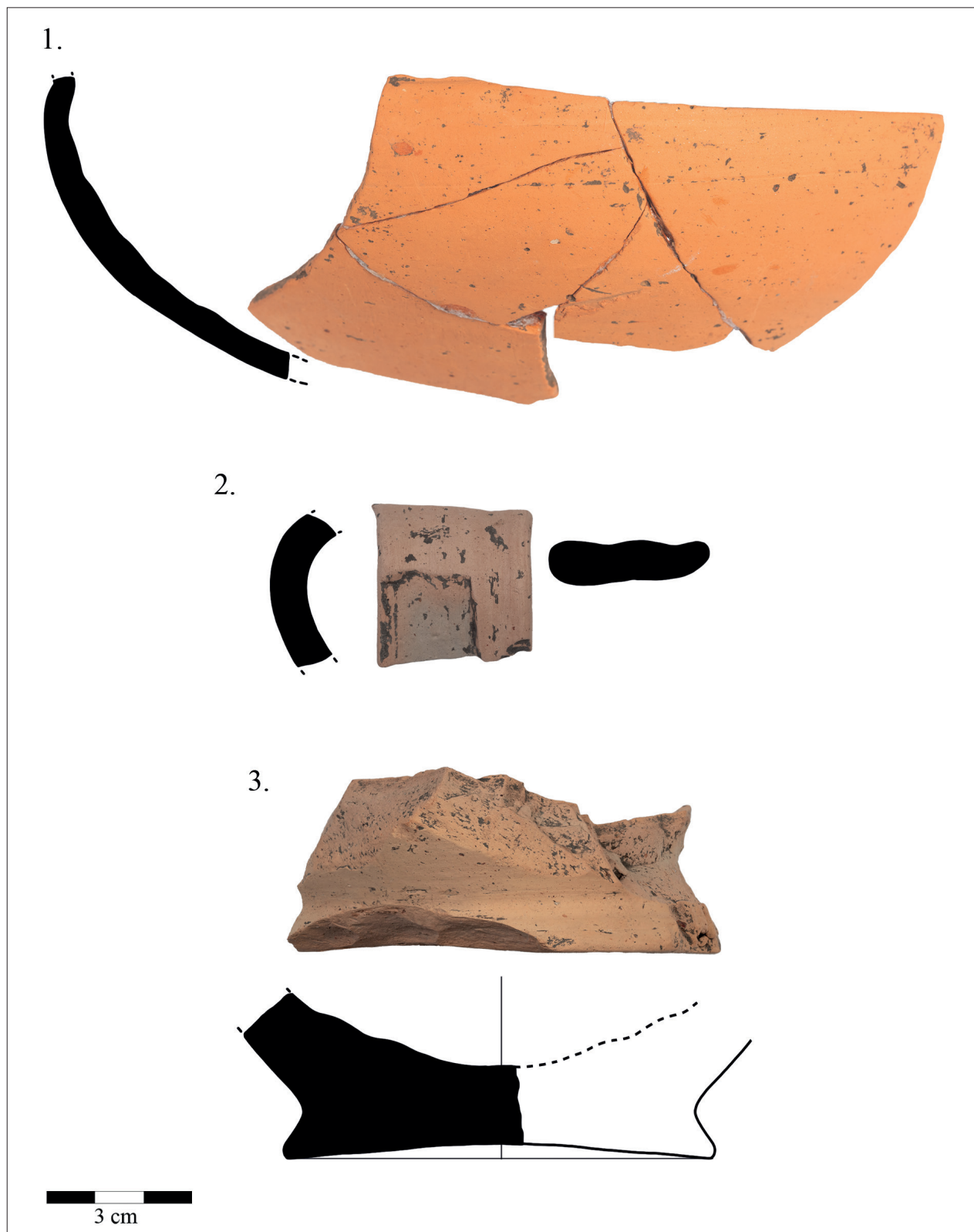
Lócsontok

A 19. feltételezett körárokából származó mén csontjai az állat életkora miatt figyelemre méltóak: 20 évnél idősebb lovak ugyanis csak ritkán fordulnak elő régészeti anyagban, jelen esetben 30 évnél is idősebb volt az állat. A metszőfogak jó állapotúak, így az állat életkora elég pontosan becsülhető. Vörös István a Madaras, Halmok lelőhelyről egy körülárokolt sírból előkerült „idős” ló koponyáját említi (Vörös 2011, 447, 455, 4. táblázat; Kőhegyi, Vörös 2011, 170), a pontos életkor és nem ismeretlen. Ugyanebből a sírból került elő egy 5–6 éves ló foga, illetve egy másik

sírból egy felnőtt kanca maradványai (Vörös 2011, 455). Gál Erika Hajdúnánás szarmata anyagában 3 idős lovat azonosított (Gál 2010, 213, Table 3). Kelemen Imola Nyíregyháza, Felsősima kerítőárkaiból felnőtt mént és fiatal kancát dokumentált (Kelemen 2008).

Az árokkeretekből előkerült lómaradványok kivétel nélkül a fej, vagy a húsmínőség szempontjából értékelhetetlen alsó lábszárak csontjai; ezeket *pars pro toto* elven elhelyezett attribútumként szokás értelmezni (szemben az állat húsos részeivel, amire inkább ételmellékletként szokás tekinteni). Az idős ló megbecsült állat lehetett, amelyet akkor sem vágtak le és fogyasztottak el, amikor munkavégzésre már nem volt alkalmas. Lehetséges, hogy az elhunytak a lóhoz való kötődése miatt lett belőle áldozati állat.

Az öreg mén koponyáján a töredékesség miatt kevés mérés volt végezhető, a legjellemzőbb méret az agykoponya szélessége volt. Ennek értéke (105 mm) megegyezik a Gyoma 133. lelőhelyről publikált egyik lókoponyáéval (Bartosiewicz 1996, 380), illetve 3 mm-rel tér el a Kunszállás, Alkotmány Tsz. lelőhelyről leírt állat hasonló értékétől (Bökönyi 1976, 66). Ez

30. kép. A 21. feltételezett árokkeretből előkerült leletek (1–3)
 Fig. 30. Finds from the fill of the Feature 21, probably an enclosure ditch (1–3)

alapján az állat fajtajáról és típusáról sok minden nem mondható el, de a szarmata lóállományon általánosan megfigyeltektől nem tér el.

Szarvasmarha csontok

Az azonosított 12 szarvasmarhacsont közül 3 fejhez, 9 egyéb vázrészekhez tartozott. A 3 fejtöredék három

temetkezés körárából került elő. A 21. és 24. feltételezett körárkokban állkapocs maradványát, a 22. valószínűsített árokkeretben szarvcsap töredékét találták. Az árokkeretes sírokban szarvasmarha koponyát ritkán dokumentáltak. Marha állkapcsot Nyíregyháza, Felsősimáról (58. és 81. sír, Kelemen 2008), koponyát Budapest, Péceli útról (176. sír) ismerünk (Nagy 2018, I, 117). Lehetséges, hogy a lókoponyákhoz hasonlóan a marhakoponya is attribútumként került az árokkeretbe.

A lóval való párhuzam merülhet fel azoknál a leleteknél is, amik az étkezési szempontból értéktelen szárazvétagot vagy lábvéget képviselik (SNR 21: kéztőcsont, illetve SNR 22: egy bika kézközépcsontja és egy ujjperc). Azok a maradványok, amelyek kifejezetten értékes húsrészt hordoznak (összesen 6 eset), valószínűleg inkább tekinthetők ételmellékletnek vagy a tor maradványának. Ebből a szempontból érdekes, hogy ezekből a csontokból minden esetben csak töredék maradt meg, tipikusan olyan (spirális jellegű) törést mutatva, amely a friss, nedves állapot-ban eltört csontokra jellemző.

Mivel temetkezések környékén telepobjektumok is előkerültek, legalább részben a telepről bekeveredett csontokról lehet szó a vizsgált marhamaradványok esetében is. Tudatos deponálásra utaló biztos jelet egyetlen szarvasmarhánál sem lehetett megfigyelni.

Kiskérődzők csontjai

Jászfényszarun a 19. valószínűsített körárából fellett juh- vagy kecske ágyékcsigolya jó minőségű húst hordozó vázrész, és kifejlett, de fiatal (legfeljebb 4–5 éves) állat maradványa. Ugyaninnen marha sípcsont és combcsont került elő; lehetséges, hogy ezek egyazon rítus részei lehettek. A 21. feltételezett körárokban feltárt juh állkapocs is egyéb csontok társaságában (kutya váz, szarvasmarha húsos részek és állkapocs) került az árokba, míg a 9. sír árából a kecske alsó zápfog volt az egyetlen lelet. A fog esetleg attribútumként képviseli az egész állatot; Vörös István is így értelmezte a Madaras, Halmok öt sírjában talált juh fej és állkapocs maradványokat (Vörös 2011, 446). Kiskérődző maradványok árokkeretből eddig csak Apátfalva, Nagyút-dűlő, 127/223. sír körárából ismertek; itt fej és húsos végtagok csontjai kerültek elő egy marhafog és sertéscsontok kíséretében (Tóth 2011, 4). Madaras, Halmok lelőhelyen összesen 11 sírből azonosítottak juh maradványokat (Vörös 2011, 445–447).

Az árokkeretek leletanyaga – kőanyag

Bár az eddig áttekintett telepanyag tapasztalatai alapján a lelőhely kőanyagban igen gazdagnak mondható, a sírokhoz köthető objektumokból mindössze két kődarab került elő, mindkettőt árokban találták. A leleteket Miklós Dóra Georgina vizsgálta makroszkópos módszerrel (Miklós 2024).

A 18. sír részlegesen feltárt, feltételezett körárából (SNR 313) egy megmunkálatlan bazaltos andezit került elő, kerámiatöredékek társaságában. A 14. valószínűsített körárokban, amelybe a 2. sírt ásták bele, egy finom őrlésre szolgáló, andezit-bazaltos andezit alapanyagú őrlőkö töredékét találták meg, a funkció pontosításához sztereomikroszkópos használati nyomelemzésre és fitolitelemzésre lenne szükség.

A leletek anyagául szolgáló kőzet legvalószínűbb származási helye a mintegy 20 kilométerre fekvő Mátra hegység, pontosítást egy későbbi vékonycsiszolatos vizsgálatról várhatunk. Mivel a Zagyva völgye és a mellette futó út közvetlenül a Mátrához vezet, a kőanyag szállítása ezen az útvonalon keresztül könnyen kivitelezhető lehetett.

A körárkok leletanyagának értelmezése

Az árokkeretek leletei strukturált depozitumként vagy szórványos leletek formájában fordulhatnak elő árokkeretekben, besorolásuk azonban nem minden esetben volt egyértelmű. Az anyag értékelését az árokkeretek rossz állapota nehezítette, kérdés továbbá az utólagos, véletlenszerű bekeveredés mértéke.

A szarmata árokkeretek deponálási zónáit vizsgáló Wieszner Balázs az áldozati leleteket és a halotti tor maradványait egymástól jól megkülönböztetett kategóriákként kezeli, magukat a fogalmakat azonban nem definiálja egyértelműen (Wieszner 2023, 16). Jelen írás keretei nem teszik lehetővé, hogy a fogalomhasználat helyességével kapcsolatban állást foglaljon, a téma komplex, régészetelméleti és vallástörténeti szakirodalom felhasználásával történő önálló kutatást igényelne. A leletanyag rendszerezéséhez a szerző által használt felosztást analitikai kategóriaként használatra érdemesnek tartjuk, fenntartva, hogy a kérdéskör alaposabb értékelése szükséges.

„Halotti áldozatnak” tartható állatcsont depozitumok két esetben fordultak elő: a 19. feltételezett körárokban (SNR 21) lócsontok (közte koponya), a 21. valószínűsített árokkeretben (SNR 22) részleges kutya-váz került elő, ezeknél lehet viszonylag biz-

tosan kizárni a véletlenszerű bekeveredést. A hat egyéb, fejhez tartozó maradvány esetében a fej erős szimbolikus ereje miatt a szándékos elhelyezés is lehetséges. Ennek azonban ellentmond, hogy az objektumokban csekély számban fordultak elő a fej jól megőrződött csontjai (fogak, nyakszirtecsont, sziklacsont), amelyekre a teljes fej vagy koponya deponálása esetén számíthatnánk; a fej sérülékeny csontjaihoz (pl. homlokcsont) tartozó töredékek gyakorisága pedig arra mutat, hogy már eleve összetöredezett koponyák kisebb darabjai kerülhettek a betöltésbe. Ez alól a 21. (kutyavázát is tartalmazó) körárokban talált juh állkapocs jelent kivételt, amely nagyobb eséllyel került be egészben az árokkeretbe. A nem fejhez tartozó nyolc további maradványt esetleg a halotti tor maradványaként, illetve a halottnak tett felajánlásként értelmezhetjük, de az utólagos véletlenszerű bekeveredés a betöltés földjébe ezen csontok esetében is valószínűbb.

A 19. feltételezett körárokból (SNR 21) származó díszített korsó és a 15. valószínűsített árokkeretből előkerült kétfülű korsó is az „áldozatok” közé sorolható. Az edénymaradványoknál összesen három esetben merült fel az, hogy egészben, strukturált depozitumként kerültek az árokba. A teljes egészében összeállítható, a 19. körárokból származó korsónál (25–26. kép) ez egyértelmű, a lehetőség az ugyaninnen előkerült gömbtestű edény töredékei esetében is fennállt (24. kép 1). Depozitumként való értelmezés a 15. valószínűsített körárokból származó korsónál szintén elképzelhető (21. kép 1).

Wieszner megállapítja, hogy „halotti áldozatok” az elhunyt fejéhez (jellemzően déli oldal) és lábához (északi oldal) közel eső oldalon fordulnak elő. Megfigyelései szerint az állatáldozatok a fej felőli, az edények pedig a láb felőli zónára jellemzőek (Wieszner 2023, 16). Mivel Jászfényszaru a betöltésből felszedett maradványok pontos helyét nem dokumentálták, a leletek pozíciójával kapcsolatban csak a részlegesen feltárt árok esetében van biztosabb tudásunk. Feltárt sírgödör hiányában sok esetben csak a jellemző tájolási irányból lehetett kiindulni, a lelőhely sajátosságait így csak fenntartásokkal lehetett összevetni az általa megfigyelt tendenciákkal. A jászfényszarui állatcsontok három esetben (SNR 21, 25, 952) mindenképpen a fej- és lábrégió környékén helyezkedtek el, de ennek lehetősége a többi esetben sem volt kizárható. Csanádpalota, Országhatár lelőhelyen a kutyavázak és a lókoponyák ugyancsak szinte kivétel nélkül az árok bejáratainál tűnnek fel (Walter 2022, 131).¹ A jászfényszarui kutyamarad-

ványok (21. feltételezett körárok, SNR 22) pozíciója pontosan nem ismert, de az megszokott sirtájolást feltételezve semmiképp sem az említett zónában volt. A 22. valószínűsített árokkeret déli (feltételezhetően fej felőli) szakaszát nem tudták feltárni, így az árokban lelt marhaszarvcsap biztosan nem onnan került elő. Jászfényszarun az egész edényeknél szintén az észak-déli oldalakat preferálták, de a Wieszner által megfigyeltekkel ellentétben nem a láb felőli oldalon, hanem a délen, (a megszokott tájolási rend esetén) fejnél helyezték azokat el. Megfigyelhető volt, hogy a 19. feltételezett árokkeret déli szakaszából jelentős leletanyag származott, azonban az északi szakaszából csak 3 darab igen apró, értelmezhetetlen töredék került elő.

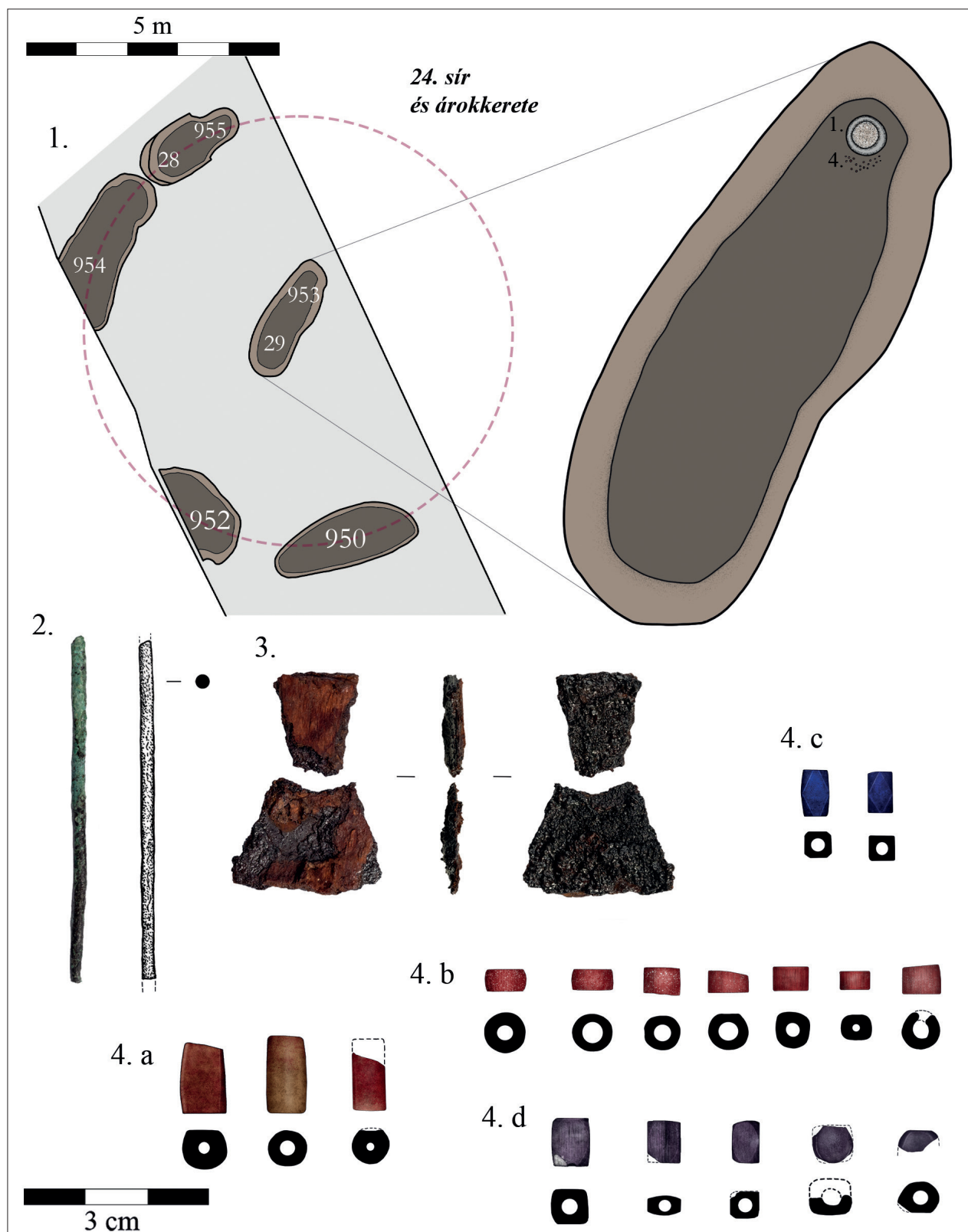
Az árokkeretekből előkerült leletek többsége szórványos jellegű, így értelmezésük is bizonytalan. A „halotti lakoma maradványainak” tartható leletek jellemző előfordulási helyeként Wieszner Balázs az árok fejtől és lábtól (általában tehát az észak és déli résztől) távolabb eső, középső árokszakaszt határozta meg (Wieszner 2023, 16). Érdemes azonban hangsúlyozni, hogy az árokkereteknél az utólagosan bekeveredett leletek lehetőségével mindig számolni kell, a legtöbb esetben nagy eséllyel erről lehet szó. A körárkok jelentős ideig nyitva állhattak, illetve megbolygathattak más régészeti jelenségeket. A jászfényszarui sírok között szórványosan egyelőre nem meghatározott funkciójú szarmata kori objektumok is előfordulnak, ami a bekeveredés lehetőségét tovább növeli.

Jászfényszaru biztosan középső árokreszből származó állatcsont egyetlen esetben sem került elő, a csontokat vagy bizonytalan helyről, vagy egyértelműen az észak-déli szakaszon tudták felgyűjteni. A kerámiatöredékek a csontokhoz hasonló módon a körárkok bármelyik részén előfordulhattak (északi vagy déli zóna: 19. sír/SNR 21, 24. sír/SNR 952, 26. sír/SNR 943, köztes zóna: 7. sír/SNR 24, 18. sír/SNR 313). A megmunkálatlan kő és az őrlőkö töredéke szintén a szórványok közé sorolható, árokba kerülésük nagy eséllyel szintén a véletlen számlájára írható.

A sírgödörök kialakítása

A sírok tájolása

A Jászfényszaru, Hatvani-határ lelőhelyen feltárt valamennyi sírgödör tájolása a korszak temetkezési szokásainak megfelelő módon az észak-déli tengelyt követi. Ahol a sírban talált leletek az elhunyt fektetésének irányát eldönthetővé tették, minden esetben

31. kép. 24. feltételezett sír és árokkerete. 1: A sír és annak pozíciója; 2–4: a sírgödörből előkerült leletek
 Fig. 31. Feature 24, probably a grave, and its enclosure ditch. 1: Grave map and the position of the feature; 2–4: grave finds

fejjel délnek helyezték a sírba a halottat. A delelő nap irányába való tájolás valamiféle tűz- és napkultusszal hozható összefüggésbe (Masek 2019, 51).

A szarmata korban a sírok dél-északi tájolása alapvető normának tekinthető, az ettől való eltérés igen ritka (Kulcsár 1998, 16; Nagy 2018, II, 28). Jászfény-

szarun a temető sírjainak irányítása a déli iránytól valamilyen mértékben általában eltért, csak három sír állt a déli tengelyhez igazán közel, ezek tájolása 180–184° között változott (1. táblázat). A déli iránytól való nyugati eltérés gyakoribb, mint a keleti, más rendszert viszont nem lehet megfigyelni: délkeleti és délnyugati irányítású sírgödrök egymás közvetlen közelében is előfordultak (pl. a 11–12. sír esetében).

Két sír tájolása jelentősen eltért a többi temetkezéstől. A 20. feltételezett sír délkeleti (140°), a 30. valószínűsített temetkezés nyugati irányú (260°). Utóbbinál az objektumnak csak egy kis része lett feltárva, ami akadályozhatta a pontos megfigyelést.

A sírgödrök

A temető sírgödreinek formája egységes: lekerekített vagy két esetben (6. és 9. sír) hegyes sarkú, téglalap alakú gödrökről van szó (a különbség mögött rendszeres mintázat nem látszik, ásatástechnikai oka lehet). A 24. sírnál szabálytalanabb, ovális alakú sírgödört figyeltek meg, az objektum különböző részeit azonban több ásatási szezon során bontották ki, ami ezt indokolhatja.

A sírok döntő többsége meredek falú és egyenes aljú (3., 6., 8–12; 28.). Az ívelt vagy egyenetlen aljú sírgödör minden esetben ívelt, vagy rézsús oldalfallal párosult (1–2. és 30.), rézsús oldalú sír azonban előfordulhatott egyenes aljkialakítással is (4., 7., 23., 24., 13.). A 9. sírban padkát dokumentáltak. (Mivel padka nélkül a sír szélessége a hosszához képest szokatlanul csekély lenne, a padka a környező beásások ellenére nagy valószínűleg a sírgödör része volt: 14. kép 1.) A nagyméretű, bolygatatlan 6. sír szintén padkás lehetett, a csontváz e sír középvonalánál lemélyülő vájatban került elő (11. kép 1). A sírok padkás kialakítása a szarmata területeken ritka, de máshol is előforduló jelenség (Lajosmizse, Kónya major 12. sír: Kulcsár 1998, 23, 130; Óföldaék, Ürmös II. 199. sír: Gulyás 2014, 93, XXI. t. 3; Madaras, Halmok 275. sír: Kőhegyi, Vörös 2011, 249; Makó, Mikócsa-dűlő 215. sír: Pópity 2014, 164; Hunedoara Timișană/Németségpuszta 3. sír: Bărcă 2017, 104, fig. 2; Szegvár, Oromdűlő 2., 29. és 363. sír: Istvánovits, Lőrinczy 2024, 69). A szarmata padkás sírok jelentőségéről kutatások hiányában egyelőre nem rendelkezünk számottevő információval.

A sírok oldalainak arányát (sírgödör hossza/szélessége) összesen 13 temetkezésnél volt lehetőség kiszámítani. A sírindex tíz esetben 2 és 3 között alakul, amely keskeny és hosszú sírgödröket sugall, az aránytartomány a szarmata területeken közepes

értéknek számít (Kulcsár 1998, 24). 2-es alatti, 1,8 körüli sírindexet kifejezetten nagy, hosszanti irányba a 3 métert is meghaladó temetkezéseknél látunk (1., 6. és 9. sír), ezeknek aránya a négyzeteshez jobban közelít.

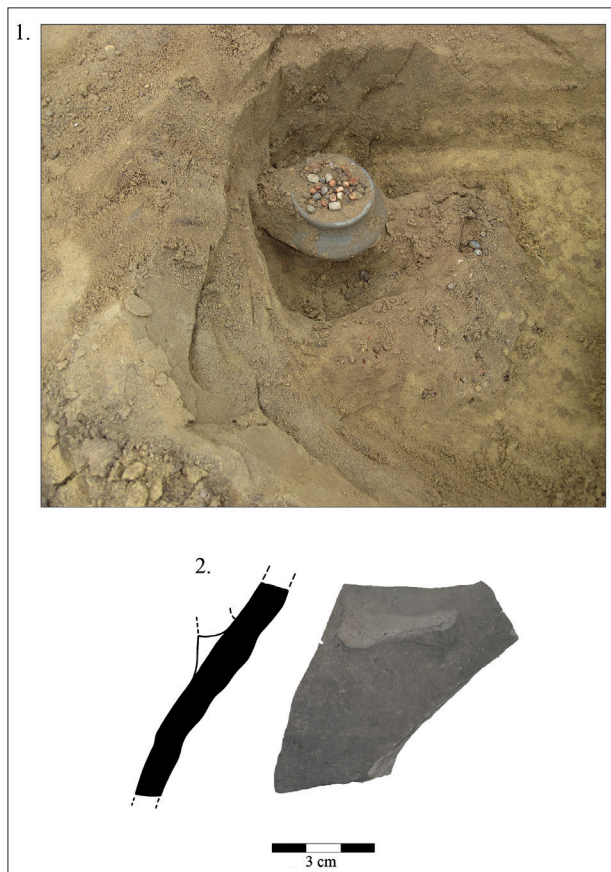
A sírok mérete – a társadalmi hierarchia kérdései

A sírok elkészítésekor kifejtett energia az elhunyt társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetével is összefüggésbe hozható lehet (Binford 1971, 17, 21; Tainter 1978, 125–126). A szarmata temetők esetében ennek vizsgálatával az elhunyt társadalmi pozíciójára megbízhatóbban lehet következtetni a bolygatásnak kitett sírleletekhez képest (Nagy 2014, 119–120). Nagy Margit meggyőzően rámutatott, hogy a jellemző sírméret a szarmata lelőhelyek között lényeges különbségeket mutat (Nagy 2014, 124).

A sírméret számszerűsíthető tulajdonságai közül a mélységre vonatkozó ismereteink igen bizonytalanok, a felszín magassága sokat változhatott az évszázadok alatt. Mivel dombos területről van szó, így az erózió a lelőhely különböző objektumait eltérő módon érinthette. A lelőhely sírjai összességében sekélyek: 0,5–1,5 m körüli abszolút mélységgel számolhatunk. A sírmélység az életkorral nem mutatott összefüggést: felnőtt és gyermeksíroknál egyaránt megfigyelhető 1 méternél mélyebb és sekélyebb temetkezés.

A sírméret középértéke (mediánja) a lelőhelyen 2,42 m². Ezt a végeredményt a gyermekek kiszűrése sem változtatta meg számottevően: a biztosan felnőtt korú személyekhez tartozó sírok méretének mediánja 2,5 m². Ez az érték némileg magasabb, mint a szarmata területeken megszokott sírméret, az eddig 438 szarmata felnőtt sírjára támaszkodó számításunk alapján a szarmata sírok mediánértéke ugyanis 2,07 m².

A sírok méretének szóródása (39. kép) alapján a közepesnél jóval kisebb és nagyobb temetkezések is előfordultak a lelőhelyen. Három sír (2., 8. és 10.) mérete 1,75 m² alatt van, ezek között két felnőtt temetkezés. Három temetkezés mérete kiemelkedő. A 10. padkás sír tudomásunk szerint az egész Kárpát-medencei szarmata kori Barbaricum legnagyobb méretű (!) publikált bolygatatlan temetkezése (5,52 m²), leletanyaga azonban csak egy vascsat és egy edény. Nagyobb, igen gazdagon felszerelt bolygatatlan sír (6,8 m²) Alattyán, Tulátról ismert (13. sír), amely az 5. század első felére, tehát már a hun korra keltezhető (Kovrig 1963, 196).

32. kép. 24. feltételezett sír. 1: A sírgödörben talált edényről és a gyöngyökről készült ásatási fénykép; 2: az árokkeretből előkerült lelet

Fig. 32. Feature 24, probably a grave. 1: The jug and beads in situ in an excavation photo; 2: a find from the fill of the enclosure ditch

A szarmata korból hasonló méretű bolygatatlan sír még a Makó, Dáli ugar 239. sírja (5,04 m², Sztankovánszki, Benedek 2020, 123). A bolygatott sírok között ezeknél jelentősen nagyobbak is rendszeresen előfordulnak (Nagy 2014, 3–4. táblázat). Bár ezüsttárgyak mindkettőben előkerültek, kivételesen gazdagon felszereltnek ezek sem számítanak. A szintén nagy alapterületű, de bolygatott 9. számú gyermeksírből egy nagyméretű, finoman csiszolt borostyángyöngy került elő, az 1. sírban pedig olyan edénytöredékeket találtak, amelyek között talán római készítésűek is lehetek. Összességében elmondható, hogy bár a sírméret adatok szóródása önmagában erősen hierarchikus képet mutat, a leletek alapján (bizonyára elsősorban a sírbolygatás számlájára írhatóan) ellentmondásosabb kép rajzolódik ki. Eközben nagyobb méretű bolygatatlan temetkezésekből is kerülhetnek elő szegényesnek mondható együttesek.

A koporsó és a halotti lepel kérdése

Koporsóra vagy halotti lepelre utaló egyértelmű maradvány egyetlen temetkezés anyagából sem került elő. A 24. valószínűsített sírban egy vaslemez töredékei voltak (31. kép 3), amelynek egyik oldalán falenyomatokat lehetett megfigyelni, de a koporsóalkatrészként való értelmezés csak egyetlen lehetőség a sok közül. Szűk koporsóra vagy halotti pólyára lehetne következtetni, ha a halottat erősen összeszorított pozícióban találják meg a sírgödörben, de ilyen esetet sem lehetett a lelőhelyen megfigyelni. Koporsóra utaló közvetett jelenség a 4. sírnál, hogy a bolygatásnál a maradványokat a sír közepére húzták össze, ami csontok körüli üres tér (koporsó) létét feltételezi (Thrane 1978, 16, Fig. 2). Halotti lepelre utalhatna a csontok esetleges rossz megtartása is (ld. az antropológiai anyagról szóló fejezetet), ugyanis a cserzett bőrbe tekert holttest csontjai könnyen szétmállhattak (Márk 2006, 50–51). Igazán rossz, mállékony állapotú csontmaradvány a lelőhelyen csak a 2. sírből ismert, itt a bolygatatlan sírban csak nagyon kevés maradvány volt felszedhető állapotban. Természettudományos vizsgálatok híján azonban a bőrleplet a csontok rossz állagáért egyértelműen felelőssé tenni (különösen a bolygatott sírok esetében) nem lehet.

A sírleletek értékelése

Viseleti tárgyak, ékszerek

Fibulák. A lelőhely sírjaiból mindössze két fibula ismert: egy aláhajtott lábú bronzfibula a 20. feltételezett sírből, egy aláhajtott lábú vasfibula a 11. temetkezésből került elő. Az aláhajtott lábú fibula a szarmata Barbaricum késői időszakának leggyakoribb fibulatípusa, Budapest, Péceli út lelőhely fibuláinak 62%-a ebből a csoportból került ki (Nagy 2018, II, 166). A típus a Kárpát-medencében már a 2. század végén megjelent, és használatának ideje egészen az 5. század elejéig tartott (Bărcă 2014, 30; Vaday 1989, 86).

A 20. temetkezés nagyméretű bronzfibulája (27. kép 2) az aláhajtott lábú fibulák egytagú, felső húros változatához sorolható (Almgren 158. típus, Almgren 1923, Taf. VII. 158). Bár a határozott, kengyeltől éles töréssel elkülönülő tűtartójú aláhajtott lábú fibulák a Kárpát-medencei anyagban az egyik leggyakoribb késő szarmata kori fibulacsoportnak számítanak, ezek a Fekete-tenger környéki anyagból hiányoznak (Hellström 2018, Tafel 80). Vitalie Bărcă az egytagú, aláhajtott lábú fibuláknak

két alcsoportját különíti el szarmata környezetben: a „klasszikus” forma időbeli elterjedése a C1a és C2 periódus közé (Kr. u. 180–310) tehető, a nagyobb méretű, megnyúlt tűtartóval rendelkező típus ellenben a C3–D1 időszakban (Kr. u. 310/320–400/410) terjedt el. Megjegyzi, hogy a C2 időszak végén jelentek meg az olyan átmeneti formák, amelyekre a szélesebb tűtartó és a nagyobb méret jellemző, de megnyúlt tűtartó még nem feltétlenül figyelhető meg (Bărcă 2014, 30). A jászfényszarui példány valószínűleg az utóbbi csoportba sorolható: nagyobb mérete és némileg kiszélesedő tűtartója a későbbi típus felé mutat, a tűtartó azonban nem nevezhető elnyújtottnak (mint pl. Kőhegyi, Vörös 2011, 95. tábla 3). Ez alapján a fibula legvalószínűbb keltezése a 3. és a 4. század fordulója.

A tárgyalt fibulát nem csak mérete, hanem minősége is kiemeli a hasonló fibulák tömegéből: felülete sima, kengyele egyenletes átmérőjű, tűtartója tagolással és „X” motívummal díszített. A sikozott tűtartó kétagú fibulákra jellemző díszítési forma, egytagú fibulákon ritkábban fordul elő. A Szolnok megyei anyagból tagolt, díszített tűtartójú (Vaday 1989, Taf. 6. 6), illetve síkozott tűtartójú példány is ismert (Vaday 1989, 419, 3). Ilyen került elő a Hortobágy, Poroshát temető 32. halmából is (Zoltai 1941, 295). A tiszavalki késő szarmata temető 4. sírjában tagolt, síkozott tűtartójú fibulák kerültek elő, egyikük tűtartóján „X” motívum is látható, de számos egyéb részletében eltér a jászfényszarui lelettől (Garam, Vaday 1990, 177, Abb. 6. 2–3).

A 11. sír vasfibulájának (16. kép 2) típusba sorolását különösen problémássá teszi töredékes állapota, legnagyobb valószínűséggel az aláhajtott lábú fibulák vasból készült csoportjához tartozik. A sírból előkerült érem alapján (16. kép 4), amely 294–299 között vert érmet utánoz, a fibula földbekerülési ideje a 4. századnál korábbra semmiképp nem tehető.

Csat. A lelőhely egyetlen csatja a 6. sírből került elő (11. kép 2). A vascsatot ovális, kerek átmetszetű, kerete kismértékben megvastagodó. A lelet különös sajátossága, hogy a tüske csatkereten körbeforduló vége a csatkeret vastagabb oldalán található. A csatról jelen állapotában nem lehet bizonyossággal eldönteni, hogy a pecék ráhajlott-e a csatkeretre.

Az ovális kerettel ellátott csatok keltezését Vaday Andrea általánosan a 4. század második felére és az 5. századra tette (Vaday 1989, 69), azonban a típus nem megvastagodó keretű példányai már korábban jelentek meg a Budapest, Péceli út lelőhely 62. sírja

alapján, ahol a csat térdfibulával együtt került elő (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 92–93; Nagy 2018, I, 20. tábla 62). A Budapest, Péceli úti temető anyagában két bronzból készült hasonló csat (251. és 260. sír) a 4. századra keltezhető (Nagy 2018, II, 197–198). A madarasi anyag a típus késői keltezését erősítette meg (Kőhegyi, Vörös 2011, 286). Az ovális, megvastagodó keretű csatok gyakori leletek voltak a 4–5. századi Mezőszemere, Kismari-fenék (Vaday, Domboróczki 2001, 192, Abb. 70), valamint Tiszadob, Sziget temetőben (24. sír: Istvánovits 1993, 105, Abb. 11. 10). A jászfényszarui sír késői datálását a temetkezés Csernyahov-kultúra irányába mutató bikónikus edénye támasztja alá.

Renata Madyda-Legutko kutatása szerint a közép-európai Barbaricum anyagában az ovális csatok megvastagodó keretű csoportja (H11 típus) a Kárpát-medencétől északra fekvő területeken gyakori csattípusnak számít (Madyda-Legutko 1987, Karte 47). Az Elba vidékén a C1b időszaktól (Kr. u. 220–260) számolni lehet előfordulásával, a Kárpát-medencéhez közelebb található Wielbark- és Przeworsk-kultúrák területén azonban csak a C2 időszakban (Kr. u. 260–330) jelent meg és főleg a D periódusban vált igazán gyakorivá (Madyda-Legutko 1987, 63–64, Tab. 1. 7–8). A szakirodalmi adatok alapján a megvastagodó, ovális keretű csatok a környező Barbaricumban korábban, a C2 periódusban megjelentek, a szarmata területeken azonban csak később lehet jelenlétükkel számolni. Kérdés, hogy valóban fennáll-e egy kronológiai elcsúszás a területek között, vagy a jelenség mögött inkább kutatási sajátosságok állnak: a megvastagodó keretű, ovális csatokat tartalmazó sírokat általánosan (sokszor egyéb keltező értékű lelet hiányában is) azonnal a szarmata kor végére keltezik, nem számolva az esetleges korábbi felbukkanás lehetőségével. A kérdés megoldását nehezíti, hogy a C2 periódus a szarmata területeken nem bővelkedik jól keltezhető lelet-típusokban.

Fülbevalók. A 2. sír rézötvözetből készült, töredékes, valószínűleg hasonló kialakítású fülbevalói (7. kép 2) viseleti helyzetben, a koponya két oldalán kerültek elő. A fülbevalók az egyetlen huzalból kialakított (egytagú) hurkos-kampós záródású típushoz tartoznak. A jobb állapotú fülbevalón megfigyelhető volt, hogy a szokottól eltérő módon egy dupla menetű hurkot alakítottak ki a kampós rész beakasztásához. A jelenség párhuzamát nem ismerem. A leletek a hurkos-kampós fülbevalókra általánosan jellemző dróttekerceslésen kívül egyéb díszítéssel nem rendelkeznek, mindkét fülbevaló

1. táblázat. A temetkezések fő tulajdonságainak összefoglalása
Table 1. Basic data and characteristics of the unearthen burials

Sírszám	Nem	Életkor	Árokkeret	Árokkeret átmérője (m)	Árokkeret szélessége (m)	Árokkeret relatív mélysége (m)	Árokkeret abszolút mélysége (m)	Sírgödör tájolása	Csontváz tájolása	Sír hossza (m)	Sír szélessége (m)	Relatív mélység (m)	Abszolút mélység (m)	Bolygatás
1.	Ismeretlen nemű	Adultus+	-	-	-	-	-	ÉNY-DK (336-156°)	?	3,38	1,8	0,61	kb. 1,37	Teljes
2.	Nő	Adultus+	3. sír árkába ásva	-	-	-	-	É-D (8-188°)	D-É (kb. 7-187°)	2,1	0,8	0,67	Nem számítható	Bolygatatlan (?)
3.	Gyermek	Juvenis	-	-	-	-	-	ÉÉNY-DDK (341-161°)	?	2,6	1	0,32	Nem számítható	Teljes
4.	Gyermek	Juvenis	+	9,5	1,2-1,4	0,25-0,4	0,22-0,47	ÉÉNY-DDK (348-168°)	?	2,5	1	0,42	0,82?	Teljes
5.	Férfi	Adultus/maturus	-	-	-	-	-	?	?	?	?	?	?	Teljes
6.	Férfi	Maturus	+	10	0,7-0,8	0,04-0,14	?	É-D (2-182°)	D-É (0-180°)	3,15-3,2	1,68-1,8	0,4-0,5	Nem számítható	Bolygatatlan
7.	Gyermek	Infans II./juvenis	+	9,5	1,55-0,7	0,12-0,4	0,67	É-D (12-192°)	?	2,3	1,05	0,32	0,92	Teljes
8.	Férfi	Maturus	-	-	-	-	-	ÉK-DNY (23-203°)	DNY-ÉK (22-202°)	2	0,75	0,25	0,57	Edény in situ
9.	Gyermek	Infans II.	+	10,88	0,85-1,14	0,2-0,3	0,55-1,00	É-D (13-193°)	D-É?	Kb. 3,1	1,7	0,9	1,49	Teljes
10.	Gyermek	Infans I.	+	10,2	0,7-1,1	0,21-0,37	0,74-0,96	É-D (9-189°)	?	2,08	0,8	0,22	0,7	Teljes
11.	Férfi	Adultus/maturus	+	12	1,2-1,75	0,28-0,35	1,17-1,28	ÉK-DNY (32-212°)	DNY-ÉK (204-24°)	1,2+	1,33	0,2	1,08	Feltárt rész bolygatatlan
12.	Nő	Maturus	+	11,7	0,69-1,22	0,32-0,38	0,98-1,53	É-D (342-162°)	DDK-ÉÉNY (158-338°)	2,5	0,95-1,05	0,47	1,46	Bolygatott mellkas
13.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	-	-	-	-	-	ÉK-DNY (27-207°)	?	0,96+	0,7	0,31	1,42	Részben bolygatatlan (?)
14.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	-	0,65-1,15	0,28-0,37	?	?	?	?	?	?	?	?
15.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	10	1,6	0,79	1,4	?	?	?	?	?	?	?
16.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	9	0,65-1	0,35	?	?	?	?	?	?	?	?
17.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	10	1,2-1,5	0,48	0,88	?	?	?	?	?	?	?

Sírszám	Nem	Életkor	Árokkeret	Árokkeret átmérője (m)	Árokkeret szélessége (m)	Árokkeret relatív mélysége (m)	Árokkeret abszolút mélysége (m)	Sírgödör tájolása	Csontváz tájolása	Sír hossza (m)	Sír szélessége (m)	Relatív mélység (m)	Abszolút mélység (m)	Bolygatás
18.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	11	0,6–0,75	0,30–0,35	1,06	?	?	?	?	?	?	?
19.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	15	1,5–1,98	0,81–0,88	1,44–1,71	?	?	?	?	?	?	?
20.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	10,8	1–1,45	0,08–0,58	0,94	ÉNY-DK (320–140°)	?	3,3	1,6+	0,48	0,92	Teljes
21.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	15	1,4–2	1,10–1,40	1,9	?	?	?	?	?	?	?
22.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	8,2	0,95	0,26	0,86	?	?	?	?	?	?	?
23.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	–	–	–	–	–	ÉÉK-DDNY (4?184°)	?	2,32	1,04	0,2	0,45	Nincs lelet
24.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	9,5	0,58–1,1	0,2–0,3/ 0,2–0,44	0,89	É-D (27–207°)	D-É	2,5	0,85	0,42	1,12	Edény in situ
25.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	6	0,74	0,15–0,4	1	?	?	?	?	?	?	?
26.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	11	1	0,26	0,61	?	?	?	?	?	?	?
27.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	14,5	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
28.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	9,5	0,8–1	0,19–0,26	1,16–1,43	É-D (0–180°)	?	2,4	0,92	0,34	1,52	Nincs lelet
29.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	9	1,13	0,16	?	?	?	?	?	?	?	?
30.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	12,5	0,75–1,6	0,14–0,46	1,37–1,44	ÉK-DDNY (61–240° ?)	?	0,4+	1,08	0,34	1,4	?
31.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	10,5	1,05	0,05–0,21	1,27	?	?	?	?	?	?	?
32.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	11,5	1,6–1,95	0,56–0,69	0,46	?	?	?	?	?	?	?
33.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	11	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
34.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	11	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?
35.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	10,2	1,1	0,18	1,16	?	?	?	?	?	?	?
36.	Ismeretlen nemű	Ismeretlen életkorú	+	10	1,07	0,26	1,47	?	?	?	?	?	?	?

igen nagy, kb. 3,8 cm átmérőjű, a rugótekercs pedig az egyik példány alapján viszonylag hosszan vissza volt tekercselve a karikára. Vaday Andrea szerint az ilyen sajátosságokkal bíró fülbevalók a 3. századtól jelentek meg (Vaday 1989, 45–46). A típus keltezésénél a későbbi publikációkban is Vaday datálását vették alapul (pl. Gulyás 2014, 40–41; Istvánovits, Lőrinczy 2024, 80). Az említett keltezési kereteket a madarasi anyag is alátámasztja (Kőhegyi, Vörös 2011, 295), Nagy Margit a hasonló fülbevalókat a Budapest, Péceli út lelőhely kapcsán a 4. századra keltezte (Nagy 2018, II, 131). A sír két fülbevalója tehát a 3. század és az 5. század közepe közé datálható, földbe kerülése a kísérelőlete (nyakperek töredéke) alapján a 4. századtól valószínű.

Nyakperek. A 2. temetkezésből került elő egy jelenlegi állapotában kissé ívelt, pálcikaszerű töredék, amelyet három különböző fémhuzal (ezüst, réz, vas) összefonásával alakítottak ki (8. kép 1). A tárgy a restaurálás során két, külön elcsomagolt részből lett összeragasztva: egyik része a koponya bal oldalán helyezkedett el, másik darabját pedig a bal oldali fülbevaló töredékeivel együtt csomagolták el.

Különböző fémekből tekercselt tárgyak a Budapest, Péceli út lelőhelyen kerültek elő, ahol négy sírban találtak hasonló nyakpereceket (féltorqueseket, Nagy 2018, II, 143–144), illetve a temetőhöz tartozó telepen szintén találtak ilyen technológiával készült nyakpereceket (Korom 2009, 9–10). Valószínűleg a Hatvani-határnál talált leletet is egy trimetál féltorques töredékeként kell értelmezni. A Péceli útnál a tárgytípust Nagy Margit a kísérelőletek alapján a 4. századra keltezte, ennek a jászfényszarui sírban talált leletanyag (nagy átmérőjű fülbevaló) sem mond ellent.

A Budapest, Péceli úti példányoknál a négy torques közül háromnál lehetett valamilyen utólagos applikációt megfigyelni, kettőnél csüngők, egynél vaslemez volt a nyakperekre erősítve (Nagy 2018, II, 143). Ilyen megoldásra a jászfényszarui leletnél nem lehetett egyértelmű bizonyítékot találni, bár nem zárható ki, hogy a lentebb bemutatott zabla alakú vastárgy a torqueshez kapcsolódott.

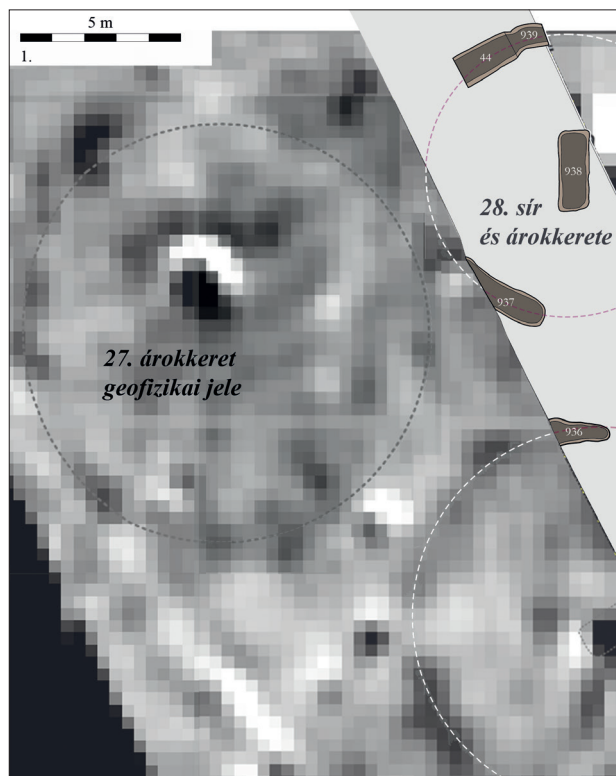
A tárgyalta lelet hiányos állapota további kérdéseket vet fel, ugyanis csak egy nagyon rövid töredék került elő a temetkezésből. Az ismertetett párhuzamok mindegyike a jelen példánynál teljesebb. A tárgy töredékességét indokolhatja a bolygatás, noha ennek egyértelmű nyomát az ásatáson nem lehetett megfigyelni. Lehetséges, hogy a nyakperechez tartozó, de arról letört tárgyat lebomló anyagból készült

madzaggal a bal oldali fülbevalóhoz rögzítették csüngőként. A párhuzamok alapján készített rekonstrukciós elképzeléstől az eredeti tárgy részleteiben eltérhetett (8. kép 1.b).

Bizonytalan funkciójú viseleti elem. A 2. temetkezés leletanyagához tartozik egy apró, zablára emlékeztető, ismeretlen funkciójú vastárgy (7. kép 3) is. Feltételezhetően valamiféle viseleti tárgyról van szó, erre utal a tárgy előkerülési pozíciója: a koponya jobb oldalán, közvetlenül a fülbevaló alatt találták meg. Helyzete alapján talán a fülbevalóhoz lehetett erősítve csüngőként, bár ennek viszonylag nagy mérete ellentmond. Esetleg a fentebb bemutatott nyakperek rögzítését vagy valamilyen módon annak díszítését szolgálta. Vaday Andrea hasonló megoldást képzelt el a Jászberény, Alsómuszáj lelőhelyen talált nyakdísz maradványai alapján készített rekonstrukción: a lunulacsüngőt rögzítő, pálcika alakú tag igen hasonló a jászfényszarui lelethez (Vaday 1989, 297, Abb. 5). Mivel azonban a jászberényi nyakdísz említett részéből szinte semmi nem maradt meg (Vaday 1989, Taf. 18. 1–10), a rekonstrukció erősen hipotetikus, így párhuzamként semmi esetre sem kezelhető. A madarasi anyagból ismert egy hasonló formájú, de jóval kisebb, bronzhuzalból készült és egyéb részleteiben is eltérő lelet, amelyet a szerzők tincsszorítóként értelmeztek (Kőhegyi, Vörös 2011, 52–53). Ez a funkció a jászfényszarui lelet esetében pusztán annak nagy mérete miatt sem valószínű. További lehetőség, hogy a tárgy egy fibulához hasonló módon a ruházat rögzítésére vagy esetleg egy teljes egészében lebomló anyagból készült nyaklánc összefogására szolgált. A mellkas felső részén nem számítanak ritka leletnek a bizonytalan funkciójú fémkarikák, lehetséges, hogy azokat az elemzett tárgyhoz hasonló módon is viselték.

Gyöngyészerek. A gyöngyök a szarmata kori temetkezések gyakori leletei, többségük ékszerként vagy ruhahímzés részeként kerül a sírba. A lelőhelyen gyöngyök csak kevés temetkezésből, és viszonylag alacsony darabszámmal fordultak elő, ami a sírok késői keltezésével és az erős bolygatottsággal állhat összefüggésben (Istvánovits, Kulcsár 2018, 402). Mivel a bolygatók aligha lehettek képesek minden gyöngyszemet kigyűjteni a sírból, a gyöngyös temetkezések alacsony arányát a bolygatás csak részben magyarázhatja.

A 7-es, 10–19 éves személyhez tartozó temetkezésből egyetlen töredékes üveggyöngy került elő

33. kép. A 27. feltételezett sír és az árokkeret geofizikai jele

Fig. 33. Feature 27, probably a grave, on a geophysical survey image

(12. kép 3), színe a lentebb elemzett lilás, barnás lila üveggyöngyökhöz áll közel. A gyöngy furata nagy átmérőjű, a gyöngy keskenyedésével a lyuk átmérője csökken. A gyöngy lapított mandula alakú keresztmetszetű, töredékessége megnehezíti tipológiai besorolását. Formailag igen jó párhuzamai lehetnek a Szegvár, Oromdűlő 492. avar sír környékén előkerült fekete színű gyöngyök, amelyek szintén szabálytalan alakúak, metszetük a vizsgált leletével azonos. A publikálók a leleteket inkább szarmata korinak tartják, azok között mutatják be (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 99, 8. táblázat). A gyöngyöket a sokszögletes gyöngyök közé sorolták, de elképzelhető, hogy azoktól jelentősen eltérő metszetük alapján eltérő típusról van szó.

A 9. számú, infans II. korú gyermekhez tartozó sírból egyedüli leletként egy gondosan korong alakúra csiszolt (tehát nem esztergált, mint pl. Nagy 2018, II, 93. kép 51, 141), viszonylag nagyméretű (1,8 cm átmérőjű) borostyángyöngy került elő (14. kép 2). A furat átmérője nem egyenletes, a nyílásánál kitölcséresedik. A gyöngy Magdalena Tempelmann-Maczyńska rendszerében a 389. típust képviseli (Tempelmann-Maczyńska 1985, 67).

A csoport széles határok között keltezhető: a császárkor után is előfordul, de legnagyobb számban a B2–C2 periódusra (Kr. u. 70–300) jellemző (Tempelmann-Maczyńska 1985, 94, Tab. 8). A sírt ez alapján a szarmata koron belül pontosabban keltezni nem lehet. A nagyméretű, csiszolt, szabályos korong alakú gyöngyök a szarmata Barbaricumban nem mondhatók gyakori leleteknek. Nehézséget jelent, hogy a leletközlésekben a gyöngyök méretét sok esetben nem tüntetik fel. A korong alakú, csiszolt borostyángyöngyök már a legkorábbi Kárpát-medencei szarmata sírok anyagában jelen vannak (pl. Dunakeszi, Székesdűlő: Korom 2018, 181–182). A nagyobb méretű példányok legkésőbb a 3. század elején már felbukkannak (Bükkábrány, Bánya S195. sír: K. Tutkovics 2015, 256). Nagyméretű (2,2 cm), de kissé szabálytalan alakú és nem tölcséres furatú példány ismert például a Budapest, Péceli út lelőhely ún. szarmata csatos 93. sírjából (Nagy 2018, 222, 93. kép, 93), amelyet Nagy Margit a C1 periódusra (Kr. u. 150–260) keltezett (Nagy 2018, 192, 356, 70. táblázat). A gyöngytípus a környező barbaricum területen is előfordul, a 4. századra keltezhető (Körösfői 2024, 122) marosszentannai temető 26. sírjából szintén ismert ilyen lelet, ami a jászfényszarui gyöngy méretét jelentősen meghaladja (Körösfői 2024, 176, 2).

A temető 24. feltételezett sírjából származó gyöngyanyag (31. kép 4) vizsgálatát megnehezíti, hogy az ásatásról a gyöngyök egy részét a sírkerámiával együtt ellopták, elemzésükhöz csupán a feltáráson készült sírfotó használható (32. kép 1). A leletanyagot henger alakú borostyángyöngyök, sötétlila és élénk kékszínű sokszögletes gyöngyök, illetve rövid, hengeres piros színű, átlátszatlan gyöngyök alkották. A múzeumba összesen 20 gyöngy, illetve azok töredékei jutott be, a fényképen összesen kb. 35 darab gyöngy számolható össze, utóbbi kezelhető a gyöngyök minimális darabszámaként. A sírleírás szerint a sírban „rengeteg” üveggyöngyöt találtak, az eredeti szám tehát ezt az értéket akár jócskán meg is haladhatta. A magas darabszám és a gyöngyök pozíciója alapján (kizárólag a láb végéből kerültek elő) valószínűleg ruhaalj hímzéséhez tartozhatott a bolygatatlan leletegyüttes. A funkció meghatározásában a gyöngytípusok nem segítenek, ugyanis ezek mindegyike több eltérő viseleti elem része is lehetett. Mindegyik lehetett például nyaklánc része is (hengeres borostyángyöngy: Kőhegyi, Vörös 2011, 70, 180. sír; sötétlila poliéderes gyöngy: Balogh 2014, 257–258, 1. sír; sokszögletes kék gyöngy: Istvánovits, Lőrinczy 2024, 8. táblázat; hengeres/

gömbös, piros színű gyöngy: Istvánovits, Lőrinczy 2024, 8. táblázat). (A leletkontextus alapján a fényképen a kerámia betöltésén látható gyöngyök nagy valószínűséggel a bontás közben kimozdított, félretett darabok).

A temetkezés gyöngyanyagában lapított, sokszögletes (poliéderes) sötétlila gyöngyök is előfordultak, amelyek valószínűleg a karneolgyöngyök utánzataként értelmezhetők (Kőhegyi, Vörös 2011, 311). Ezek közül a múzeumba csak öt jutott be. A Vaday-féle rendszer szerint a 2–3. századi V.2.A formai típusba sorolhatók (Vaday 1989, 312, 315, Abb. 21. 23). A datálás a párhuzamok alapján pontosítható. A gyöngytípus kontextusba helyezését megkönnyíti, hogy velük Gulyás Gyöngyi és Sós-kuti Kornél behatóan foglalkozott (Gulyás, Sós-kuti 2017). A sötétbarna/lila szögletes gyöngyök (31. kép 4d) közös tulajdonsága a hasonló szín és formai sajátosságok mellett azok jellemzően rendkívül gyenge megtartása. Ez a típus elsősorban az Alföld déli részén, a Maros alsó folyásánál fordult elő. Viselete a párhuzamok alapján a 3. századtól a késő szarmata kor végéig datálható (Gulyás, Sós-kuti 2017, 227–228). „Sokszögletes lila gyöngyök” már Endröd, Szujókereszt 27. és 157. sírjában is előkerültek, ezeket a publikálók a 2. század közepére keltezték (Vaday, Szőke 1983, 82, 103, 122, Abb. 27). A rendelkezésre álló információk alapján azonban nem eldönthető, hogy a vizsgált rossz anyagú sötétlila/lilasbarna gyöngyökről van-e szó az említett lelőhelyen.

Gulyás Gyöngyi és Sós-kuti Kornél gyűjtése kiegészíthető ugyan azon régióban Makó, Igási járandó lelőhellyel, itt lilásbarna poliéderes gyöngy több sír anyagában is előfordult. A temető használatának ideje a 2. század közepe és a 3. század közepe közé tehető (Balogh 2014, 286), így a típus felbukkanásával legkésőbb a 3. század közepétől számolni lehet. Barna gyöngy rugótokos térdfibulát tartalmazó sírban is megtalálható volt, a fibulatípus elterjedését 2. század közepe és a 3. század első évtizedei közé teszik (Balogh 2014, 275), így a lilásbarna gyöngyök előfordulásával talán már a század elejétől számolni lehet. Szegvár, Oromdúló lelőhely szintén a 3. századi előfordulások sorát gyarapítja, itt 5 sírban találtak ilyen gyöngytípust (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 99). Ezek közül a 846. sír feltehetően a 3. század közepétől annak végéig datálható (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 10. táblázatban keltezett sírleletek alapján). Az új leletek árnyalni tudják az elterjedési körrel kapcsolatos megállapításokat is. A Budapest, Péceli út temető anyagában három sírnál (10., 138.

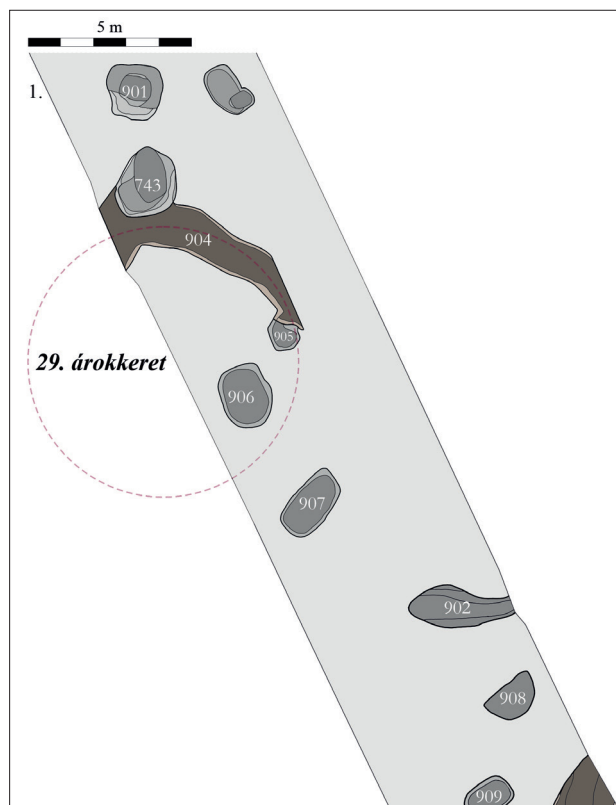

34. kép. A 28. és 30. feltételezett árokkeret és geofizikai jelük

Fig. 34. Features 28 and 30, probably enclosure ditches, on a geophysical survey image

és 214.) is előfordult ilyen gyöngyanyag (Nagy 2018, I, 22, 96–99, 140–141, 144. t. 3), ami az Alföld északi határában, tehát a szerzők által megjelölt fő elterjedési területtől távolabb található. Mind a három temetkezés a C2 periódustól volt keltezhető (Nagy 2018, II, 356, 70. táblázat). A gyöngytípus északi felbukkanásának esetei közé sorolható a jászfényszarui sír anyaga is.

A lila színű poliéderes gyöngyök rendszeresen előfordulnak a leletegyüttes részét képező többi gyönggyel más lelőhelyek sírjaiban is. Legalább négy lelőhelyen a lila és kék sokszögletes, valamint a hengeres borostyángyöngyök egyazon síron belül is felbukkantak. A párhuzamok közül a jól keltezhető temetkezések mind a 3. századtól datálhatók (Szegvár, Oromdúló 926. sír: Istvánovits, Lőrinczy 2024, 111–112; Budapest, Péceli út 10. sír/C2, Kr. u. 260–330: Nagy 2018, II, 356, 70. táblázat; Balástya, Sospál-halom 122. sír/3–4. század: Balogh, Heipl 2010, 155; Óföldreák, Ürmös II, 138. sír/4. század második fele: Gulyás 2014, 63–64). A típus sokszögű kék és rövid piros gyönggyel együtt bukkant fel Szegvár, Oromdúló 846. sírban (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 57, 36. kép) és Makó,

35. kép. A 29. feltételezett árokkeret és helyzete
Fig. 35. Feature 29, probably an enclosure ditch,
and its position

Igási járandó 5. sírban (Balogh 2014, 305–306, 11–12. kép). Előbbi a 3. század második felére (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 111, 10. táblázat), utóbbit legkésőbb a 3. század közepéig keltezik (Balogh 2014, 285). Olyan temetkezést nem sikerült fellelni a publikált anyagban, ahol az összes gyöngytypus egyértelműen előfordult volna egyazon sírban. A Budapest, Péceli úti temető 10. sírjánál a gyöngyanyag a rövid hengeres, piros opakgyöngyök helyett hosszú, de hasonló anyagú és színű gyönggyel egészül ki (Nagy 2018, I, 143–144. tábla), ezt a temetkezést a publikáló a C2 periódusra (Kr.u. 260–330) keltezi (Nagy 2018, II, 356, 70. táblázat).

A sírban előkerült továbbá minimum három darab, áttetsző élénkkék, négyzetes átmetszetű, kisebb méretű poliéderes gyöngy is (31. kép 4c), ezek közé tartozhatott egy apró, jellegtelen üvegszilánk is. A leletek Vaday Andrea rendszerében a V.1.A csoportba sorolhatók (Vaday 1989, 312, Abb. 20), melyek a közölt táblázat szerint az 1–2. századtól a 4. század végéig keltezhetőek.

A gyöngyanyaghoz a fentiekén kívül legalább hét, kisebb méretű, többnyire szabálytalan alakú, rövid, hengeres opakgyöngy is tartozott, amelyek

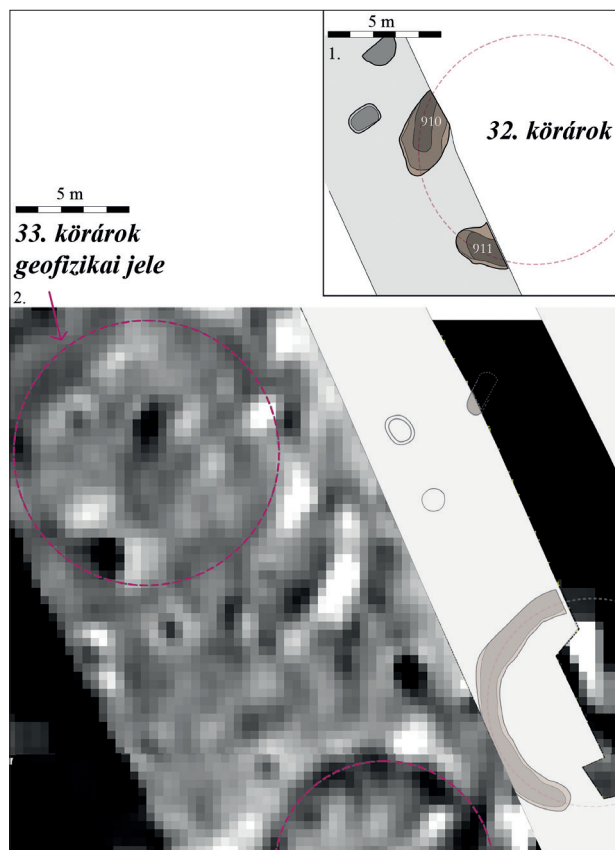
piros színű üvegpasztából készültek (31. kép 4b). A gyöngyök kialakítása annyira esetleges, hogy a típus értékelésekor a finomabb formai sajátosságoknak nincs közvetlen jelentősége. Pontos párhuzamaik a Szegvár, Oromdúló temető 846. sírjában talált rövid, hengeres pasztagyöngyök (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 57, 36. kép 2), amelyek mutatják, hogy a típus a szabályosabb, nyomott gömböstől az erősen szögletesig sokféle átmeneti formát felvehet, közöttük akár egészen szabálytalan példányok is lehetnek. Vaday Andrea a sorozatgyártással és a használatból adódó kopással magyarázza a hengeres példányok szabálytalanabb formáját (Vaday III.1.B, Vaday 1989, 99). A jászfényszarui sír múzeumba került gyöngyei között nyomott gömbös példány nem bukkant fel, a gyöngyök a rövid, hengeres forma szabályosabb (Vaday III.1.A) és szabálytalanabb (Vaday III.1.B) típusaiba sorolhatók be. Ilyen formájú gyöngyök a teljes szarmata időszakban előfordulnak (Vaday 1989, 98–99, 315, Abb. 23).

Összesen három példány maradt a szabálytalan hengerformájú borostyángyöngyök közül (31. kép 4a), a sírfotó tanúsága alapján ennél mindenképpen több volt eredetileg. A gyöngyök hengeres, de kissé szögletes/síkosított formát követnek. A középeurópai Barbaricumban a hengeres gyöngyök a teljes császárkorban előfordultak (412-es típus, Tempelmann-Maczyńska 1985, 407), a szarmata anyagban legkésőbb a 2. századtól felbukkantak (Endrőd, Szujókereszt 84. sír: Vaday, Szőke 1983, 122, 27. kép). A gyöngytypus még a 4. század második fele és az 5. század első fele közé keltezett Óföldrak, Ürmös lelőhelyen is jelen volt (pl. 168. sír: Gulyás 2014, 63–64, 100, XXVIII. t. 7). Az együttes a párhuzamok alapján legkésőbb a 3. századtól a 4. század végéig keltezhető, azon belül is elsősorban a C2 periódusra (Kr.u. 260–330). A datálásnak a sírkerámia sem mond ellent.

Sírmellékletek

Étel/italmelléklet – edények

A szarmata kori temetkezések egyik leggyakoribb lelete a kerámiaedény, amelyet a kutatás mindig étel/italmellékletként értelmezett. Az edényeket a sírokban lábhoz helyezték el, jellemzően egyetlen darabot (Kulcsár 1998, 67), a lelőhely edénymellékletei illeszkednek ezen tendenciákhoz. Négy kerámia került elő eredeti helyzetben, ezeket minden esetben a sír említett zónájába helyezték el (6., 8., 12. és 24.). Egy edény a bolygatás miatt töredezett, hiányos, eredeti

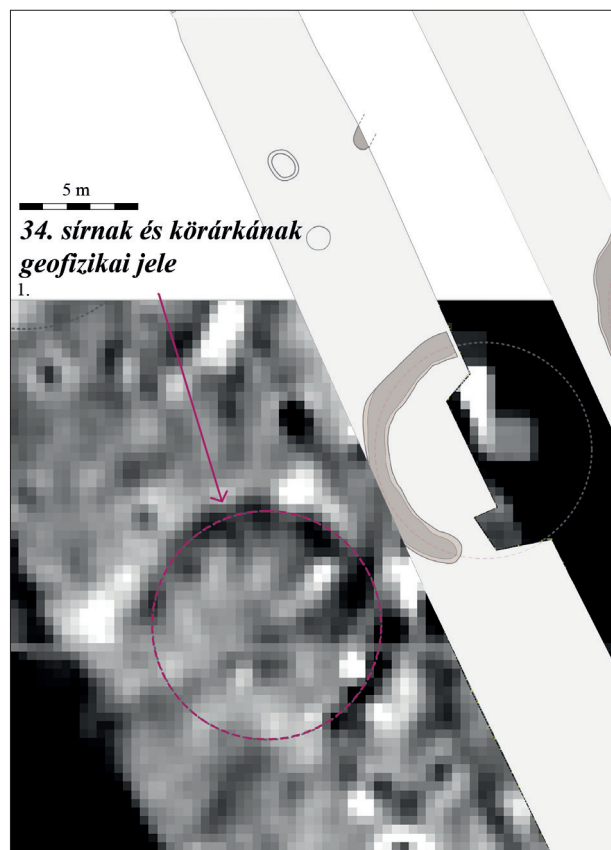
36. kép. 32–33. feltételezett árokkeret. 1: A 32. árokkeret; 2: a 33. árokkeret geofizikai jele

Fig. 36. Features 32 and 33, probably enclosure ditches. 1: Feature 32; 2: Feature 33 on a geophysical survey image

pozíciója nem meghatározható (3. sír). Egy erősen bolygatott temetkezésben (1. sír) több edény töredéke fordult elő, itt az utólagos bekeveredés lehetőségével is számolni lehet. A lelőhelyen az összes sírkerámia gyorskorongolt, soványítóanyag felhasználása nélkül készült.

A kettős kúpos (bikónikus) edényeket két példány képviseli, az egyik nyitott (11. kép 3), a másik zárt (32. kép 1) kialakítású. Bizonyos bikónikus edénytípusok a legkorábbi időktől előfordulnak. Az edénytípus elterjedése regionális különbségeket mutat, arányuk a 3. század elejétől a Barbaricum északi részén magasabb a délebbi területekhez képest (Masek 2023, 121, további irodalommal). Mivel tehát a régióban már korábban is előfordul a típus, egy-egy ilyen edény alapján nem lehet az adott temetkezést a szarmata kor végére keltezni.

A 6. sír kerámiája homogén égetésű, kissé szabálytalan formájú, narancssárga színű, anyaga erősen mállékony (11. kép 3). Rákóczipalva, Bagi-földek telep anyagából a tárgyalt lelethez egyetlen, formailag viszonylag közel álló példány ismert (Masek 2023,

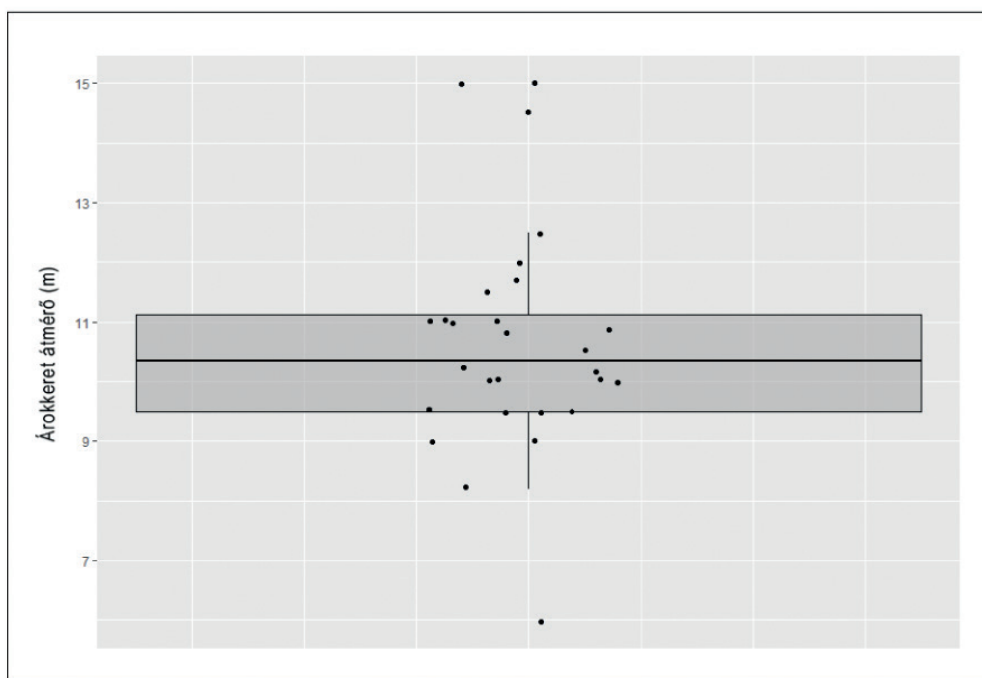

37. kép. feltételezett 34. sír. 1: A sírgödör és az árokkeret geofizikai jele

Fig. 37. Feature 34, probably a ditched enclosure with the grave, on a geophysical survey image

122, 39. kép 9), amely a közlő szerint a szarmata anyagban párhuzam nélküli, és a csernyahovi edények formai spektrumába illeszkedik (Masek 2023, 119–120). A marosszentannai temető anyagából ismert a jászfényszarui edény közeli párhuzama (Kovács 1912, 255, 4. kép 14; Körösfői 2024, 87. Fig. 81. 6), a Marosszentanna-kultúra legtöbb edényétől a tárgyalt leletet annak kisebb mélysége különbözteti meg (Körösfői 2016, 50. ábra alapján), a Kárpát-medencétől keletre a Csernyahov-kultúrához köthető temetőkben azonban elterjedt forma (Petrauskasz, Siskin 2011, ris. 5. 6; Petrauskasz, Siskin 2013, ris. 104. 4, ris. 106. 7, ris. 123. 7, ris. 146. 4). Az edény aszimmetrikus formája és gyenge, oxidált égetése alapján nem valószínű, hogy import darab. A jászfényszarui edény kísérőlelete alapján (ovális, megvastagodó karikájú csat, 11. kép 2) a 4. századtól keltezhető. A hazai anyagban párhuzam lehet egy hasonló, de magasabb kialakítású edény Hortobágy, Poroshátról (Zoltai 1941, 1. t. 3).

Az 24. valószínűsített sír kerámiája az előkerülésének másnapjára eltűnt a sírból, vizsgálatához

38. kép. Az árokkeretek becsült átmérőjének megoszlása. A pontok az egyes árokkeretek méretét jelölik
 Fig. 38. Distribution of the estimated external diameter of the enclosure ditches. Dots mark the size of each enclosure ditch

csak a róla készített ásatási fénykép használható (32. kép 1). A fotó alapján szürke, enyhén kihajló, rövid, megvastagodó peremű, valószínűleg bikónikus, zárt edény lehetett. A valószínűleg jól iszapolt anyagú, gyorskorongolt, simított felületű kerámia égetése a sírkerámiák között a jobbak között lehetett. Jó formai párhuzama lehet Mezőszemere, Kismari-fenék 58. sírjából előkerült 4–5. századi lelet (Vadai, Domboróczki 2001, 165, Abb. 41. 10) és Madaras, Halmok 293. sír edénye (Kőhegyi, Vörös 2011, 68. t. 1). További párhuzama lehet még Szentes, Sárgapart 12. sír edénye is (Párducz 1950, XIX. t. 8a–b).

A 12. sír szürke színű, kissé aszimmetrikus formájú, nyitott S-profilú edénye (17. kép 3) a késő szarmata – hun kori anyagra inkább jellemző (Masek 2023, 105) kónikus hasú típusba sorolható. A kerámia a Csernyahov-kultúra nyitott, kónikus hasú táljait idézi (Petrauskasz, Siskin 2011, ris. 12. 2; Petrauskasz, Siskin 2013, ris. 78. 1), amelyek a C3 és a D1 időszakra (kb. Kr. u. 330–410) keltezhetők (Magomedov 2001, ris. 28–30; Petrauskasz 2011, Abb. 11–12; Masek 2023, 107). A hazai szarmata anyagban a leletnek nincs igazán jó párhuzama, hasonló, szintén erősen aszimmetrikus, de magasabb hasú edényt ismerünk Bácsmadarasról (Párducz 1950, LXXXIV. t. 18). Élesebb töréseket mutató edény ismert a Szolnok megyei anyagból is

(Vadai 1989, Abb. 41. 22). A szerző a típust a késő szarmata–hun korra keltezi (Vadai 1989, 151). A lelet legközelebbi szarmata Barbaricumból származó analógiáját talán a késő szarmata kori, gyakran (akár figurálisan) díszített lapos tálak jelentik, ilyenek kerültek elő Tiszaföldvár, Téglagyár lelőhelyről, 4. századi leletösszefüggésből (Vadai 1982, 127, 387, Taf. 3. 1a–c). Az említett párhuzamoktól azonban a tárgyalt lelet több szempontból is eltér: pereme nem lecsapott, csak enyhe felületkezelés nyomai látszanak rajta, illetve a vállrész törése sem olyan határozott, mint a párhuzamok esetében. Utóbbi különbséget azonban a tárgyalt lelet gyengébb, szabálytalan kivitele is okozhatja. A párhuzamként említett leletcsoport a tárgyalt kerámia előképe lehetett, bár a figurális tálak fő elterjedési területe az Alföld déli része (Vadai 1982, 127–128), így a kapcsolat nem bizonyítható. Az érintett jászfényszarui sírból előkerült orsógomb a Csernyahov-kultúra területén talált párhuzamok alapján felmerülő késői keltezésnek sem mond ellent.

A 8. sírban eredeti pozícióban elhelyezkedő gömbös testű edényt találtak (13. kép 2), amelynek kiégetése elégtelen, anyaga mállekony, rétegesen hasadó. Az edény profilja nem állítható helyre, belőle enyhén ívelt kihajló, megvastagodó peremű, gömbös hasú edényt lehetett rekonstruálni, Masek Zs. osztályozása

alapján azok széles szájú változatába sorolható (Masek 2023, 113–114). Gömbtestű edényekkel a 2. századtól a késő szarmata-hun korig számolhatunk (Vaday 1989, 153). A típus ritkább előfordulásokon kívül 3. századi sírokban jelent meg leggyakrabban (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 106, 59. kép). A jászfényszarui darab közeli párhuzamai ismertek Szolnok megyéből, ezeket Vaday a 3. századra keltezi (Vaday 1989, 154, 334, Abb. 42. 2–8). A gömbös testű edények gyakoriak a tiszavalki temetőben, közülük több igen hasonló lehetett a tárgyalt példányhoz (Garam, H. Vaday 1990, 184, Abb. 12. 6, 186, Abb. 13. 4, Abb. 14. 11), valamint Szegvár, Oromdúlón is (Istvánovits, Lőrinczy 2024, 104, 57. kép). Formailag hasonló edény töredékei kerültek elő a jászfényszarui 19. sírhoz tartozó, késői anyagot tartalmazó körárokból (24. kép 1).

A 3., bolygatott sírból egy krémszínű, mállekony, rosszul kiégetett edény négy töredéke került elő. A töredékek valószínűleg sírkerámiához tartoztak. A cserepek közül egyedül egy kis átmérőjű talpkoronggal ellátott aljtöredék volt értelmezhető (9. kép 2). A kis átmérőjű talpkorong a tálakra, gömbtestű és bikónikus edényekre és a kisméretű korsókra jellemző. A töredékek jó eséllyel sírkerámiához tartoztak, de a bekeveredés sem kizárható.

Az 1. sírból több, különböző edényhez tartozó töredék került elő, nem eldönthető, hogy közülük melyik lehetett sírkerámia. Mivel a sír erősen bolygatott, utólagos bekeveredésekkel számolni kell. A töredékek szórvány jellege miatt keltező értékük csekély. A kerámiák közül négy, körömnyninél is kisebb töredék egy vörös agyagmázzal bevont edény külső felületéhez tartozott (6. kép 2). Az egyik ilyen töredék felületén finom rovátkolt dísz figyelhető meg, a kerámia esetleg római készítésű lehet. A vörös bevonatos kerámiákat a 3. századig keltezik (Gátfalvi-Delbó 2019, 100). A sírből előkerült egy vörös színű, vékony aljtöredék is, amely finom kivitelű római edényhez tartozhatott, keltezése a fentiekhez hasonló lehet (6. kép 5). A betöltésből származik két nagyobb, narancsosbarna töredék, amelyek valószínűleg nem egyazon edény részét képezték (6. kép 3–4). Utóbbi töredékek az oxidált égetésű kerámiák között szokatlanul keményre égetettek, felületük fényezett. Esetükben a szarmata készítés is felmerül, de jellegük a sírkerámiáktól és az eddig áttekintett teleppanyagtól eltér. Amennyiben a feltételeken rómaiaként meghatározott töredékek a sírral egyidősek, akkor az a bemutatott sírok közül az egyik legkorábbi, legfeljebb a 3. századig keltezhető. Elkülönült pozíciója és a teleptől való igen nagy távolsága miatt az is elképzelhető, hogy

már egy másik (valószínűleg Hatvan, Paphalom-puszta településéhez kapcsolódó) temetőhöz, sírcsoporthoz tartozott. A lelőhely egészének keltezésekor ezt a sírt érdemes a többitől külön kezelni.

Ételmelléklet – állatcsont

A szarmata kori sírok környezetéből állatcsontok elsősorban árokkeretekből kerülnek elő. Néhány eset alapján (amikor például azok edényből kerültek elő) a csontos hús mint ételmelléklet léte igazolt (Kulcsár 1998, 71). Jászfényszaru, Hatvani-határon csak a 4. sírban, ismeretlen helyzetben került elő állatcsont. Mivel a szarvasmarha combcsont (Lyublyanovics 2024) másodlagos helyzetben volt, bizonytalan, hogy valóban ételmellékletként azonosítható-e.

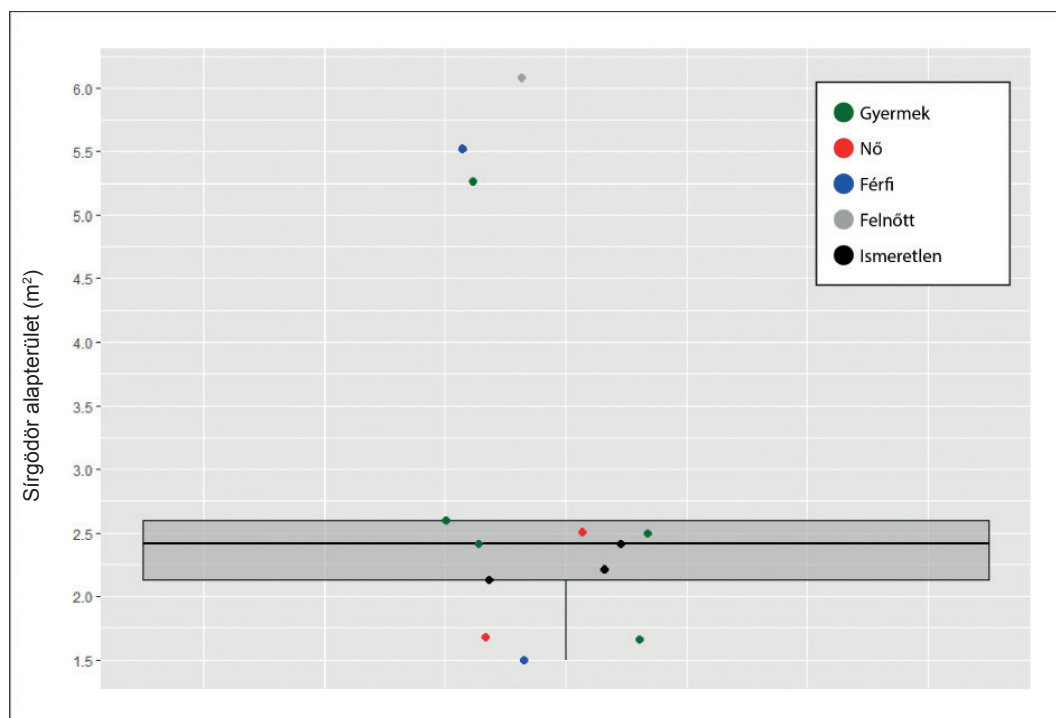
Érmek

A lelőhely temetkezéseiből összesen három érem került elő, numizmatikai meghatározásukat Vida István végezte el (ld. a sírmellékletek leírásánál).

Az 5. sírt elpusztító SNR 509 árok betöltéséből került elő Otho 69-es Róma városi veresű ezüst denarius (10. kép 2). Az érem a sír melléklete lehetett, azt keltezheti *post quem*. Ahogy azonban a szarmata anyag esetében bizonyított, az érmék verési ideje és sírba kerülése között akár több száz év is eltelhetett: Mezőszemere, Kismari-fenék lelőhelyen például a 33. sírban 2. és 4. századi érem egyszerre fordult elő (Vaday, Domboróczki 2001, 14–15). A jászfényszarui sír további keltező leletet nem tartalmazott, így ismeretlen, hogy a temetkezést mennyi idővel áshatták az érem verése után.

Az 1. századi érmék ritkák a Jászság éremanyagában, az Otho császárhoz köthető veret pedig egyelőre unikálisnak tekinthető (Steuer 2022, 107, 2. kép). A császár veretei közül két példányról van tudomásunk a Kárpát-medencei szarmata Barbaricumból: a tiszanagyrévi kincsből (Jónás 1925, 39) és Mezőkövesd, Patakra járó dűlő egy publikálatlan sírjából (Patay 2003, 136). A jászdzózsai éremlelet kapcsán Prohászka Péter arra a következtetésre jutott, hogy a térségben a környező Barbaricumhoz képest viszonylag nagyszámú ilyen korú veret fordul elő. A jászdzózsai kincs elrejtési ideje közelítőleg megegyezik a vizsgált érem verési idejével, az is elképzelhető, hogy a veret az említett korai éremhorizont részeként érkezett a Barbaricumba.

A 10. sír betöltésében Galerius császár antoninianusának öntött utánzatát (?) találták (15. kép 3). Az érem készítésének pontos ideje és helye nem ismert, a tárgy előképeül szolgáló eredeti veret 294–299

39. kép. A sírgödrök alapterületének megoszlása. A pontok az egyes sírok méretét jelölik.

Fig. 39. Distribution of floor area of the grave pits. Dots mark the size of each grave

közé datálható (az érem körirata olvasható). A lelet a sír megásásának idejét leghamarabb a 4. századra keltezi, de a temetkezést valószínűleg a negyedik század elejénél később létesítették.

A 11. temetkezésből származó érmét az eredeti pozícióban, a bal kézfejnél, egy kés közelében találták (16. kép 4). Az érmék kéz környéki felbukkanása a szarmata területeken tipikus (Kulcsár 1998, 58–59). Ez a pénz is imitáció: az érem egy bizonytalan tetrarcha antoninianusát másolja, körirata az előbbi éremével ellentétben nem olvasható feliratutánzat. Az érem előképeének verési ideje szintén 294–299 közé tehető, a sír keltezése a fentihez hasonló.

A tetrarchia érméi a Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei anyagban viszonylag gyakoriak (Juhász 2021, 111), illetve a teljes Barbaricum vonatkozásában is sűrűn előfordulnak (Lányi 1974, 265–266; Fülöp 1976, 261, 19. kép). Különösen gyakoriak 294 utánra keltezhető példányaik (Steuer 2022, 93, 109), a 10. és a 12. sírhoz tartozó érmék előképei szintű ehhez a csoporthoz tartoznak. Elgondolkodtató, hogy Steuer István gyűjtésében csak három CONCORDIA MILITVM hátlapos érméről készült utánzat szerepel (Steuer 2022, 110), tehát azok erre felé ritkaságnak számítanak. A tény, hogy a lelőhely sírjaiból két ilyen példány is előkerült, arányait tekintve igen figyelemre méltó. Az ismertett utánzatokat

Steuer szarmata készítésűnek tartja (Steuer 2022, 111), noha arra nem tér ki, hogy a római eredzetetést mi alapján gondolja kizárhatónak.

Kések

A 9. sírt feldúló SNR 509-es objektum betöltésében talált, de a környezetében talált embercsontok és egyéb leletek alapján mindenképpen sírletnek tartható kés (10. kép 3) erősen töredékes és hiányos, így elemzésre csak minimálisan alkalmas. A kés háta domború, markolattüskéje kifejezetten vékony lehetett (Vaday II. és III. típus). A domború hátú kések a teljes szarmata időszakban általánosak (Vaday 1989, 120).

A 12. számú bolygatatlan, de csak részben feltárt sír kése (16. kép 3) a medence környékén, a baloldalon került elő, az éremmelléklet közelében. A legtöbb kés a szarmata anyagban a kéz és a medence tájékán, baloldalon fordul elő (Vaday 1989, 119; Kulcsár 1998, 56). Kulcsár Valéria szerint a kést övön viselték. A tárgyalt temetkezésben nem került elő csat, az övet vagy csat nélkül rögzítették, vagy a csat hiányát a medence környéki sírrész részleges feltártsága okozta. A kés felső nyélállású, egyenes hátú, viszonylag hosszú pengéjű. Mivel a penge vége hiányzik, a hegy alakja ismeretlen. Meglévő darabja alapján Vaday Andrea 12–16. típusa közül tarthatott valamelyikhez. A Szolnok megyei anyag-

ban az egyenes hátú típusok elterjedését a szerző a 3. századtól/4. század elejétől datálja (Vaday 1989, 120). A jászfényszarui kés Nagy Margit 1/B csoportjába tartozik (Nagy 2018, II, 109. kép).

A késtípus általános késői keltezésének az Endrőd, Szujókereszt 3. század elejéig datált lelőhely ellentmond, itt gyakoriak az egyenes vagy nagyon enyhén ívelt hátú kések (H. Vaday, Szőke 1983, 114). Egyenes hátú kés került elő Mezőcsát, Hörcsögös 2. század elejéig keltezett 1. sírjából (H. Vaday 1984, 177, 181), illetve megközelítőleg egyenes hátú kést írtak le az 1–2. századra keltezett (Kulcsár 1998, 136) Szeged, Felsőpusztaszer 14. sírjából (Párducz 1931, 90–92; Párducz, 1941, 16–19). Az említett példák igazolják, hogy az egyenes hátú kések már a korai lelőhelyek leletanyagában is jelen vannak, jelentős keltező értékkel tehát önmagukban nem rendelkeznek. A jászfényszarui sír az éremmelléklete alapján leghamarabb a 4. századra datálható.

Tű

A 20. feltételezett sír anyagához tartozik egy kerek átmetsetű, enyhén vékonyodó, díszítetlen bronztű is (31. kép 2). A lelet a sírgödör északi felében került elő, másodlagos pozícióban. A tárgy valószínűleg mindkét végén valamilyen mértékben hiányos, így pontos funkciójával kapcsolatban további támpontjaink nincsenek: varrásra vagy ruha/haj összetűzésére egyaránt használhatták, de nem zárható ki biztosan az sem, hogy egy nagyméretű fibula tűjével van dolgunk.

Orsógomb

A 12. sírből egy orsógomb került elő, eredeti helyzetben, a jobb medencelapát mellett (17. kép 2). A leletre élére állítva találtak rá, ami egy mára lebomlott fa orsószár meglétével magyarázható (Kőhegyi, Vörös 2011, 317 alapján). Szarmata lelőhelyeken megszokott az orsógombok medencekörnyéki elhelyezése (Kulcsár 1998, 57). A jobb oldalon, a halott „keze ügyébe” elhelyezett orsó a madarasi anyagban az orsók leggyakoribb előfordulási helye (Kőhegyi, Vörös 2011, 317–318), Budapest, Péceli úti temetőben a jobb oldali orsók enyhe túlsúlyban voltak (Nagy 2018, II, 276).

A csernyahovi kultúra orsógombjait Magomedov tipologizálta, rendszerében a díszítetlen, bikónikus formájú, kissé aszimmetrikus orsógombok az A131 csoportba sorolható, amelyre a hanyag kivitel gyakran jellemző (Magomedov 2015, 19. scheme 3, A131). Nagyon hasonló, de díszített orsógomb Budapest, Péceli út 10. sírjában fordult elő, amely temet-

kezés halottja a jászfényszarui 20. sír viseletéhez hasonló gyöngyhímzést viselt, de ez valószínűleg véletlen egybeesés (Nagy 2018, II, 105. kép 10). Az egyszerű bikónikus orsógombok használati ideje nem szűkíthető le (Nagy 2018, II, 281). A lelet Szolnok megyei szarmata anyag alapján alkotott Vaday-féle tipológiában az Ia. csoportba tartozik, a szerző típushoz szűkebb keltezést szintén nem ad meg (Vaday 1989, 126, 320, Abb. 28, Ia).

Az embertani anyag elemzése, a nemhez és az életkorhoz kötődő reprezentáció

Az előkerült csontmaradványok részletes bemutatása a sírleírásoknál, illetve a 3. táblázatban szerepel (előzmény Libor 2024). A csontváz megtartása és reprezentáltsága külön került jellemzésre. Az utóbbit három kategória szerint értékeltük (Buikstra, Ubelaker 1994). Hiányosnak minősült a vizsgált koponya és váz, ha azoknak kevesebb, mint 25% -a volt értékelhető, 25 és 75% között közepes, 75% fölött pedig jó minősítést alkalmaztunk.

12 temetkezés tartalmazott értékelhető csonttani anyagot, ami az összes feltárt sírgödör (17) nagyobb részét teszi ki. A csontanyag megtartása közepes vagy gyenge, és minden esetben legalább részben hiányos. A csontok állapotáért, illetve a csontokat egyáltalán nem tartalmazó sírokért elsősorban a bolygatás lehet felelős. Bár minden csontváz töredékes és hiányos, az egyes csontok megtartása nem annyira gyenge, mint azt más szarmata anyagoknál tapasztalni lehet. A kutatásban felmerült, hogy a csontok rossz állapota mögött az elhunyt csersavas bőrbe tekerése állhat (a madarasi anyag csontkémiai vizsgálatai kapcsán ld. Márk 2006, 50–51).

Antropológiai elemzés csak két női csontvázat eredményezett (2. és 12. sír), ezekből a temetkezésekből szarmata nőkre jellemző leletek kerültek elő: orsógomb, fülbevaló és nyakperec. A 24-es számú, feltételezett sírban eredetileg igen nagy mennyiségű gyöngy lehetett. A sokgyöngyös viseletet biztosan férfi sírnál még nem írtak le, így a temetkezés halottja minden bizonnyal a nők közé sorolható. Férficsontváz maradványait négy sír tartalmazta (5–6., 8. és 11. sír), ez a felülreprezentáltság ilyen gyér adatoknál a véletlen számlájára írható. A férfitemetkezések leletanyaga a korszakban megszokott sémák szerint alakult. Előfordulnak olyan leletek, amelyek inkább a férfiak sírjaira jellemzőek, de nőknél is előfordulnak (csat, kés, érem), valamint a társadalmi nem szempontjából semleges lelet-

3. táblázat. Az antropológiai anyag főbb sajátosságainak összefoglalása
Table 3. Basic data of the anthropological material

Sírszám	Csontváz reprezentáltsága/ állapota	Antropológiai nem	Antropológiai életkor	Csonton látható elváltozások
1.	Erősen hiányos/gyenge	?	Adultus+ (20+)	–
2.	Erősen hiányos/gyenge	nő	Adultus+ (30+)	–
3.	Erősen hiányos/közepes	?	Juvenis (15–20)	–
4.	Hiányos/közepes	?	Juvenis (13–16)	–
5.	Erősen hiányos/közepes	férfi	Adultus/maturus (35–44)	–
6.	Hiányos/közepes	férfi	Maturus (40–49)	Kopott fogazat, lyukas fog, gerincsérv (túlterhelés)
8.	Hiányos/közepes	férfi	Maturus (40–49)	Fogazaton erős kopás, szájpadráson gyul- ladás, bokánál peremesedés (életkor)
9.	Erősen hiányos/gyenge	?	Infans II (11–12)	–
10.	Erősen hiányos/közepes	?	Infans I (2–5)	–
11.	Hiányos/közepes	férfi	Adultus/maturus (35–44)	Közepesen kopott fogazat
12.	Hiányos/gyenge	nő	Maturus (40–49)	Kopott, hiányos fogazat

típusok (aláhajtott lábú fibula, edény). A férfiakra jellemző fegyverlelet a temetőben nem fordult elő, ezt ritkaságuk és a sírbolygatás indokolhatja. Erősen férfiakra jellemző leletegyüttes az adultus/maturus korcsoportot képviselő 11. sírból került elő: kés, fibula és érem, ami női sírból együtt még nem fordult elő a szarmata Barbaricumban.

A gyermektemetkezések értékelését nehezíti, hogy azokban csak nagyon kevés leletet találtak. A 7. és 9. sírból egy-egy gyöngy, az 4. temetkezésből szarvasmarha combcsontja, a 3. temetkezésből edény került elő, illetve a 10. sírból egy érem. Az utóbbi külön figyelmet érdemel: a nem fülezett/átlukasztott pénzek ugyanis leggyakrabban felnőtt férfiak sírjaiban szoktak felbukkanni. A többi korcsoportban elemzésre érdemes eset nem fordult elő.

A sírgödrök tudatos bolygatása miatt az árokkeretekben talált depozitumok elvileg jobban felhasználhatók a különböző identitásformák elemzéséhez. Wieszner Balázs a deponálási szokások mögött erős nemi meghatározottságot figyelt meg: a nők számára az árokkeretek bal, a férfiak számára a jobb oldal szolgált deponálási zónaként (Wieszner 2023, 20). Ezt a temető esetében nem lehetett ellenőrizni, mert egyetlen meghatározható nemű egyén árokkeretéből sem került elő leletanyag. Elgondolkodtat azonban, hogy nem volt olyan sír, ahol a jobb és a bal árokszakas egyaránt tartalmazott volna leletanyagot, ami esetleg utalhat nemi meghatározottságra.

Figyelembe kell azonban venni, hogy az árkoknak legtöbbször csak az egyik oldalát tudták feltárni a keskeny szelvények miatt. Az életkorral kapcsolatos összefüggések kapcsán Wieszner megfigyelései szerint a körárkok a társadalmilag legaktívabb korcsoportokra (juvenis, adultus, maturus) jellemzőek (Wieszner 2023, 20), azonban a rítus alkalmanként gyermekekhez és idősekhez tartozó temetkezések esetében is igazolt (pl. 2–3 éves gyermek/Abony, Tatárhányás-dűlő 86. sír.; Gulyás 2011, 135; senilis/Budapest, Péceli út 42. sír: Nagy 2018, II, 18. táblázat).

Jászfényszarun árokkeretes sírokat gyermekek számára is ástak. A 7. (infans II.-juvenis), 10. (infans I.) és 12. (infans II.) sír egyaránt árokkeretes volt, ami azt sugallja, hogy a körárkos gyermeksírok a lelőhelyen semmiképpen nem számítottak kirívó esetnek.

Wieszner Balázs a körárkokba ástott temetkezések kapcsán megfigyelte, hogy ilyen módon elföldelni körárkos rítusban egyébként nem részesülő korcsoportok (infans I–II.; senilis) képviselőit szokták (Wieszner 2023, 20). Jászfényszarun csak a 2-es sír tartozik talán az árokkeretbe ástottak közé, életkorát illetően csak annyi biztos, hogy az eltemetett felnőtt volt (adultus+).

A lelőhely temetkezéseinek keltezése

A Jászfényszaru, Hatvani-határ lelőhelyen dokumentált temetkezések esetében a keskeny szelvényekben

történt feltárás és a sírok jelentős bolygatottsága a keltezést jelentősen megnehezíti.

A leletanyagot nem tartalmazó sírok keltezése bizonytalan, azok tájolása azonban a római kori keltezésnek nem mond ellent. Ebbe a bizonytalan kategóriába a 11. és 13. sírok tartoznak.

A lelőhely temetkezései közül szinte mind rendelkezik árokkeretekkel. A rítuselem a 2. század és az 5. század első fele közé datálható, így más támpont nélkül ezen az intervallumon belül nem szűkíthető a sírok keltezése. Ide sorolható a 4., 7., 9., 14–19., 21–22., 25–36. temetkezés. A 3. sír kerámiája, bár rossz állapotú, de szinte biztosan nem keltezhető a 2. század előtti időszakra, így ennek a temetkezésnek a megásása is a 2. századtól datálható.

Az 1. sírból vörös anyagmázás, rovátkolt díszű edény töredéke és egy vékonyfalú edény maradványa került elő, a leletek nagy valószínűséggel a 3. századig datálhatóak (a bolygatott sírba való későbbi bekeveredés lehetősége miatt a kerámiák csekély keltező értékkel bírnak: ld. fent, a sír esetlegesen másik lelőhelyhez tartozó volta kapcsán). A 5., körárok-kal nem rendelkező sír datálása szintén bizonytalan: ritka 1. századi érmeje és stratigráfiai viszonyai (szarmata kori árok dülje fel) alapján megásása akár a többi sírnál jelentősen hamarabb is megtörténhetett, mivel azonban az érem bizonytalan keltező értékkel bír, ennek a sírnek a datálása sem egyértelmű.

A leletek alapján pontosabban keltezhető temetkezések a 3. századtól indulnak. Ide tartozik a 8. (mállott gömbtestű edény), a 20. (nagy méretű bronzfibula) és a 24. (gyöngyanyag) sír.

A nagy bizonyossággal a 4. századtól datálható temetkezések közé a 2. (trimetál nyakperec, nagy fülbevalók), 6. (megvastagodó keretű csat, kerámia), 10. (érem), 11. (vasfibula, érem) és a 12. (kerámia) sír sorolható. A 2. sírt a 14. feltételezett körárokba ásták bele, ami esetleg a két elhunyt közötti erős szociális kötelékre utal. Ha ezt elfogadjuk, akkor két temetkezés megásának ideje között valószínűleg nem telt el egy-két generációnál több idő. Az okfejtés helyes voltának egyik feltétele, hogy az említett ovális árokszakasza valóban temetkezés kerítő árkanak maradványa legyen.

A lelőhely egyik kulcskérdése, hogy a körárok-ból származó leletanyag mennyire használható a sírok keltezésére, magukat a sírgödröket viszonylag ritkán lehetett kibontani. A 19. valószínűsített árokkeret késő szarmata korsója az árokkeret alja fölött került elő, elhelyezésekor a körárok feltöltődése már megkezdődött, így az árok megásása és az

edény deponálása között időnek kellett eltelnie. A körárokban talált leletek keltező értéke valószínűleg minimális. A datálásra jobban alkalmas leletekkel nem rendelkező, de késői készítésű edények maradványait tartalmazó körárok-kal rendelkező sírok a következők: 18. (finomszemcsés kerámia), 19. (díszes korsó, finomszemcsés kerámia) és 26. (finomszemcsés kerámia) sír.

A temető kezdetét illetően igazán jó támpont nem áll rendelkezésre. Az 1. sír keltezhető talán a 3. század végéig, mivel azonban ez a többitől messze található, így felmerülhet, hogy már egy másik temetőhöz/sírcsoport-hoz tartozott. Ide sorolható esetleg az árokkal bolygatott, 1. századi érmet tartalmazó 5. sír is. A lelőhely vizsgált részének 3. század eleji (vagy korábbi) keltezésének leginkább bizonyos leletek hiánya mond ellent: a római importáru, az igazán sok gyöngyöt felhasználó viselet (bolygatás ellenére is könnyen megmaradó) nyomának hiánya a szarmata kor végére, a 3. század 2. felétől (C2 fázis) valószínűsíti az elemzett temetőrészletek használatát. Szintén érv lehet a késői keltezés mellett, hogy a telepanyag eddig áttekintett részében a megnyugtatóan 4. század előttre keltezhető leletek csak szórványosan fordultak elő. Két objektum (SNR 11, SNR 119) anyagában terra sigillata apró töredékei, az SNR 543-ban egy római gemma látott napvilágot, a 2024. márciusi terepbejáráson egy térdfibulát és két 2. századi denariust találtak a fémkeresősök.

Bizonyos temetkezéseknél a 4. századi datálás igazoltnak tekinthető. Kérdéses azonban a temető használatának vége: egyértelműen az 5. századra keltezhető lelet az elemzett leletanyagban nem fordult elő, noha az ilyen késői datálás lehetősége a rendelkezésre álló információk alapján nem zárható ki. Összességként tehát elmondható, hogy a lelőhely sírjainak túlnyomó része a késő szarmata korra, legnagyobb valószínűség szerint a 3. század második felére és a 4. századra keltezhető (Skriba, Larsson 2019, 84). Újabb leletek előkerülésétől, esetleges ásatástól várhatjuk a lelőhely felvázolt kronológiájának pontosítását vagy esetleges felülbírlását.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a Magyar Nemzeti Múzeum által kiírt Anyagfeldolgozási Ösztöndíj keretében valósult meg. Köszönetet szeretnék mondani Skriba Péternek és Schilling Lászlónak a szakmai mentorálásért! A 2024-es terepbejárás támogatásáért Gulyás András Zoltánnak, a terepi munka kivitelezéséért Steuer

Istvánnak tartozom köszönettel. A tanulmányban látható fényképeket Bicskei Józsefnek, Duong Li Eszternek és Benedek-Sároncsi Rékának, a leletrajzokat és a táblák összeállítását pedig Tóth Zoltán Ferencnek

és Jeney Szilvia Violetának köszönöm! Köszönettel tartozom továbbá Masek Zsófiának és Soós Eszternek javaslataikért és a szakmai lektorálásért.

Jegyzetek

- 1 Wiesznér Balázs szóbeli kiegészítése alapján a kutya-vázak helyzete a többi „áldozathoz” képest kevésbé tekinthető rögzültnek.

HIVTKOZÁSOK

- Almgren, O. 1923: Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen. Leipzig.
- Aspöck, E. 2003: Graböffnungen im Frühmittelalter und das Fallbeispiel der langobardenzeitlichen Gräber von Brunn am Gebirge, Flur Wolfholz, Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 87, 225–264. <https://doi.org/10.1553/archaeologia87s225>
- Aspöck, E. 2011: Past ‘disturbances’ of graves as a source: taphonomy and interpretation of reopened early medieval inhumation graves at Brunn Am Gebirge (Austria) and Winnal II (England). *Oxford Journal of Archaeology* 3/30, 299–324. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.2011.00370.x>
- Aspöck, E., Gerdau-Radonić, K., Noterman, A. A. 2022: Reopening graves for the removal of objects and bones. Cultural practices of looting. In: Knüsel, C. J., Schotsmans, E. M. J. (eds.), *The Routledge Handbook of Archaeothanatology. Bioarchaeology of Mortuary Behaviour*. London, 277–310. <https://doi.org/10.4324/9781351030625-19>
- Balogh, Cs. 2014: Szarmata temető Makó-Igási járandóban – Sarmatian cemetery at Makó-Igási járandó (County Csongrád, Hungary). In: Türk, A. (ed.), *Hadak Útján XXIV. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája*. Esztergom, 2014. november 4–6. 1. kötet – Conference of Young Scholars on the Migration Period, November 4–6, 2014, Esztergom Volume 1. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 3.1, 257–320.
- Balogh, Cs., Heipl, M. 2010: Szarmata temetőrészlet Balástya, Sós-pál-halom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez – Sarmatisches Gräberfeldteilstück bei Balástya, Sós-pál-halom. Neue Ergebnisse zu sarmatischen, von einem Graben umgebenen Gräberfeldern, und zu irregulären Bestattungen der südlichen Tiefebene. *Monumenta Archeologica. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2, 149–170.
- Bárány, A. 2012: Állatcsont vizsgálat: Dorozsma-Subasa M5 26/73 35. 1998–2000. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/39099>, 2024. május 21.
- Bărcă, V. 2014: Returned foot exterior chord brooches made of a single metal piece (Type Almgren 158) recently discovered in the western plain of Romania. *Journal of Ancient History and Archeology* 1.2, 21–39. <https://doi.org/10.14795/j.v1i2.50>
- Bărcă, V. 2017: Notes on the metal pyxides recently discovered in the Sarmatian environment south the Lower Mureș River – Observații pe marginea pixidelor metalice recent descoperite în mediul sarmatic de la sud de Mureșul Inferior. *Plural* 5/2, 101–123. https://doi.org/10.37710/plural.v5i2_4
- Bărcă, V., Cociș, S. 2013: Sarmatian Graves Surrounded by Flat Circular Ditch Discovered at Nădlac (Arad County, Romania). *Ephemeris Napocensis* XXIII, 31–50.
- Bartosiewicz, L. 1996: Animal exploitation at the Sarmatian site of Gyoma 133. In: Bökönyi, S. (ed.), *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II*. Budapest, 365–411.

- Binford, L. R. 1971: Mortuary practices. Their study and their potential. In: Brown, J. A. (ed), *Memoirs of the Society for American Archaeology. Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practices* 25, 6–29. <https://doi.org/10.1017/S0081130000002525>
- Bökönyi, S. 1976: Animal remains of Sarmatian sites from Bács-Kiskun County. *Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei* 4, 41–72.
- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H. 1994: *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Fayetteville. Arkansas Archaeological Survey Research Series 44. Arkansas.
- Dobos, A. 2014: Plunder or ritual? The phenomenon of grave reopening in the row-grave cemeteries from Transylvania (6th–7th centuries). In: Gligor, M. (ed.), *Archaeothanatology: An Interdisciplinary Approach on Death from Prehistory to the Middle Ages*. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 18/II, 135–186. <https://doi.org/10.29302/AUASH/article-127>
- Fülöp, Gy. 1976: Újabb tanulmány a római érmek szarmata-kori forgalmáról a mai magyar Alföldön – A new paper on the circulation of Roman coins during Sarmatian times on the contemporary Hungarian Plain. *Archaeologiai Értesítő* 103, 253–262.
- Gál, E. 2010: Animal remains from the multi-period site of Hajdúnánás – Fürjhalom-dűlő. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 61/2, 425–444. <https://doi.org/10.1556/AArch.61.2010.2.4>
- Garam, É., H. Vaday, A. 1990: Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 1990, 171–219. <https://doi.org/10.54640/CAH.1990.171>
- Garam, É., Patay, P., Soproni, S. 2003: *Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken*. Régészeti füzetek II/23. Budapest.
- Gátfalvi-Delbó, B. 2019: Brigetio településrendszerének kerámiaművessége. Disszertáció kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Giczy, F. 2023: Jászfényszaru-Pipis-halom szarmata kori lelőhelye. Alapszakos szakdolgozat kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Gönczi-Nagy, G. 2023: Késő szarmata településrészlet Hatvan határában. Alapszakos szakdolgozat kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Gulyás, A. Z., Masek, Zs., 2019: Jászfényszaru-Szeméttelep I. (Jászfényszaru-Nagy-Agyagos) lelőhely bemutatása. In: Gulyás, A. Z. (ed.), *A Jászság kapuja, Jászfényszaru. Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról*. Jászfényszaru, 89–92.
- Gulyás, Gy. 2011: Szarmata temetkezések Abony és Cegléd környékén. *Studia Comitatusia. Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból* 31, 125–253.
- Gulyás, Gy. 2014: Késő szarmata temetőrészek Óföldsé-Ürmös II. lelőhelyen (M43-as autópálya 10. lelőhely) – Late Sarmatian cemetery parts at Óföldsé-Ürmös II (Motorway M43, Site 10). *A Nyíregyházi Jós András Múzeum Évkönyve* LVI, 15–107.
- Gulyás, Gy., Sóskuti, K. 2017: „s okát itt sem kereshetjük másban, mint a visszajáró halottól való félelemben.” Megjegyzések a késő szarmata gyöngyös viselet kérdéséhez (Óföldsé-Ürmös) – Remarks about the issue of beaded costumes in the late Sarmatian period (Óföldsé-Ürmös). In: T. Gábor, Sz., Czukor, P. (eds.), *Út(on) a kultúrák földjén. Az M43-as autópálya Szeged-országhatár közötti szakasz régészeti feltárásai és a hozzá kapcsolódó vizsgálatok*, 217–256.
- Hänsel, B., Kalicz, N. 1986: Das bronzezeitliche Gräberfeld von Mezőcsát, Kom. Borsod, Nordostungarn. *Berichte der Römisch-Germanischen Kommission* 67, 6–88.
- Hellström, K. 2018: Fibeln und Fibeltracht der Sarmatischen Zeit im Nordschwarzmeergebiet. 2. Jh. v. Chr.–3. Jh. n. Chr. *Archäologie in Eurasien* 39. Bonn.
- Hullám, D. 2012: Római császárkori temetkezések Kántorjánosi és Pócspetri határában – Burials from the Roman imperial age in the vicinity of Kántorjánosi and Pócspetri. In: Szabó, Á., Masek, Zs. (eds.), *Ante*

- viam stratam. A Magyar Nemzeti Múzeum megelőző feltárásai Kántorjánosi és Pócspetri határában az M3 autópálya nyírségi nyomvonalán. Budapest, 351–394.
- Istvánovits, E. 1993: Das Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XLV, 91–125.
- Istvánovits, E., Lőrinczy, G. 2024: A szegvár-omordűlői szarmata temető – Sarmatian cemetery at Szegvár-Oromdűlő. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia*. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 31. – HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 9. Budapest – Szentes. <https://doi.org/10.55722/Arpad.Kiad.2024.9>
- Istvánovits, E., Kulcsár, V. 2015: A szarmaták állatai – Animals of Sarmatians. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve LVII, 99–128.
- Istvánovics, E., Kulcsár, V. 2018: „...aligha állhat nekik bármely csatarend ellent”. Egy elfelejtett nép, a szarmaták. A Jósza András Múzeum Kiadványai 74. – Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 5. Nyíregyháza, Szeged.
- Jankovich, B. D. 1989: Békés megye régészeti topográfiája. Békés és Békéscsaba környéke. 1–2. kötet. Magyarország régészeti topográfiája 10. Budapest.
- Jónás, E. 1925: A tiszanaagyrévi római éremlelet. *Numizmatikai Közöny* 23–24, 38–40. <https://doi.org/10.1080/00221342508984269>
- Juhász, L. 2021: Újabb antik éremleletek Jász-Nagykun-Szolnok megyéből – Recently Found Antique Coin finds from Jász-Nagykun-Szolnok County. In: F. Kovács, P., Kelemen, A., Tárnoki, J. (eds.), *Évezredek a Közép-Tisza mentén*. Szolnoki régészeti tanulmányok 2. Szolnok, 110–123.
- Kelemen, I. 2008: Nyíregyháza–M3-as autószertráda, megelőző feltárás 161. lelőhely Nyíregyháza–Felsősim, Gyebrás tanyától ÉK-re. Múzeumi jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archo database.hnm.hu/hu/node/64199>, 2024. május 21.
- Klevnäs, A. 2016: Overkill. Reopening graves to maim the dead in Anglo-Saxon England. In: Gardela, L., Kajkowski, K. (eds.), *Limbs, bones and reopened graves in past societies – Konczyny, kosci i wtórnice otwarte groby w dawnych kulturach*. Bytów, 177–213.
- Klevnäs, A., Aspöck, E., Noterman, A. A., van Haperen, M. C., Zintl, S. 2021: Reopening graves in the Early Middle Ages: from local practice to European phenomenon. *Antiquity* 95/382, 1005–1026. <https://doi.org/10.15184/aqy.2020.217>
- Korom, A. 2009: Császárkori barbár település. Budapest. XVII. Rákoscscaba, Péceli út (M0 BP06 lelőhely) – Imperial Period Roman Settlement. Budapest. XVII. Rákoscscaba, Péceli Road (site no. M0 BP06). In: Endrődi, A., Szilasi, G. (eds.), *Régészeti kutatások Budapest peremén – Archaeological investigations on the outskirts of Budapest*, 9–10.
- Korom, A. 2018: Korai szarmata női sír Dunakeszi határából – Ein frühsarmatisches Frauengrab in der Gemarkung von Dunakeszi (Kom. Pest, Ungarn). In: Balogh, Cs., Major, B., Türk, A. (eds.), *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia*. A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai 10. Budapest, 175–202.
- Kovács, I. 1912: A marosszentannai népvándorláskori temető – Cimetière de l'époque de la migration des peuples á Marosszentanna. *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából* 3/2, 250–367.
- Kőhegyi, M. 1994: Sírrablás a magyarországi szarmatáknál. In: Lőrinczy, G. (ed.), *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára – Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer*. Szeged, 266–277.
- Kőhegyi, M., Vörös, G. 2011: Madaras-halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 1, Szeged.
- Körösfői, Zs. 2016: Az erdélyi Marosszentanna-kultúra. Disszertáció kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

- Körösfi, Zs. 2024: Marosszentanna. Sântana de Mureș. Late imperial cemetery at the Mureș. Publications of the Jós András Múzeum 84. Nyíregyháza.
- Kovrig, I. 1963: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *Archaeologia Hungarica*, Series nova 40, Budapest.
- Kujáni, Y. 2014: Adatok a Maros-Körös-közének 4–5. századi temetkezéseihez az apátfalvi temető alapján – Contributions to the 4–5th Century Funeral Rites in the Area between the Rivers Körös and Maros Based on Excavations in the Cemetery of Apátfalva. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Új folyam 1, 101–130.
- Kulcsár, V. 1998: A Kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai – The burial rite of the Sarmatians of the Carpathian Basin – Pogrebalnij obrjad sarmatov Karpatskogo bassejna. *Múzeumi Füzetek* 49. Aszód.
- Lányi, V. 1974: Zum spätantiken Geldverkehr innerhalb und ausserhalb der Langwälle im donauländischen Barbaricum. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 26, 261–267.
- Lawler, D. F. 2016: Differential diagnosis of vertebral spinous process deviations in archaeological and modern domestic dogs. *Journal of Archaeological Science: Reports* 9, 54–63. <https://doi.org/10.1016/j.jas-rep.2016.06.042>
- Libor, Cs. 2024: Antropológiai jelentés a 69799 Jászfényszaru-Hatvani határ lelőhely szarmata csontmaradványairól. Antropológiai jelentés kézirat. Budapest.
- Lyublyanovics, K. 2024: Jelentés Jászfényszaru-Hatvani határ lelőhely (KÖH azonosító: 69799) szarmata sírjaihoz kapcsolódó állatsont anyag vizsgálatáról. Kiegészített változat. Archeozoológiai jelentés kézirat. Budapest.
- Madyda-Legutko, R. 1987: Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. *British Archaeological Reports International Series* 360. Oxford. <https://doi.org/10.30861/9780860544678>
- Magomedov, B. V. 2001: Chernjahovskaja kultúra. Problema etnosa. *Monumenta studia Gothica* Tom. 1. Lublin.
- Magomedov, B. V. 2015: Keramicheskije prjashlica chernjahovskoj kulturi – Ceramic spindlewhorls of Chernyakhov culture. Kiev.
- Márk, L. 2006: A csontkémiai vizsgálatok jelentősége és alkalmazása a történeti és igazságügyi antropológiában. Disszertáció kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Masek, Zs. 2019: Jászfényszaru és környékének római kori emlékei. In: Gulyás, A. Z. (ed.), *A Jászság kapuja, Jászfényszaru. Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról*. Jászfényszaru, 46–78.
- Masek, Zs. 2023: A Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században. Szarmaták, hunok, gepidák. *Monumenta Archaeologica Barbarorum inter Pannoniam Daciamque* 2. Budapest. <https://doi.org/10.62150/MABiPD.2.2023>
- Mészáros, P., Sóskuti, K. 2006: Megjegyzés a szarmata kori sírbrálásokhoz. In: Tóth, I. (ed.), *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2005*. Szeged, 117–132.
- Miklós, D. G. 2024: A Jászfényszaruról gyűjtött kőzetminták makroszkópos vizsgálata. Geológiai jelentés kézirat. Budapest.
- Mócsy, A. 1972: Das letzte Jahrhundert der römisch-barbarischen Nachbarschaft im heutigen ungarischen Gebiete. Cumania. *A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei* 1, 83–102.
- Nagy, M. 2014: Megjegyzések a Budapest, XVII. Rákocsaba, Péceli út mellett és a Madaras-Halmokon (Bács-Kiskun m.) feltárt császárkori temetők temetkezési szokásaihoz – Remarks on the burial custom noted in the Roman period cemeteries uncovered at Budapest, District XVII, Rákocsaba-Péceli út and Madaras-Halmok (County Bács-Kiskun). In: Anders, A., Balogh, Cs., Türk, A. (eds.), *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Budapest, 115–160.

- Nagy, M. 2018: A Budapest, XVII. Rákosszaba, Péceli úti barbár temető (Kr. u. 2–4. század). I–II kötet. Budapest.
- Párducz, M. 1931: A Nagy Magyar Alföld római kori leletei – Römerzeitliche Funde des Grossen Ungarischen Alföld. *Dolgozatok XII*, 74–186.
- Párducz, M. 1941: A szarmatakor emlékei Magyarországon I. – Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I. *Archaeologia Hungarica XXV*, Budapest.
- Párducz, M. 1950: A szarmatakor emlékei Magyarországon III. — Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. *Archaeologia Hungarica XXX*, Budapest.
- Patay, R. 2003: Korai szarmata sír Mezőkövesdről. Előzetes jelentés a Patakra járó-dűlőben feltárt szarmata temetkezésekről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica IX*, 135–143.
- Pavlović, T., Grumeza, L.; Roksandić, M., Djurić, M. 2022: Taking from the dead: Grave disturbance of Sarmatian cemeteries in the Banat region. *International Journal of Osteoarchaeology* 32/3, 630–644. <https://doi.org/10.1002/oa.3091>
- Petrauskas, O. V. 2011: Scheibengedrehte Keramik als chronologischer Anzeiger nach den Materialien des Gräberfeldes der Černjachov-Kultur bei Velikaja Bugaevka, Kievskaja obl., Ukraine. In: Bemann, J., Hegewisch, M., Meyer, M., Schmauder, M. (eds.), *Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 13*. Bonn, 399–416.
- Petrauskas, O. V., Siskin, R. G. 2011: Oium 1. Chernyakhivska kultura: materialy doslidzhen. Kijiv.
- Petrauskas, O. V., Siskin, R. G. 2013: Oium 2. Mogil'nik i poselenije Chernjahovskoj kulturi u s. Velikaja Bugaevka (arkheologicheskij istochnik). Kijiv.
- Pópty, D. 2014: Szarmata temetőrészlet és ismeretlen korú sír Makó-Mikócsa dűlőben (M43/31. lelőhely) – A Sarmatian cemetery and a grave of unknown date at Makó-Mikócsa dűlő (Site M43/31). In: Anders, A., Balogh, Cs., Türk, A. (eds.), *Avarok pusztái: régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára – Avarum solitudines: archaeological studies presented to Gábor Lőrinczy on his sixtieth birthday*. Budapest, 161–182.
- Prohászka, P. 2000: Jászfényszaru története a vaskortól a magyar honfoglalásig. In: Langó, P. (ed.), *Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjáról*. Jászfényszaru 2000, 9–39.
- Prohászka, P. 2013: A jászdózsai római dénárlelet a Kr. u. I. század közepéről – Der römische Denarfund von Jászdózsa aus der Mitte des 1. Jahrhunderts n. Chr. Tisicum. *A Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve* 22, 79–90.
- Rózsa, Z. 2005: Szarmata telep- és temetőrészlet Békéssámson, Erdőháti-halom lelőhelyen – Sarmatische Siedlung und sarmatisches Gräberfeld in Békéssámson, Erdőháti-halom. *A Szántó Kovács Múzeum Évkönyve* 7, 49–84.
- Skriba, P., Larsson, N. 2019: Szarmaták a 32. út mentén. A Jászfényszaru-Hatvani határ és Jászfényszaru-Pipis-halom lelőhelyek. In: Gulyás, A. Z. (ed.), *A Jászság kapuja, Jászfényszaru. Régészeti tanulmányok Jászfényszaruról*. Jászfényszaru, 79–88.
- Soproni, S. 1970: Késő római katonai őrállomás Hatvan-Gombospusztán – Spätrömische militärische Station in Hatvan-Gombospuszt. In: Szabó, J. Gy. (ed.), *Dolgozatok Heves megye múltjából*. Eger, 17–29.
- Steuer, I. 2022: Római császárkori szórványérmék a Jászságból – Stray Finds of Roman Coins in the Jászság. Tisicum. *A Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve* 30, 93–112.
- Sztankovánszki, T., Benedek, A. 2020: Késő szarmata temetőrészlet Makó-Dáli ugaron: újabb adatok a szarmata kori védőfegyverzetéhez – Detail of a late Sarmatian cemetery of Makó-Dáli-ugar. New data on Sarmatian armours. In: Bíró, Gy., Pintér-Nagy, K., Szebenyi, T. (eds.), *Új nemzedék: a szegedi Régészeti Tanszék tehetséggondozásának elmúlt évtizedei: Ünnepi kötet* B. Tóth Ágnes, Kulcsár Valéria, Vörös Gabriella és Wolf Mária tiszteletére, 21–149.

- Tainter, J. A. 1978: Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social Systems. *Advances in Archaeological Method and Theory* 1, 105–141. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-003101-6.50010-X>
- Tempelmann-Maczyńska, M. 1985: Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. *Römisch-germanische Forschungen* 43. Mainz.
- Thrane, H. 1978: Beispiele für Grabraub aus der Bronzezeit Dänemarks. In: Jankuhn, H., Nehlsen, H., Roth, H. (eds.), *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlicher Zeit. Bericht über ein Kolloquium der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas vom 14. bis 16. Februar 1977*. Göttingen, *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften, Göttingen*, 9–17.
- Tóth, A. 2011: M43 43. lelőhely Apátfalva-Nagyút-dűlő (52748) 2011. Előzetes archaeozoológiai jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adatbázis, <https://archeodatabase.hnm.hu/hu/node/1324>, 2024. május 21.
- Tutkovics, E. 2012: Az Észak-Hajdúság és a Hortobágy szarmata temetkezései. Mesterszakos szakdolgozat kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- K. Tutkovics, E. 2015: Szarmata temetkezések a bükkábrányi lignitbánya területén. Bükkábrány-Bánya, XI/A lelőhely szarmata sírjai – Sarmatian burials in the lignite mine of Bükkábrány. Sarmatian graves at the archaeological site of Bükkábrány-Bánya XI/A. A Herman Ottó Múzeum Évkönyve LIV, 221–274.
- Vaday, A. 1982: Bemerkungen zur Frage der eingeglätteten Keramik mit figuraler Verzierung. *Antaeus. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*. 10–11, 117–121.
- H. Vaday, A. 1984: Das Gräberfelder Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Höröcsögös. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 12–13, 167–188.
- Vaday, A. 1989: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. *Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae* 17–18, Budapest.
- Vaday, A. 1994: Late Sarmatian graves and their connections within the Great Hungarian Plain – Neskoro-sarmatské hroby a ich vzťahy v rámci Veľkej uhorskej nížiny. *Slovenská archeológia* XLII/1, 105–124.
- Vaday, A. 1997: Atipikus szarmata telepjelenség Kompolt-Kistéri tanya 15. lelőhelyén – Eine atypische sarmatische Siedlungserscheinung auf dem Fundort Kompolt, Kistéri-Gehöft 15. *Agria XXXIII*, 77–108.
- Vaday, A., Domboróczki, L. 2001: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser- und frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail – Mezőszemere, Kismari-fenék. Késő-császárkori-kora-népvándorláskori temetőrészlet – Mezőszemere, Kismari-fenék. Late Imperial-Early Migration Period Cemetery fragment. *Agria. Annales Musei Agriensis. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXVII*, 5–206.
- H. Vaday, A., Szőke, B. M. 1983: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókeresztén – Sarmatisches Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 79–132. <https://doi.org/10.54640/CAH.1983.79>
- H. Vaday, A., Vörös, I. 1977: Szarmata telep nyomai Bánhalma határában – Sarmatische Siedlungsspuren in der Gemarkung von Bánhalma. *Archaeologiai Értesítő* 104, 108–115.
- Vörös, G. 1985: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen – Eine sarmatische Begrabnistätte aus der Hunnenzeit in Sándorfalva-Eperjes. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982–83/1*, 129–172.
- Vörös, G. 2003: Faedény vasalása egy madarasi szarmata temetkezésből – Metalwork on a wooden wessel from Sarmatian burial site at Madaras. *Barbarikumi Szemle* I, 65–71.
- Vörös, I. 1990: Apagy barbaricumai császárkori település állatcsontmaradványai. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 33–35, 33–63.
- Vörös, I. 2011: Madaras-Halmok szarmata temető állatcsont leletei. In: Kőhegyi, M., Vörös, G. (eds.), *Madaras-halmok: Kr. u. 2–5. századi szarmata temető 1. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről*. Szeged, 445–455.

- Walter, D. 2020: Szarmata kerítőárkos temetkezések Csanádpalota–Országhatár M43 56. lelőhelyről – Sarmatian graves with enclosing ditch from Csanádpalota–Országhatár Motorway M43, Site 56. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Új folyam 7, 13–36.
- Walter, D. 2022: Temető az országút alatt. Szarmata temetkezési szokások Csanád palota–Országhatár M43 56. lelőhelyen. A csanádpalotai temető elemzése I. – Cemetery under the motorway. Sarmatian burial customs at the site of Csanádpalota–Country Border, Motorway M43, Site 56. The analysis of the Csanádpalota cemetery I. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Új folyam 8, 123–150.
- Wieszner, B. 2023: Egy új megközelítés az árokkeretek szarmata temetkezési rítusokban betöltött szerepének vizsgálatához – New approach to the study of the role of encircling ditches in Sarmatian burial rites. *Archaeologiai Értesítő* 148, 9–28. <https://doi.org/10.1556/0208.2023.00058>
- Zalotay, E. 1954: Leletmentő ásatások az 1952. évben. Katymár–Télagyár. *Archaeologiai Értesítő* 81, 76–77.
- Zoltai, L. 1941: Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. *Dissertationes Pannonicae* II/11, 269–308.

SARMATIAN GRAVES FROM JÁSZFÉNYSZARU, HATVANI-HATÁR

Summary

The paper presents 36 Sarmatian burials unearthed at Jászfényszaru, Hatvani-határ (NRAS ID 69799). In preparation for the reconstruction and expansion of Road 32 and the construction of a cycle lane, a team from the Hungarian National Museum, led by Péter Skriba and Nicklas Larsson, excavated several Late Roman Period features on the site in 2014–2015. Based on evaluation surveys, the site extends to 22.56 ha, of which fieldwork concerned 1.28 ha. Investigations were limited to several narrow trenches, which covered parts of a Sarmatian settlement and the associated cemetery or cemeteries.

Perimeter trenches separated the identified cemetery parts north and south of the village from the inhabited zone; moreover, trenches seem to run within the cemetery too, suggesting a planned use of space. Based on the current state of processing of the collected find material, the settlement and cemetery were at least partially coeval, and the villagers had a good view of the graves of their ancestors.

Most graves were disturbed; based on the position of the bones in the features that contained any, all were reopened after the bodies had decomposed completely. However, several disturbed graves barely contained any skeletal remains or none at all, the latter raising the possibility that some corpses in an initial stage of decay were removed as a whole from their respective pits. Since no trace or phenomenon indicating a ritual motivation could be identified and the social acceptance of grave opening remains unknown, the purpose of all reopenings seems to

have been identical: to acquire precious objects. However, some of the graves might have been disturbed by accident.

Most grave pits were surrounded by a round – in one case, oval – enclosure ditch. As the trenches only covered short sections of these ditches, the positions of the entrances could rarely be identified, mostly on the southern side. Most ditches were poor in finds, save for the unusually large constructions encircling Graves 12 and 14, respectively.

The ditch of Grave 12 yielded, among others, a deposit of horse bones, a horse skull, and fragments of a two-handled jug with lavish and, currently, unique decoration, representing a type rarely found on Sarmatian sites.

Based on the dog skeleton unearthed in the ditch of Grave 14, these features also served a ritual function. Akin to other Sarmatian sites, these offerings in the cemetery at Jászfényszaru were typically deposited in the sections closest to the head and feet of the deceased; however, different arrangements were also observed.

The highly disturbed anthropological material did not allow for outlining tendencies. Archaeozoological finds were found in ditches; the identified species included horse, dog, goat, sheep, and cattle. Interestingly, the horse bones in Grave 12 belonged to an extremely elderly animal, over thirty years old. The material of the two pieces of stone retrieved from the ditches as andesite or basaltic andesite. The nearest or most easily accessible natural de-

posit of such stone is in the Matra Mountains, which could be easily approached through the valley of the Zagyva River. One of the stones may be a fragment of a grindstone used for fine grinding.

The unearthed graves fit well with the Sarmatian cultural milieu in the Late Roman Period. All graves were oriented S–N. The grave pottery includes both biconical and spherical forms; the closest analogies of two vessels were found in the archaeological record of the Chernyachov culture. Remarkable is the bead assemblage found in Grave 20, which represents new data on the distribution of Late Sarmatian purple polyhedral beads, as previously, specimens of this type were mainly known from the southern part of the Great Hungarian Plain. Grave 2, intersecting one of the ring ditches, held a pair of large earrings, a unique iron clothing accessory, and a neckring twisted from three different metal wires (an iron, a copper, and a silver). Grave 9 contained a rare Otho *denarius*, minted in AD 69 – which, unlike similar coins in the Jászság, is not a stray find or part of a hoard.

The site is positioned on the northern periphery of the Sarmatian dwelling area. It is part of the Sarmatian settlement network stretching along the north-south-directed string of hills accompanying the floodplain of the Zagyva River. The villages in this network were connected by a road along the river, which likely also secured the connection between the inner and outer sides of the *Csörsz-árok*, a ditch system also known as *Limes Sarmatiae*. The Roman watchpost found at Hatvan-Nagygyombos along this route highlights the strategic importance of the area.

Most of the excavated graves were established in the 3rd century AD (especially in its second half), and the burial place certainly remained in use in the 4th century AD as well. The only feature where the possibility of earlier dating has emerged is the grave with the 1st-century AD coin (mentioned above), which was disturbed by a later settlement feature. The youngest graves cannot be dated precisely, but even a 5th-century AD use of the cemetery cannot be excluded.

